

T.C. SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

**DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN TÜRKİYE VE
AVRUPA BİRLİĞİ (AB) ÜLKELERİNDE, BÖLGESEL
KALKINMAYA OLAN ETKİSİ**

Ahmet Ali Bozkurt

1840202034

DOKTORA TEZİ

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Süha Çelikkaya

ISPARTA – 2023

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye Ve Avrupa Birliği (AB) Ülkelerinde, Bölgesel Kalkınmaya Olan Etkisi” adlı çalışmanın tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Ahmet Ali BOZKURT

21/08/2023

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	Ahmet Ali BOZKURT
Öğrenci Numarası	1840202034
Enstitü Ana Bilim Dalı	İktisat ABD
Programı	İktisat
Programın Türü	() Tezli Yüksek Lisans (x) Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-SOYADI	Doç. Dr. Süha ÇELİKKAYA
Tez Başlığı	Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinde, Bölgesel Kalkınmaya Olan Etkisi
Turnitin Ödev Numarası	The Impact of Foreign Direct Investments on Regional Development in Turkey and European Union (EU) Countries

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 151 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 21/08/2023 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönergesinin 14 üncü maddesinde yer alan filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

Kaynakçalar hariç, alıntılar dahil, 10 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç;
%10'dur.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

- (x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.
- () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımcı yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

21/08/2023

Doç. Dr. Süha ÇELİKKAYA

(BOZKURT, A. Ali, *Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) Ülkelerinde, Bölgesel Kalkınmaya Olan Etkisi*, Doktora Tezi, Isparta, 2023).

ÖZET

Kalkınma kavramı yıllardır ülkelerin üzerinde hassasiyetle durdukları konular arasında yer almaktadır. Genel olarak mevcut sosyo-ekonomik yaşantının daha üst seviyelere çıkarılması adına yapılan bütün çalışmalar kalkınma kapsamında değerlendirilebilir. Ülkelerdeki nüfus artışı ve rekabet ortamının küresel olarak kazandığı ivme, kalkınma çabalarının bazen yetersiz kalmasına sebep olabilmektedir. Özellikle sermaye birikiminin yetersiz olduğu ülkelerde bu çabalar daha kısıtlı düzeylerde kalmaktadır. Bu kısıtlı çabaları desteklemek adına yabancı yatırımlar oldukça önemli olabilmektedir. Çalışma ile doğrudan yabancı yatırımların bölgesel kalkınmaya olan etkisi ölçülmeye çalışılmaktadır. Bu kapsamda çalışmada, AB 27 ülkeleri ve Türkiye için insani gelişme endeksi üzerinde büyüme, enflasyon, kişi başına düşen rezerv, ihracat, ithalat ve doğrudan yabancı yatırımların etkisi dinamik panel veri analizi yöntemi kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmada 2011-2021 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Dinamik panel veri analizinde kullanılan Arellona Bond testi ile yapılan analiz sonucunda büyüme değişkeninin pozitif olması insani gelişme endeksini pozitif yönde etkileyecektir sonucuna ulaşılmıştır. Diğer değişkenlerin ise istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kalkınma, Doğrudan Yabancı Yatırım, Panel Veri, AB27

(BOZKURT, A. Ali, *The Impact of Foreign Direct Investments on Regional Development in Turkey and European Union (EU) Countries*, PhD Thesis, Isparta,2023).

ABSTRACT

The concept of development has been one of the critical issues that countries have been highly concerned about for years. In general, all efforts aimed at elevating the current socio-economic living standards can be considered within the scope of development. Population growth in countries and the global momentum gained by the competitive environment can sometimes lead to insufficient development efforts. Particularly in countries with limited capital accumulation, these efforts tend to remain at lower levels. To support these constrained endeavors, foreign investments can be of great importance. This study aims to measure the impact of foreign direct investments on regional development. Within this context, the study investigates the effects of growth, inflation, per capita reserves, exports, imports, and foreign direct investments on the Human Development Index (HDI) for the 27 EU countries and Turkey, using the dynamic panel data analysis method. Data from the years 2011 to 2021 are utilized in the study. The analysis conducted using the Arellano-Bond test in dynamic panel data analysis reveals that a positive change in the growth variable will positively affect the HDI. However, it is observed that the other variables do not have a statistically significant impact.

Key Words: Regional Development, Foreign Direct Investment, Panel Data, EU27

ÖNSÖZ

Geçmişten günümüze ülkelerin kalkınma süreçlerini sağlıklı şekilde yürütebilmek için çeşitli faaliyetleri hayata geçirmeye çalıştıkları bilinen bir gerçektir. Küreselleşme ile bu kalkınma faaliyetleri arasında sermaye eksikliği noktasında katkı sağladığı düşünülen doğrudan yabancı yatırımlarda önemli bir paya sahiptir. Özellikle sermaye yetersizliği yüzünden yatırımları desteklemekte zorlanan ve yeni teknolojilere erişimi görece zor olan ülkeler açısından doğrudan yabancı yatırımlar oldukça önemli görülmektedir. Bu kapsamda çalışma AB 27 ülkeleri ve Türkiye açısından insani gelişme endeksini etkileyen faktörler araştırılmıştır.

Çalışmanın başlangıcından son aşmasına kadar akademik olarak desteklerini esirgemeyen, bilgi ve tecrübesi ile yol gösteren Doç. Dr. Süha ÇELİKKAYA'ya eğitim-öğretim hayatım boyunca yanımda olan, maddi ve manevi olarak her zaman destekleyen değerli aileme, tezin analiz sürecine destek veren Prof. Dr. Hakan DEMİRGİL, Dr. Öğr. Üyesi Fatih DEMİR ve Mustafa GÖKMENOĞLU'na, yaptığı okumalar ile tavsiyelerde bulunan Elif TATLI ve Ali ŞİMŞEK'e ayrıca teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar DİZİNİ	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ	x
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE GELİŞİM SÜRECİ

1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM	4
2. DÜNYA EKONOMİSİ İÇERİSİNDE DYY’NİN MEVCUT DURUMU	6
3. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN EKONOMİK ETKİLERİ	7
3.1. DYY’lerin Ev Sahibi Ülke Ekonomisi Üzerindeki Etkileri.....	7
3.2. Ana Ülke Ekonomisine Etkileri	9
4. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM KURAMLARI.....	9
4.1. Mükemmel Pazar Varsayımına İlişkin Hipotezler.....	10
4.1.1. Diferansiyel Getiri Oranı Hipotezi.....	10
4.1.2. Portföy Hipotezi	10
4.1.3. Çıktı ve Pazar Büyüklüğü Hipotezi.....	11
4.2. Pazar Eksikliklerine Dayalı Hipotezler	12
4.2.1. Davranışsal Hipotez	12
4.2.2. Ürün Döngüsü Hipotezi	13
4.2.3. Oligopolistik Reaksiyonlar Hipotezi.....	15
4.2.4. İçselleştirme Hipotezi	16
4.2.5. Endüstriyel Organizasyon	17
4.2.6. Eklektik (OLI) Bir Yaklaşım (Dunning).....	19
4.3. Yatırım Eğilimi Üzerine Hipotezler.....	21
4.3.1. Likidite Hipotezi	21
4.3.2. Para Birimi Alanı Hipotezi.....	22
4.3.3. Kojima Hipotezi	23
5. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMIN BELİRLEYİCİLERİ	24
5.1. Ekonomik Belirleyicileri.....	25
5.1.1. Piyasa Hacmi.....	26
5.1.2. Ekonomik Büyüme	26
5.1.3. Doğal Kaynak.....	27
5.1.4. Altyapı.....	28
5.1.5. İşgücü Maliyeti.....	28

5.2. Politik Belirleyiciler	29
5.2.1. Politik İstikrar	30
5.3. Uluslararası Şirket Stratejileri	32
6. DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN GELİŞİM SÜRECİ	32
6.1. Osmanlı Dönemi	33
6.2. Cumhuriyet Dönemi	38

2. BÖLÜM

BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMINA İLİŞKİN TEORİK ÇERÇEVE

1. BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMI VE KAPSAMI.....	45
2. BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMININ GELİŞİM SÜRECİ	47
2.1. İlk Dönem Bölgesel Kalkınma Politikaları	50
2.2. Küreselleşme Sürecinin Bölgesel Politikalara Etkileri	51
2.3. Bölgesel Kalkınma Alanında Son Eğilimler	52
2.4. Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Tarihsel Gelişimi	53
2.4.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bölgesel Kalkınma Politikaları (1923-1960)	53
2.4.2. Planlı Dönem Bölgesel Kalkınma Politikaları (1960-1980)	55
2.4.3. 24 Ocaktan Günümüze Bölgesel Kalkınma Politikaları	57
3. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN BÖLGE AÇISINDAN ÖNEMİ VE ETKİLERİ.....	64
4. BÖLGESEL KALKINMANIN AMAÇLARI	66
4.1. Kır-Kent Dengesinin ve Nüfusun Optimal Dağılımın Sağlanması	66
4.2. Geri Kalmış Bölge Sorunlarının Önlenmesi ve Kalkınmanın Sağlanması	68
4.3. Ekonomik ve Sosyal Düalizmin Önlenmesi	69
4.4. Büyüme ve İstikrar	69
5. BÖLGESEL KALKINMA İLE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	70

3. BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE BÖLGESEL KALKINMA İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK AĞ ANALİZİ

1. YÖNTEM.....	73
2. ANALİZ VE BULGULAR.....	74
2.1. Kurum İş Birliği ve Atıf Ağı	77
2.2. Ülke İş Birliği Ağı	78
2.3. Yazar İş Birliği Ağı	80
2.4. Anahtar Kelime Analizi	82
2.5. Çalışmalarda Atıf Ağı	83
2.6. Kaynaklarda Atıf Ağı	85

3. EN ÇOK ATIF ALAN 10 MAKALENİN DEĞERLENDİRİLMESİ	87
4. DYY VE BÖLGESEL KALKINMA ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN LİTERATÜR ÖZETLERİ.....	91

4. BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN BÖLGESEL KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

1. ÇALIŞMANIN AMACI.....	96
2. ÇALIŞMADA KULLANILAN VERİLER	96
2.1. Araştırmada Kullanılan Verilerin Grafiksel Gösterimi.....	98
3. EKONOMETRİK METODOLOJİ	112
4. ARAŞTIRMA MODELİ VE BEKLENEN ETKİLER	113
5. ANALİZ SONUÇLARI.....	114
SONUÇ VE TARTIŞMA.....	121
KAYNAKÇA	125
ÖZGEÇMİŞ.....	138

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. DYY’yi Teşvik Eden Avantajlar.....	19
Tablo 2. 1913-1914 Arasında Dış Yatırımların Değeri (Milyon Dolar)	33
Tablo 3. Yıllar İtibariyle Kurulan Sanayi Şirketlerinin Sayısı, Ödenmiş Sermayesi (1881-1903 [Milyon Kuruş]).....	35
Tablo 4. 1909-1912 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde DYY Dağılımı	37
Tablo 5. 1881 Yılında Dış borçların Alacaklı Ülkelere Göre Dağılımı	38
Tablo 6. 6224 Sayılı Yasa Kapsamında 1980 yılına kadar Gelen Yabancı Sermaye Miktarı (Milyon Dolar).....	41
Tablo 7. 1981-2022 Ağustos İtibari ile Yabancı Sermaye Girişleri (Milyon Dolar) 44	
Tablo 8. Bölgesel Kalkınmanın Yerel ve Yerel Olmayan Boyutları.....	47
Tablo 9. Bölgesel Ekonomik Büyüme Modellerinin Sınıflandırılması.....	49
Tablo 10. 1960-1980 Arası Uygulanan Kalkınma Planları	56
Tablo 11. 1980 Sonrası Uygulanan Kalkınma Planları	58
Tablo 12. Araştırma Modelinde Kullanılan Değişkenler	97
Tablo 13. Analiz Kapsamında Ele Alınan Ülkeler.....	97
Tablo 14. Korelasyon Matrisi.....	114
Tablo 15. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler	116
Tablo 16. Arellona Bond Dinamik Panel Test İstatistiği Sonuçları	117

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Dünyada Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Net Girişler Milyar Dolar) (1970-2019)	7
Şekil 2. Eklektik Model	21
Şekil 3. DYY'nin Belirleyicileri	25
Şekil 4. 2002-2022 Arası DYY'lerin Ülke Payları	42
Şekil 5. 2002-2022 Arası DYY'lerin Sektör Payları	43
Şekil 6. Kentsel Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Yüzdesi (2020)	67
Şekil 7. VOSviewer Akış Şeması	74
Şekil 8. Yıllara Göre Çalışma ve Atıf Sayısı	75
Şekil 9. Ülkelere Göre Toplam Yayın Sayısı.....	76
Şekil 10. Ülkelere Göre Çalışma Sayısı.....	76
Şekil 11. Kurum Atıf Ağı	77
Şekil 12. Kurum İş Birliğinde En Etkili Kurumlar	78
Şekil 13. Ülke İş Birliği Ağı	79
Şekil 14. Ülke İş Birliğinde En Etkili Ülkeler	79
Şekil 15. Yazar İş Birliği Ağı	80
Şekil 16. Yazar İş Birliğinde En Etkili Yazarlar.....	81
Şekil 17. Anahtar Kelime Ağ Haritası	82
Şekil 18. En Çok Kullanılan Anahtar Kelimeler	83
Şekil 19. Doküman Atıf Ağı	84
Şekil 20. En Etkili 10 Çalışma.....	85
Şekil 21. Kaynak Ağı.....	86
Şekil 22. En Etkili Kaynaklar	86
Şekil 23. Büyüme Verilerine Ait Grafikler.....	99
Şekil 24. DYY Verilerine Ait Grafikler.....	101
Şekil 25. Enflasyon Verilerine Ait Grafikler	103
Şekil 26. İge Verilerine Ait Grafikler	105
Şekil 27. İhracat Verilerine Ait Grafikler	107
Şekil 28. İthalat Verilerine Ait Grafikler	109
Şekil 29. Kişi Başı Rezerve Ait Grafikler.....	111

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
EUROSTAT	: European Statistics (Avrupa İstatistik Ofisi)
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirketler
DYY	: Doğrudan yabancı yatırımlar
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
YPK	: Yüksek Planlama Kurulu
PMT	: Planlama Merkez Teşkilatı
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
BBYKP	: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
KÖY	: Kalkınmada Öncelikli Yöreler
CZK	: Çek Korunası
OVOP	: Tek Köy Tek Ürün (The One Village One Product)
TFV	: Toplam Faktör Verimliliği
FDI	: Foreign Direct Investment
USA	: United States of America
WB	: Dünya Bankası (World Bank)
NBER	: National Bureau of Economic Research

CEPR : Ekonomik Politika Araştırmaları Merkezi (Centre for Economic Policy Research)

LM : Lagrange Multiplier

CD : Cross Section Dependent

CIPS : Cross-Sectionally Im-Pesaran-Shin

GİRİŞ

Küreselleşmeyi takiben doğrudan yabancı yatırımların (Foreign Direct Investment; FDI; DYY) önemi hızla artmaya başlamıştır. Ayrıca küreselleşme süreci ülkeler arasındaki birçok sınırı daha esnek hale getirmiştir. Örneğin ticari ilişkilerin karşılıklı olarak artması ve teknolojik transferlerin diğer ülkelere daha kısa sürede ulaşması bu sınırların esnekliğini dair fikir sunabilmektedir. Diğer yandan yeni fırsatlar kovalayan çok uluslu şirketler (ÇUŞ), yatırım yapabileceği uygun yerler ararken birçok ülke de bu yatırımları kendilerine kanallandırmak için farklı politikaları hayata geçirmek için çalışma yürütmektedirler.

Küresel ticaret ağının genişlemesi ile az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler (GOÜ), sermaye yetersizliği yüzünden ortaya çıkan dezavantajlı durumu tolere edebilmek amacıyla yabancı yatırımlar üzerine yoğunlaşmaya başlamışlardır. Bu sayede üretim kapasitesinde artış, fiyatlar genel düzeyinde, istihdamda ve ödemeler dengesinde istikrarı sağlamayı amaçlamaktadırlar (Mucuk ve Demirel, 2009, s. 372). Bu pozitif özelliklere ek olarak birtakım zararlarının olacağını da belirtmekte fayda vardır. DYY birçok kişi tarafından önemli bir finans kaynağı olarak kabul edilse de mali kriz dönemlerinde sorunları daha da şiddetlendirmektedir. Çok uluslu şirketlerin finansal kaynaklarını rahatlıkla diğer bölgelere taşıyabilmesi bu istikrarsızlık ortamını daha da körüklemektedir (Mold, 2008, s. 1).

Doğrudan yabancı yatırımların girdiği ülke açısından ekonomik kalkınma, istihdam ve teknoloji transferi noktasında olumlu etkileri olduğunu ortaya koyan çalışmalar olduğu gibi DYY'nin olumlu etkilerinin ortaya çıkabilmesi için bazı ön koşullarında sağlanmasının gerektiğini vurgulayan çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Borensztein vd. (1998, s. 1)'in yapmış olduğu çalışmada DYY'nin olumlu etkilerinin ortaya çıkabilmesi için ülkede yeterli düzeyde beşeri sermaye stoğunun bulunması gerektiği ifade edilmiştir. Diğer taraftan Asafo-Agyei ve Kodongo (2022) ise kişi başı DYY girişi için eşik seviyenin 44,67 dolar olduğunu belirtirken yabancı işletmeler ile yerli işletmeler arasındaki teknoloji farkının 0,6904'ten az olmaması gerektiğini ifade etmişlerdir.

DYY girişlerinin etkileri üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında farklı sonuçlara ulaşan çalışmaların olduğu görülmektedir. Farklı sonuçların sebepleri olarak ev sahibi ülkenin mevcut durumu, beşerî sermaye stoğu, yatırımın kapsamı gibi birçok durum sıralanabilir. Örneğin Herzer vd. (2006), 28 gelişmekte olan ülke için 1970-2003 yılları arasındaki dönemi analiz etmiştir ve DYY ile ekonomik büyüme, kişi başına gelir, eğitim seviyesi, dışa açıklık ve finansal piyasa gelişmişliği arasında bir ilişkiye rastlamamıştır. Benzer bir farklılığı görmek adına De Mello (1999) tarafından yapılan çalışma oldukça açıklayıcıdır. 1970-1990 yılları arasında 32 ülke üzerinde yaptığı bir çalışmada Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development; OECD) üyesi ülkeler ile OECD üyesi olmayan ülkeler arasında farklı sonuçlara ulaşmıştır. OECD üyesi ülkelere DYY ile toplam faktör verimliliği (TFV) arasında pozitif ilişki varken OECD üyesi olmayan ülkelere negatif bir ilişki olduğu sonucu bulunmuştur.

Bu bağlamda çalışmada kalkınmayı temsilen bağımlı değişken olarak insani gelişme endeksi kullanılmıştır. Bağımsız değişken olarak ise büyüme, enflasyon, kişi başına düşen rezerv, ihracat, ithalat ve doğrudan yabancı yatırımlar kullanılmış olup insani gelişme endeksi üzerindeki etkisine odaklanılmıştır. Avrupa Birliği'ne üye ülkeler ve Türkiye araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Bu ülkelere ilişkin 2011-2021 yıllarını kapsayan dönem için dinamik panel veri analizi yöntemi ile değerlendirmeler yapılmıştır.

Genel olarak çalışma dört ana bölüm üzerine kurgulanmıştır. Birinci bölüm doğrudan yabancı yatırımlar genel hatları ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda öncelikle DYY, DYY kuramları, DYY'nin etkileri, DYY ile ilgili kuramlar, DYY'nin belirleyicileri ile ilgili teorik açıklamalara yer verilmiştir. Devamında ise dünya ekonomisi içinde doğrudan yabancı yatırımların genel durumu hakkında bilgiler verilmiş ve Türkiye açısından Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi ayrımı altında DYY'nin gelişim süreci aktarılmıştır. İkinci bölüm kalkınma ve bölgesel kalkınma ile ilgili genel bilgileri içermektedir. Öncelikle kavrama ilişkin kapsam ve gelişim süreci aktararak konu hakkında bütüncül bir bakış açısı sunulmuştur. Daha sonra bölgesel kalkınmanın amaçları ve DYY ile bölgesel kalkınma arasındaki ilişki genel hatları ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde DYY ile bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaların genel değerlendirmesi sunulmaktadır. Bu kapsamda yapılan çalışmalara ilişkin en etkili ülke, yazar ve kurum bilgilerine ek olarak yapılmış çalışmalar arasında en fazla atıf alan çalışma ve yazarlara ilişkin bilgiler de verilmiştir. Bu değerlendirmeler içerisinde en fazla yayın yapan ülke sayısından en fazla atıf alan yazara kadar kapsamlı bir bakış açısı sunularak konu bütünlüğüne katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca en fazla atıf alan çalışmaların kısa bir özeti sunulmuştur. Dördüncü bölümde ise çalışmaya konu olan değişkenlerin birbirlerini nasıl etkilediklerine ilişkin yapılan ekonometrik analizler bulunmaktadır. Analiz yöntemi olarak dinamik panel veri analizi uygulanmıştır. AB 27 ülkeleri ve Türkiye için 2011-2021 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. İnsani gelişme endeksi, büyüme, enflasyon, kişi başına düşen rezerv, ihracat, ithalat ve doğrudan yabancı yatırımlar analiz kapsamında kullanılan değişkenler olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamında Arellona Bond Testi kullanılmıştır. Son olarak ise analiz sonuçları yorumlanmış ve bölüm tamamlanmıştır.

1. BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE GELİŞİM SÜRECİ

Bu bölümde DYY hakkında genel bilgilere yer verilecektir. Kavramsal çerçeve, mevcut durum, DYY'nin ev sahibi ülke ve ana ülke ekonomisi üzerindeki etkileri, DYY kuramları, DYY'nin belirleyicileri ve DYY'nin dünyadaki ve Türkiye'deki gelişim süreci bu kapsamda ele alınacak başlıklar arasında yer almaktadır.

Küreselleşme süreçlerine bağlı olarak sermaye hareketlilikleri oldukça önem kazanmıştır. Özellikle gelişme sürecinde yer alan ülkeler doğrudan yatırımlara daha fazla ağırlık vermeye başlamıştır (Mucuk ve Demirsel, 2009, s. 366). Örneğin birçok çok uluslu şirket üretimlerinin belirli bölümlerini avantaj elde etmeyi düşündükleri bölgelere kaydırmayı düşünmektedir. Diğer taraftan doğrudan yatırımları ülkesine çekmek isteyen gelişmekte olan ülkeler ise bu yatırımları kendilerine çekmek için çaba sarfetmektedir (Yılmaz, 2010, s. 242).

1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM

Doğrudan yabancı yatırımlar genel tabirle ÇUŞ'ler tarafından üretimin ana merkezi dışında bir ülkede tek başına veya ortaklık kurma yolu ile gerçekleştirilen ve uluslararası hareketleri kapsayan faaliyetler olarak ifade edilebilir (Kurtaran, 2007, s. 367) . DYY çok uluslu şirketlerin yeni pazar arayışı ve kaynaklara ulaşım kolaylığı gibi dürtüler ile gerçekleştirdikleri girişimleri ifade etmektedir. Literatürde DYY ile ilgili olarak yapılmış farklı tanımlamalar mevcut olmakla birlikte çalışmada Avrupa İstatistik Ofisi (EUROSTAT) ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile belirtilen tanımlamalar ele alınmıştır.

Doğrudan yabancı yatırım EUROSTAT (2001, s. 74) tarafından hazırlanan “Economic Portrait Of The European Union” adlı raporda bir ekonomide yer alan yerleşiklerin diğer bir ülkedeki yerel varlığa kalıcı bir kazanç sağlamak amacıyla yapmış oldukları uluslararası yatırımlardır şeklinde tanımlanmıştır. DYY hakkında literatürde yapılmış pek çok tanımlamaya rastlamak mümkündür. OECD (2008) ve DPT (2000a) tarafından yapılmış tanımlamalar da mevcuttur. Tanımlamaların ortak özelliğine bakıldığında şirketlerin yeni pazar arayışı ve kar dürtüsü gibi çıkar odaklı bir yaklaşım benimsedikleri ifade edilebilir. Diğer taraftan yatırımı alan ülke açısından ise büyümeyi teşvik eden bir unsur olmakla birlikte teknik ilerleme ve yeni iş imkanlarının ortaya çıkışı olarak belirtilebilir. Bu durumların ortaya çıkması ise mevcut sermaye stokunda meydana gelen artışlara bağlıdır. Yaşanacak artışı gerçekleştirmeye yarayan araç ise DYY olarak ifade edilebilir (Accolley, 2003, s. 19).

4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu’nun doğrudan yabancı yatırım tanımlaması aşağıdaki gibidir. *Yabancı yatırımcı tarafından,*

A- Yurt dışından getirilen;

- *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’na alım satımı yapılan konvertibl para şeklinde nakit sermaye,*
- *Şirket menkul kıymetleri (Devlet tahvilleri hariç),*
- *Makine ve teçhizat,*
- *Sinaî ve fikrî mülkiyet hakları,*

B- Yurt içinden sağlanan;

- *Yeniden yatırımda kullanılan kâr, hâsılat, para alacağı veya malî değeri olan yatırım ile ilgili diğer haklar,*
- *Doğal kaynakların aranması ve çıkarılmasına ilişkin haklar gibi iktisadî kıymetler aracılığıyla;*

i) *Yeni şirket kurmayı veya şube açmayı,*

ii) *Menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimi veya menkul*

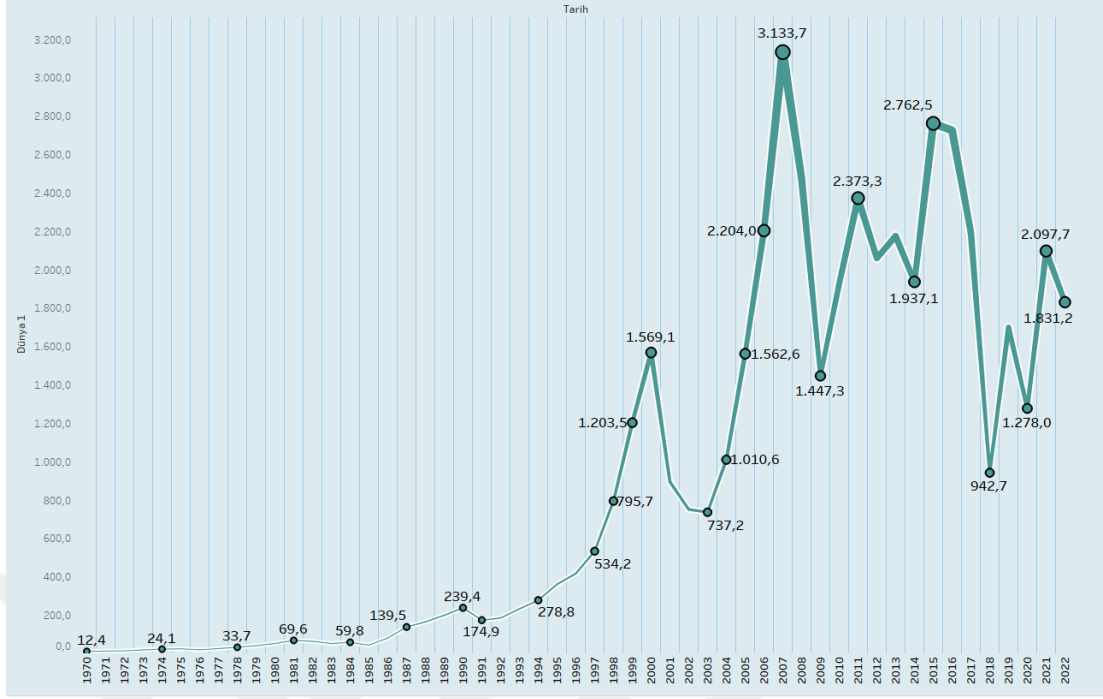
kıymet borsalarından en az %10 hisse oranı ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir şirkete ortak olmayı ifade eder (Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu, 2003, md. 2).

2. DÜNYA EKONOMİSİ İÇERİSİNDE DYY’NİN MEVCUT DURUMU

1950’li yıllardan sonra ekonomik büyüme ve kalkınma açısından DYY’ler etkili bir araç olarak ön plana çıkmaya başlamıştır. 1980’lerden sonra ise küreselleşmenin etkileri ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için cezbedici bir konumda yer almıştır. Sonuç olarak sermayenin bol fakat getirinin az olduğu bölgelerden sermayenin az getirinin yüksek olduğu bölgelere bir hareket başlamıştır (Durgan, 2016, s. 1).

İkinci Dünya Savaşını takiben özellikle de 1960’lardan sonra uluslararası ticaret dönüşüm geçirmeye başladı. Bu noktada uluslararası ekonomi tarihi açısından ÇUŞ ve DYY’lerin önem kazanmaya başladığı bir döneme geçiş başlamıştır (Hosseini, 2005, s. 529).

Dünya genelinde DYY akışlarına bakıldığında zaman çok ciddi bir yükseliş trendi olduğu görülmektedir. Şekil 1’de görüleceği üzere 1970 yılından 2000 yılına kadar geçen sürede toplamda 126,9 katlık bir artış meydana gelmiştir. 2007 yılında ise 3 trilyon 133 milyar dolar ile tarihi zirvesini görmüştür. Bu tarihten itibaren yükseliş trendi sonlanarak dalgalı bir seyir izlemeye başlamıştır. Genel olarak bakıldığında 1970 yılında 12 milyar 358 milyon dolar olan toplam DYY 2022 yılında 1,8 trilyon dolar seviyesine yükselerek 52 yıllık süre zarfında 148,1 katlık bir artış yaşamıştır.

Şekil 1. Dünyada Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Net Girişler Milyar Dolar) (1970-2019)

Kaynak: Dünya Bankası (2023)'ten düzenlenmiştir.

3. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN EKONOMİK ETKİLERİ

Doğrudan yabancı yatırımların hem ev sahibi ülke üzerinde hem de ana ülke ekonomisi üzerinde bir takım maliyet ve faydaları bulunmaktadır. Bu kısımda doğrudan yabancı yatırımın etkileri ev sahibi ülke ve ana ülke açısından değerlendirilmiştir.

3.1. DYY'lerin Ev Sahibi Ülke Ekonomisi Üzerindeki Etkileri

Öncelikli olarak DYY'nin ev sahibi ülkede ekonomik büyümeyi teşvik edeceği belirtilebilir. Bu durumun gerçekleşmesi, teknik ilerlemenin sağlanması ve yeni iş imkanları oluşturularak mevcut sermaye stokunda bir ilerleme kaydedilmesi ile mümkün olabilmektedir (Accolley, 2003, s. 19).

Gerçekleştirilen bir yatırımın etkileri elbette farklı açılardan değerlendirilebilir. Örneğin ABD'nin Şili'de yer alan bir bakır madenine yaptığı yatırımın uzun dönemli sonuçları ile Fransızların Kanada'ya ait bir otele yaptığı yatırımın kısa vadeli etkileri birbirinden tamamen farklı olacaktır. Benzer şekilde Hintli bir çağrı merkezine yapılan yatırım ile Alman elektronik fabrikasına yapılan yatırımların sonuçları birbirinden farklı olacaktır (Dunning ve Lundan, 2008, s. 295). Yatırım getirisi açısından değerlendirildiğinde istihdam, teknoloji transferi ve döviz girişi açısından her yatırımın kendine has getirileri olacaktır. Buda yatırım yapılan sektöre göre farklılık gösterecektir.

DYY ev sahibi ülkeler açısından sermaye oluşumu noktasında bir finans kaynağı olarak değerlendirildiği için ilgi gören bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Lipsey, 2000, s. 1). Borensztein ve arkadaşları (1998), 69 tane gelişmekte olan ülke üzerine gerçekleştirdikleri çalışmada DYY verilerini kullanarak DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Araştırmaya göre DYY'nin teknoloji transferi noktasında ev sahibi ülke açısından etkili bir araç olduğu ifade edilirken, büyümeye yurtiçi yatırımlardan daha fazla katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır (Borensztein vd., 1998, s. 115).

ÇUŞ'ler ev sahibi ülkenin yerel firmalarına üretkenlik ve verimlilik noktasında yayılma etkisinin gerçekleşebileceği durumlar söz konusu olabilir (Blomstrom ve Kokko, 1998, s. 3).

- Yerel firmanın ÇUŞ tarafından kullanımı gerçekleştirilen teknolojilerin bir kısmını kopyalayarak verimlilik artışı sağlaması.
- ÇUŞ'un piyasaya girmesi neticesinde ortaya çıkan rekabet koşullarına bağlı olarak piyasaya tutunma amacı ile yerel firmaların mevcut teknolojiyi ve kaynakları daha verimli kullanma zorunluluğunun hasıl olması.
- Diğer durum ise ortaya çıkan rekabet koşulları yerel firmaları yeni ve daha verimli teknolojik gelişmeler için harekete geçirmesidir.

DYY'nin ödemeler dengesi üzerinde de etkileri bulunmaktadır. İthalat ve ihracat üzerindeki etkileri DYY türüne göre farklılık göstermektedir. Örneğin yatay DYY ev sahibi ülkenin ithalat eğilimini azaltarak ticaret dengesine olumlu katkılar sağlayacaktır. Üretim için kullanılan girdilerin yurtdışından ithal edildiği bir durumda ise bu varsayım geçerli olmayacaktır. Maden çıkarımı için giriş yapan bir DYY de yine ev sahibi ülkenin ödemeler dengesi üzerinde pozitif bir etki bırakabilecektir (Accolley, 2003, s. 22).

DYY'lerin hangi bölgede hayata geçirildiği de önem arz eden bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada gelişmiş bölgeler ile az gelişmiş bölgeler arasında bir seçim yapılarak DYY faaliyeti gerçekleştirildiği zaman DYY'nin gelişmiş bölgeye gitmesi bölgeler arası gelişmişlik düzeyindeki makasın açılmasına da neden olmaktadır (Bode ve Nunnenkamp, 2011, s. 353). Yapılan yatırımların belirli bölgelerde toplanması ve bu bölgelere yeni yatırımların ilave edilmesi ile bölgeler arasında yer alan makas her geçen gün artacaktır. İstihdam olanaklarına da bağlı olarak meydana gelecek nüfus hareketlilikleri bu dengesizliği daha da artıracaktır.

3.2. Ana Ülke Ekonomisine Etkileri

Ev sahibi ülke ekonomisi ile ana ülke ekonomisi arasında DYY açısından bir kıyaslama yapıldığında ev sahibi ülke bu durumdan daha karlı çıkmaktadır. Örneğin işsizlik üzerinde negatif bir etkiye sahipken ödemeler dengesi üzerinde ise ev sahibi ülkeye göre tam tersi bir süreç işlemektedir (Accolley, 2003, ss. 23-24). 1990'lara kadar dışarı doğru DYY'ler çoğunlukla gelişmiş ülkeler tarafından yapılmaktaydı, 1990'lardan sonra ise gelişmekte olan ülkelerde dışa doğru DYY'ler de hızlı bir büyüme sağlamıştır. Dışa doğru DYY'lerin artan ithalat üzerinde negatif etkisi olabilir fakat daha sonra düşük üretim maliyetleri ve büyük pazarlara erişim sayesinde bu durumun olumsuz etkileri ortadan kaldırılabilir (Banga, 2007, s. 197).

4. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM KURAMLARI

Doğrudan yabancı yatırım kuramları mükemmel Pazar varsayımına ilişkin hipotezler, Pazar eksikliklerine dayalı hipotezler ve yatırım eğilimi üzerine hipotezler olmak üzere üç ana başlık altında açıklanmaya çalışılacaktır.

4.1. Mükemmel Pazar Varsayımına İlişkin Hipotezler

Mükemmel Pazar varsayımına ilişkin hipotezler başlığı altında incelenecek hipotezler, tam rekabet piyasa şartlarının geçerli olduğu varsayımından hareketle oluşturulan hipotezlerdir. Diferansiyel getiri oranı hipotezi, portföy hipotezi ve çıktı ve Pazar büyüklüğü hipotezi olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

4.1.1. Diferansiyel Getiri Oranı Hipotezi

DYY akışlarını temsil etmek üzere geliştirilen ilk girişimlerden birisi diferansiyel getiri oranı hipotezidir. Amerikalı şirketlerin 1950’li yıllarda Batı Avrupa’daki yatırımlarından elde ettikleri kar seviyelerinin kendi ülkelerindeki kar seviyesinden daha yüksek olması ile birlikte hem DYY’ler hem de kuram daha popüler hale gelmiştir (Moosa, 2002, ss. 24-25).

Hipotezin temel olarak ifade ettiği durum sermayenin düşük getiriye sahip ülkelere yüksek getiriye sahip ülkelere geçişidir. Bu süreç devam ettiği sürece reel getiri oranları arasındaki fark zamanla azalarak kapanacaktır. Bu hipotezde firmalar sermayenin marjinal getirisi ve marjinal maliyetini dengeleyecek şekilde hareket ederek karlarını en üst seviyeye çıkarmayı amaçlamaktadırlar (Agarwal, 1980, s. 74).

Bir firma yatırım için yurtiçi veya yurtdışı kararı verirken iki taraf açısından da yatırımın beklenen getiri oranına göre hareket etmektedir. Kar maksimizasyonu hedefleyen girişimci beklenen getiri oranları arasında bir karşılaştırma yaparak getirisi yüksek olan yer neresi ise yatırımlarını o yöne doğru kanallandırmaktadır (Öztürk, 2004, s. 114).

4.1.2 Portföy Hipotezi

Portföy, menkul kıymetleri hisse senetleri ve döviz gibi ticaret araçlarının bir karışımı olarak adlandırılabilir. Elde bulundurulacak sermayenin yukarıda sayılan mal gruplarından tek birine yatırılması, yatırımın getirisi açısından risk faktörünü de beraberinde getirmektedir. Yatırım yapılan emtiaların risk faktörünü en aza indirmek adına, genişletilmiş bir portföye ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece yatırım yapılacak emtiaların çeşitlendirilmesi risk faktörünü azaltırken yatırım mallarından elde edilecek getiri oranını da arttırmaktadır (Mehta, 2015, s. 1).

Yatırım risklerinin en aza indirilebilmesi ve yatırım mallarından elde edilecek olan getiri oranlarının artırılması adına portföy hipotezi ortaya atılmıştır. Portföy hipotezi, literatürde çokça çalışılmış ve tartışılmış olsa da teorik olarak ilk formüle edilme işlemi Markowitz (1952) tarafından yapılmıştır. Markowitz bu hipotezi “portföy seçimi teorisi” olarak adlandırmaktadır (Agarwal, 1980, s. 744). Markowitz’e göre portföy seçme işlemi iki aşamada ele alınmaktadır. İlk aşama menkul kıymetler üzerindeki gözlem ve deneylere dayanmaktadır. Buna göre ilk aşamada menkul kıymetin geçmişteki fiyatları ile gelecek fiyat beklentisi karşılaştırılır ve yatırımın kar beklentisi gözlemlenir. İkinci aşama, gelecekteki fiyatlarla gerçekleşecek kar beklentisiyle başlar ve portföye eklenecek malların seçimi ve eklenmesiyle sona ermektedir. İkinci aşamada, bir yatırımcıya belirli bir risk derecesi için beklenen getirisi en yüksek olan portföyü seçmesi gerektiğini önermektedir (Markowitz, 1952, s. 77).

Markowitz’in modeline göre yatırımcılar, rasyonel ve piyasaların verimli olarak çalıştığını söylemektedir. Böylece ortaya atılmış olduğu teori ile belirli bir portföy riski için beklenen getiriyi en üst düzeye çıkarmaya veya belirlenen portföyde oluşturulacak menkul kıymetin beklenen getiri seviyesi için riski homojen olarak en aza indirmeye çalışır (Lee vd., 2016, s. 60). Yatırımcı karar verirken riski bölmek ve beklenen getiri düzeylerine göre hareket ederek en uygun yatırım kararını vermektedir.

4.1.3 Çıktı ve Pazar Büyüklüğü Hipotezi

Doğrudan yabancı yatırım ile çıktı ve pazar büyüklüğü hipotezi arasındaki ilişkinin temel dayanağı Jorgenson (1963)’un neo-klasik yerli yatırım teorileridir. Yerli yatırım teorilerinde pazar büyüklüğünün tespit edilmesi için gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) önemli bir değişkendir.

Çıktı ve pazar büyüklüğü hipotezi esas itibariyle bir madalyonun iki yüzüne benzetilmektedir. Çıktı hipotezi ev sahibi ülke açısından mikro düzeyde uygulanmaktadır. Buna göre çıktı hipotezi ev sahibi ülkede çok uluslu bir firmanın DYY’sinin, yatırım yapmış olduğu ülkedeki satışları veya yatırım getirilerinin GSYH üzerine olumlu etkilerinin bağlantılı olduğunu varsaymaktadır (Agarwal, 1980, s. 746).

Pazar hipotezine bakıldığında ise mikro düzeyde uygulanan çıktı hipotezinin aksine makro düzeyde uygulanmaktadır. Pazar büyüklüğü hipotezi doğrudan yabancı yatırım için hem satış işlevi hem de çıktı işlevi olarak kabul edilir ve uygulanır. Bu işlevlerin kullanılması ve getirisi ev sahibi ülkenin pazar büyüklüğüne göre değişmektedir. Buna göre GSYH'nin yüksek seviyelerde gerçekleşmesi yabancı yatırımcıyı ev sahibi ülkeye çekmektedir (Tsaurai, 2015, s. 335).

4.2. Pazar Eksikliklerine Dayalı Hipotezler

Mankiw (2018)'e göre piyasa eksiklikleri, bilgi asimetrisi, devlet müdahalesi, firmaların giriş ve çıkışları önündeki engeller ve farklılaştırılmış ürünler ile tanımlanabilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların yapılmasında piyasa eksiklikleri büyük bir önem arz etmektedir. Mükemmel pazar varsayımına dayanarak yapılan çalışmalar DYY'lerin ev sahibi ülkelere etkileri ve net sonuçlar vermesi açısından birçok kez literatürde tartışma konusu olmuştur. Bu kapsamda pazar eksiklikleri varsayımı altında Kindleberger (1969) ve Hymer (1976) ilk kez doğrudan yabancı yatırımların etkilerini değerlendirmişlerdir (Calvet, 1981, ss. 43-44; Moosa, 2002, s. 29). Piyasa eksiklikleri varsayımına dayalı hipotezler, davranışsal hipotez, ürün döngüsü hipotezi, oligopolistik reaksiyonlar hipotezi, içselleştirme hipotezi, endüstriyel organizasyon ve eklektik yaklaşım hipotezi olmak üzere altı başlık altında ele alınacaktır.

4.2.1. Davranışsal Hipotez

Keynes'e göre tüketim fonksiyonunu temel psikolojik yasa olarak değerlendiriyordu. Neo-klasik ekol insanların tam anlamıyla en yüksek seviyede rasyonel tüketim yapan "homo economicus" olmadıklarını iddia etmektedir. İnsanların rasyonel olmaktan uzak şekilde de tüketime dahil olabileceklerini belirtmişlerdir (Mankiw, 2010, s. 500). Davranışsal iktisada göre neo-klasik okulun ortaya atmış olduğu bireylerin rasyonel tercihleri ve fayda maksimizasyonu ve firmaların kar maksimizasyonuna dayalı rasyonalite yaklaşımının aksine bireyler ve firmaların almış oldukları tüketim ve yatırım kararları her zaman rasyonel olmayacaktır. Davranışsal iktisat piyasada var olan uyuşmazlıkların ve belirsizliklerin tüketim ve üretim kararlarından etkili olacağını varsaymaktadır (Ackert ve Deaves, 2010, s. 5).

Davranışsal hipotez insanların ve firmaların mantıksız finansal ve ekonomik kararlar aldığına dair açıklamalar üretmek için davranışsal teoriyi, psikoloji ve geleneksel ekonomiyle birleştirerek aktarmaya çalışmaktadır (Baker ve Nofsinger, 2010, s. 3). Firmalar açısından piyasadaki eksiklikler ve belirsizlikler yatırım kararlarını doğrudan etkilemektedir. Markusen (1995), iletişim ve nakliye maliyetleri, personel ücretlerinin yüksek olması, dil, gümrük tarifeleri, ticaret engelleri ve ev sahibi ülkedeki diğer ek maliyetlerin yapılacak DYY'leri etkileyebilecek potansiyele sahip olduğunu belirtmektedir. Davranışsal ekonomi açısından bakıldığında yatırım yapan firmaların yöneticilerinin bir insan oldukları ve karşılaştıkları engellere göre bilgiyi işleme ve getiri haline dönüştürme özelliklerinin her bir yöneticiye göre değişiklik göstereceği öngörülmektedir (Hosseini, 1994, s. 71).

Sonuç olarak davranışsal hipoteze göre DYY'nin yapılabilmesi için yöneticilerin yatırım yapılacak ev sahibi ülke üzerinde bilgi, belirsizlik ve piyasa eksikliklerine hâkim olması gerekmektedir. Buna göre yatırım kararlarının alınması ve yatırımların karlılığı yöneticilerin risk faktörlerini değerlendirerek bu yönde ilerlemesine bağlıdır (Hosseini, 2005, s. 539).

4.2.2. Ürün Döngüsü Hipotezi

Uluslararası ticaret açısından hayati öneme sahip öğelerden bir tanesi gelişim ve yeniliktir. Gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere aktarılan teknolojik gelişmeler ve yenilikler uluslararası ticaret için vazgeçilmez niteliktedir (Hung, 2004, s. 2). Vernon (1966), gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere yenilik ve teknoloji transferi hakkında yapmış olduğu çalışma DYY'ler için literatürde geliştirilmiş ilk çalışmadır (Moosa, 2002, s. 38; Hung, 2004, s. 31; Marandu ve Ditshweu, 2018, s. 34).

Vernon, (1979)'a göre uluslararası yatırım ve ticaretin içerisinde yeni ürünlerin görülmesi, ürünün olgunlaşması ve en sonunda ürünün tedavülde kalkması tüm yatırım ve tüketim teorileri açısından geçerliliğini koruyan ana akımlar arasında yer almaktadır (Vernon, 1979, s. 255). Vernon'un geliştirmiş olduğu ürün döngüsü hipotezinde ürünler giriş, yayılma, olgunlaşma ve yaşlanma sürecine karşılık gelen bir başlangıç, üstel büyüme, yavaşlama ve düşüş döngüsünden geçmektedir (Vernon, 1971'den aktaran Moosa, 2002, s. 38).

Ürün döngüsü hipotezinde firmaların üretmiş olduğu ürünler yaşam döngüsünde belirli bir aşamada DYY’de bulunduğunu ortaya koymaktadır. Aşağıdaki üç aşama bunlardan bahsetmektedir (Vernon, 1966, ss. 191-207).

- İlk aşama ürün geliştirme sürecidir. Ürün geliştirme süreci nitelikli işgücü tarafından yeni ürünlerin geliştirilerek piyasaya sunulduğu dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde yüksek işgücü maliyetlerine katlanılarak firmalar yapmış oldukları yatırımlar neticesinde yeni ürünler piyasaya sürmektedir. Üretim yabancı sermaye yatırımları neticesinde ev sahibi ülkede yapılır ve ihracat kanalıyla gelir elde edilmesi amaçlanır. Ayrıca ürün bu dönemde yeni piyasaya sürülmesinden kaynaklı olarak talepten etkilenmeden fiyatlandırma yapılabilmektedir.
- İkinci aşama ise olarak çıkarılan ürünün olgunlaşma dönemidir. Ürünün piyasa sürülmesi ve piyasada ürünün ikamesi olan malların piyasaya sürülmesinden kaynaklı olarak piyasada hem arz hem de talep yönlü fiyat baskıları meydana gelmektedir. Firmalar ikame mallardan kaynaklı olarak ortaya çıkan rekabet ortamı malların üretiminde yenilikçi yaklaşımların benimsenmesi gibi etkenler dahil edilerek çıktı maliyetlerinin düşürmeyi hedeflemektedir. Maliyet düşüşlerinden kaynaklı olarak ev sahibi ülkelere yatırım yapan firmaların rekabet gücü artışı firmalara ve ev sahibi ülkelere ihracat getirisi olarak yansımaktadır. İhracat artışı ve fiyat rekabeti ülkedeki üretilen ürünün belirli bir olgunluk seviyesine ulaşmasına neden olmaktadır. Yapılan yatırımlar neticesinde olgunlaşan malların diğer yabancı yatırımcı firmaların maliyet ve fiyat gibi etkenleri ön plana alarak ev sahibi ülkeye yatırım yapmasına yol açabilmektedir.
- Vernon’un üçüncü aşama olarak açıkladığı dönem ise standartlaşma dönemidir. Bu aşamada ev sahibi ülkede üretilen ürünler belirli standartlara ulaşmış ve belirli bir uluslararası piyasaya sahip olduğu kabul edilmektedir. Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerdeki düşük işgücü maliyetleri ve sağlanan teşvikler ürünün üretiminde yabancı yatırımcı açısından maliyet düşürmek amacıyla ev sahibi ülkeye bir talep oluşturmaktadır. Bu kapsamda maliyeti düşük tutmak isteyen yabancı yatırım yapacak olan firmaların ev sahibi ülkelere yatırım yapmasının önünü açabilmektedir.

4.2.3. Oligopolistik Reaksiyonlar Hipotezi

Doğrudan yabancı yatırımlar üzerine yapılan çalışmalarda DYY'lerin belirli bir ülkeye yapılabilmesi için iki önemli etken olduğu savunulmaktadır. Birinci etkende firmalar ev sahibi ülke de daha fazla piyasaya erişim isterler böylece lojistik ve depolama maliyetlerini en aza indirebilecek tesis ve ticaret engellerini aşabileceklerdir. İkincisi ise üretim faktörlerinden kaynaklı maliyetleri düşürmeyi amaçlarlar. Firmalar böylelikle yatırım yapmış oldukları ev sahibi ülkede daha düşük maliyetlerle daha büyük üretim yapma imkanı bulabilmektedirler (Caves, 1971, ss. 10-11). Knickerbocker (1973) firmaların yatırım yapacakları ev sahibi ülkenin seçimi için üçüncü bir seçenek ortaya atmıştır. Buna göre firmalar genel olarak birbirlerini takip etme eğiliminde olduklarını ve yatırım yapılacak ülkeyi seçerken rakip firmaların konum seçimlerine benzer ülkelere yatırım yaptıklarını söylemektedir. Bu tür durumların özellikle oligopolistik piyasalarda faaliyet gösteren firmalar tarafından gerçekleştirildiğini söylemektedir (Mayer ve Ries, 2001, s. 1).

Oligopolistik reaksiyon hipotezi, oligopolistik piyasalarda firmaların risk faktörlerini en aza indirmek ve rekabetçi ortamın getirmiş olduğu tehditleri ortadan kaldırmak amacıyla kullanılan bir yöntem olarak tanımlanabilmektedir. Firmaların risklerini en aza indirmek ve pazar payı elde etmek amacını gerçekleştirebilmelerinin ön koşulu sektörde faaliyet gösteren yatırımcı firmalardan birinin öncelikli olarak ev sahibi ülkeye yatırım yapması önceliklidir. İlk yatırımcı firmanın ev sahibi ülkede yapmış olduğu yatırım diğer yatırımcı firmaların ev sahibi ülkeye giriş yapmasının yolunu açmaktadır (Flowers, 1976, s. 43).

Firmaların rekabet ortamından, iç piyasadaki yerel üretici ataklarından kurtulmak ve pazar paylarını arttırmak için sektörde faaliyet gösteren diğer yatırımcı firmalarla anlaşma veya iş birliği gibi yollara başvurabilmektelerdir. Firmaların bu tür yollara başvurabilmesi için üç koşul vardır (Yu ve Ito, 1988, s. 450). Ortaya çıkan bu üç koşul;

- Oligopolistik bir ortamın oluşabilmesi ve firmaların kendi aralarındaki rekabet ortamını bertaraf ederek sağlayacakları getirileri arttırmak için piyasada en az üç firmanın olması gerekmektedir.

- Yatırımcı firmaların faaliyet gösterdiği bir sektörde oligopolistik bir ortamın oluşabilmesinin üst sınırı olarak belirlenen firma sayısı on ile on iki firma aralığıdır. Buna göre bu sayıları aşan firma sayısının olduğu bir ortamda oligopolistik bir ortamdan bahsedilemeyecektir çünkü piyasada faaliyet gösteren firma sayısı arttıkça firmaların alacakları kararlarda bu sayı oranında çeşitlenecek ve birbirlerini etkileme oranında düşüş yaşanacaktır.
- Sektörde faaliyet gösteren ve eşit pazar gücüne sahip olan üç ila on veya on iki firma varsa oligopolistik reaksiyonun olduğu bir durumun yüksek olasılıkla ortaya çıkacağı öngörülmektedir. Aksi takdirde her iki şartında gerçekleşmemesi oligopolistik bir reaksiyondan bahsedilemeyeceği anlamına gelmektedir.

4.2.4 İçselleştirme Hipotezi

Uluslararası mal ve hizmet ticaretinin serbest bir şekilde yapılamamasının önünde birçok etken bulunmaktadır. Bunlardan bazıları serbest ticaretin önündeki engeller, mal ve hizmet sektöründe yatırımı engelleyen piyasa kusurlarıdır. Piyasa kusurlarına dayalı DYY hipotezlerinden biri de içselleştirme hipotezidir. İçselleştirme hipotezi ilk olarak yerel düzeyde Coase (1937) tarafından açıklanmaya çalışılmıştır. Uluslararası düzeyde ise Hymer (1976) geleneksel finansın yanında endüstriyel bir organizasyon ortaya koyarak incelemiştir. Ayrıca içselleştirme teorisine Buckley ve Casson (1976) ve Dunning (1977) teorik olarak katkı sağlamıştır (Rugman, 1980, s. 365).

İçselleştirme teorisi esas itibarıyla yurt dışı yatırımlarını nedenlerini açıklamaya çalışmaktadır. Temel odak noktası çokuluslu firmaların bağlı oldukları ülke sınırları boyunca ilgili katma değerli üretim ve yatırım faaliyetlerinin pazardaki rakipleriyle birlikte koordine edilmesi için alternatif bir mekanizma oluşturmaya çalışmasıdır. Bir diğer odak noktası ise ara ürünler için sınır ötesi pazarların çokuluslu şirketler içerisinde içselleştirilmesinin mümkün olduğu durumları ve sınır ötesindeki yatırım alanlarına sahip olma ve kontrol etme olasılıklarını hesaplamayla ilgilidir (Dunning ve Lundan, 2008, ss. 93-94).

Günümüzde standart üretim modellerinin küreselleşmeyle birlikte terkedilmesi yeni üretim modellerinin geliştirilmesini zorunluluk haline getirmektedir. Modern üretime dahil olan firmalar rutin üretimlerinin yanı sıra piyasada kontrolü sağlayabilmek adına hammadde, ara mal ve mamul üretimden kullanılacak faktörler üzerinde de yoğunlaşması gerekmektedir. Özellikle pazarlama, araştırma ve geliştirme (AR-GE) faaliyetleri, beşerî sermayenin eğitilmesi, finansal varlıkların yönetimi vb. faktörlere yoğunlaşması gerekmektedir. Bu gibi faktörler üzerine yoğunlaşılması çok uluslu bir şirketin monopol gücü elde ederek piyasada içselleştirmesini kolaylaştırabilmektedir (Pak ve Park, 2004, s. 6).

Çokuluslu firmaların pazar üstünlüğü elde etmek ve pazarı kontrol etmek amacıyla faaliyetlerde bulunabilmektedir. Firmaların içselleştirme güdüsü Buckley ve Casson (1976)'a göre dört faktöre bağlıdır. Bunlar:

- Ürünün doğası ve dış Pazarın yapısı ile ilgili sektöre özel faktörler.
- Piyasa tarafından bağlantılı bölgelerin coğrafi ve sosyal özelliklerine ilişkin bölgeye özgü faktörler.
- Piyasadaki ilgili ülkeler arasındaki politik ve ekonomik ilişkiye göre ulusa özgü faktörler.
- Firmaların yönetim ve teknik becerilerine ilişkin firmaya özgü faktörler.

Buckley ve Casson (1976) ana model olarak sektöre bağlı olan faktörler üzerinde durmaktadır. Buna göre sektörde alıcı ve satıcı arasındaki asimetrik bilginin varlığı devlet müdahaleleri gibi piyasa başarısızlıkları çokuluslu firmaların ev sahibi ülkeye girişini ve sektörü içselleştirerek rekabet ve monopol gücü elde etmesini sağlayabilmektedir. Ek olarak piyasanın içselleştirilmesinin ev sahibi ülke için bilgi ve becerinin aktarımı, AR-GE faaliyetlerinin önünün açılması ve ürünlerdeki katma değer artması vb. değerlere katkıda bulunacağı varsayımında da bulunmuşlardır.

4.2.5. Endüstriyel Organizasyon

Hymer (1960) yapmış olduğu doktora tezi DYY için bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Hymer endüstriyel organizasyon teorisini kullanarak DYY'nin nedenlerini açıklamaya çalışmıştır. Buna ek olarak Caves (1971), Dunning (1977) ve

Kindleberger (1969)'de katkıda bulunmuştur. Endüstriyel organizasyon teorisini açıklarken odak noktasına çokuluslu firmaları koymuştur (Streak ve Dinkelman, 2000, ss. 11-12).

Endüstriyel organizasyon yaklaşımı, yabancı bir firmanın başka bir ülkede bir iştirakte bulunduğunda, yerelde faaliyet gösteren firmalara karşı yabancı firmaların birtakım dezavantajlarla karşılaştığını vurgulamaktadır. Bu dezavantajlar coğrafi, kültürel, ekonomik, yasal, politik vb. zorlukları içermektedir (Lizondo, 1990, s. 6). Endüstriyel organizasyon yaklaşımı, yerel piyasaya girişlerde çokuluslu firmaların yaşayacakları zorluklara karşı kendi iç dinamiklerinden kaynaklı avantajları kullanarak bunları aşmanın yolunu gösterebilmektedir. Örneğin çokuluslu firmalar ev sahibi ülkede yerel firmalara göre daha yüksek ücretler ödemek zorunda kalabilirler zira çokuluslu bir firmada çalışmanın yerel işgücü açısından risk faktörleri olduğu düşünülmektedir (Moosa, 2002, s. 30).

Hymer (1960) çokuluslu firmaların piyasalarda varlıklarını sürdürebilmeleri için piyasa eksikliklerine ihtiyaç duymaktadır. Piyasa da faaliyet göstermeleri için iki önemli husus olduğunun altını çizmiştir (Acocella, 1992, s. 232). Bunlar:

- Teknoloji, pazarlama, yöntem vb. alanlarda belirli avantajlara sahip olmaları ve
- Oligopolistik bir rekabet gücüne sahip olmalarıdır.

Endüstriyel organizasyon hipotezi çokuluslu bir firmanın pazarda neden başarılı olacağı veya olması gerektiği konusuna açıklık getirmeye çalışmaktadır. Graham ve Krugman (1991) çokuluslu firmaların sahip oldukları avantajları ve bu avantajların kullanımında bahsetmektedir.

Tablo 1. DYY’yi Teşvik Eden Avantajlar

Doğrudan Yabancı Yatırım Avantajları	
Avantajlar	Açıklama
Sermaye	Yerli veya daha küçük yabancı rakiplerden daha büyük veya daha ucuz sermaye maliyeti elde etmek.
Yönetim	Firmaların yönetsel ve operasyonel kararlar almada yerli veya daha küçük yabancı rakiplerden daha iyi olması.
Teknoloji	Teknolojik bilgiyi ticari kullanıma çevirebilme, yeni süreçler, yeni ürünler, ürün çeşitlendirme ve çeşitli destek faaliyetlerinin yürütülmesi.
Pazarlama	Pazar araştırması, reklam, tanıtım ve ürün dağıtım işlemlerinin gerçekleştirilmesi.
Hammaddeye Erişim	Nihai pazarların kontrolünden, ürün taşınmasından, işlenmesinden veya malzemenin üretiminden kaynaklanan hammaddelere ayrıcalıklı erişim sağlanması.
Ölçek Ekonomileri	Finansal, yönetsel ve operasyonel uzmanlıkları sayesinde artan getiri sağlanması ve bu getiriye ekonominin geneline yayılması.
Kazanç ve Politik Güç	Ev sahibi ülkeden doğrudan yatırım için imtiyazlar çıkarmak ve bunlardan kazanç elde edilmesi.

Moosa (2002)’ye göre endüstriyel hipotezi firmaların neden yabancı ülkelere yatırım yaptığını açıklarken firmaların neden B ülkesi yerine A ülkesine yatırım yapması gerektiğini tam anlamıyla açıklayamadığını savunmaktadır.

4.2.6. Eklektik (OLI) Bir Yaklaşım (Dunning)

DYY için piyasa eksiklikleri varsayımı altındaki teorilerden bir tanesi de eklektik yaklaşımdır. İlk kez 1976 yılında Dunning tarafından ortaya atılmıştır. Dunning ortaya atmış olduğu teoriyle endüstriyel organizasyon, içselleştirme ve lokasyon teorisini bir araya getirmiştir (Dunning, 1988, s. 1).

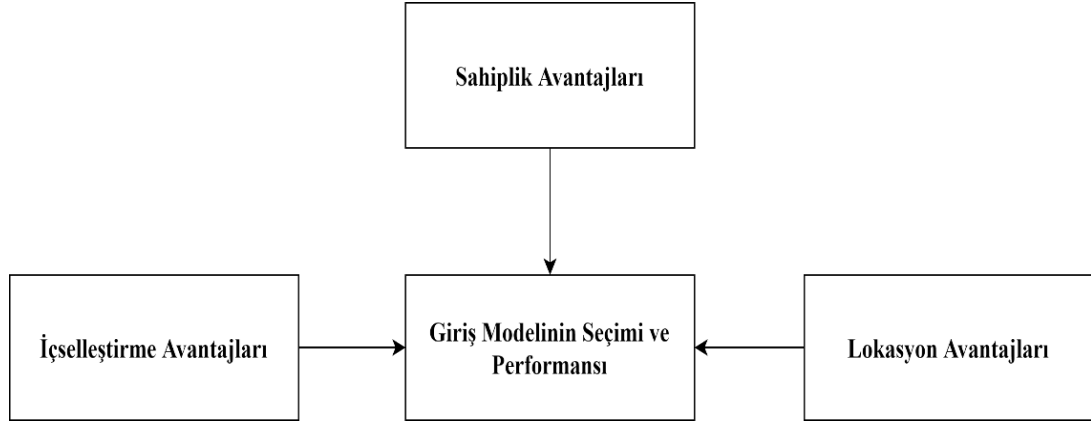
Eklektik paradigma, bir ülkenin yerli sermayesi tarafından üstlenilen üretimini ve talebi araştırırken, yabancı işletmelerin sahip olduğu ve kontrol ettiği talebe bağlı üretim kapasitesini araştırmaktadır. Bununla birlikte eklektik paradigma içselleştirme teorisi gibi sadece çokuluslu firma faaliyetlerini konu edinmez ek olarak katma değerli üretim yapan firmaların kapsamı hakkında da açıklama yapmaktadır (Dunning ve Lundan, 2008, s. 95). Öte yandan eklektik yaklaşımın yanıt bulmaya öncelik verdiği konu esas itibarıyla yurtiçi talebin neden yerel üreticiler tarafından karşılanamadığı ve bunun sonucu olarak yabancı yatırımcının talebi karşılamak için söz konusu ülkeye neden ihracat yapması gerektiğidir. Bir diğer öncelik konusu ise neden bunu DYY ile yapmak istediği hususundadır (Moosa, 2002, s. 37).

Dunning DYY yoluyla finanse edilen ve çok uluslu şirketlerin üstlenmiş olduğu üretimin kapsamını ve deseni eklektik teoride açıklamaya çalışmıştır. Buna göre çokuluslu şirketlerin ev sahibi ülkede yatırım yapabilmek için üç koşul bir araya gelmesi gerekmektedir (Dunning, 2001, s. 176).

- **Pazar veya Mülkiyet Avantajları (Ownership-O):** Çokuluslu firmaların belirli rekabet avantajlarına sahip olmaları. Bu avantajlar gelir getirici nitelikte olması ya da varlıklara erişimin yerli ve yabancı rakiplere göre daha avantajlı olmasıdır.
- **Konum Avantajları (Location-L):** Çokuluslu firmaların sahip oldukları avantajlar neticesinde değer katan üretim faaliyetlerini yurt dışında değerlendirmeyi seçmeleri.
- **İçselleştirme Avantajları (Internalization-I):** Çokuluslu firmaların bu varlıkların üretimi ve/veya kullanımı için piyasaları içselleştirmenin kendileri için getiri sağlayacakları düşüncesi için piyasayı içselleştirmesi.

Eklektik paradigmada yukarıda sayılan avantajlar her birinin öneminin ve aralarındaki yapılandırmanın içreğine özgüdür. Özellikle endüstriler ve bölgeler veya ülkeler ve firmalar arasında farklılık göstermektedir (Dunning, 1977, s. 407).

Firmadan firmaya, ülkeden ülkeye farklılık gösteren eklektik paradigmanın uygulanış şekli Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2. Eklektik Model

Kaynak: Woodcock vd., 1994, sf. 258’den düzenlenmiştir.

Model temel olarak çokuluslu firmaların sağlamış oldukları üstünlükleri ev sahibi ülkede piyasaya giriş için kullanması ve bu kullanım neticesinde elde ettiği getiri performansını esas almaktadır. Buna göre firmalar sahip oldukları avantajlara göre ev sahibi ülkede faaliyet yürüten firmalarla anlaşmayı, ihracat yapmayı veya DYY yapmayı tercih edebilmektedir. Model seçimi tamamıyla çokuluslu veya yerel firma özelinde ve sahip olduğu avantaja göre değişim gösterebilmektedir (Woodcock vd., 1994, ss. 258-259).

4.3. Yatırım Eğilimi Üzerine Hipotezler

Yatırım eğilimi üzerine ortaya atılan hipotezler üç ana başlık altında incelenecektir. Bunlar Likidite Hipotezi, Para Birimi Alanı Hipotezi ve Kojima Hipotezidir.

4.3.1. Likidite Hipotezi

Lizondo (1990)’a göre likidite teorisi Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’de yerleşik çokuluslu şirketlerin DYY’leri için ayırmış oldukları kaynaklar neticesinde gerçekleşmektedir. Yapmış oldukları yatırımlar neticesinde elde ettikleri getirilerin yatırımlardan daha karlı olması bu yatırımların yapılması için bir teşvik oluşturmuş ve daha fazla kaynak ayrılmasıyla neticelendirilmiştir. Likidite teorisi söz konusu yatırıma ayrılan nakit akışlarıyla DYY arasında bir ilişki olup olmadığını araştırmaktadır.

Agarwal (1980) likidite hipotezi için yapmış olduğu çalışmada bu hipotezin geçerli olduğu ve geçerli olmadığı çalışmaları karşılaştırmıştır. Bazı ampirik araştırmalara göre çokuluslu firmaların nakit akışı sağlayarak yapmış oldukları yatırımların getirisinin olmadığı sonucuna ulaştığını tespit etmiştir. Bununla birlikte yapılan diğer araştırmalara bakıldığında nakit akışıyla finanse edilen yatırımların getiri oranlarının ülkeden ülkeye firmadan firmaya farklılık göstereceğini göstermiştir. Ek olarak çalışmalar neticesinde elde edilen bulgular farklılık olsa da getirinin kesin olduğunu tespit etmiştir. Likidite hipotezinin bir miktar ampirik desteği olduğu sonucuna varmıştır. Yabancı firmaların fon hareketlerindeki kısıtlamaları, finansal ve sermaye piyasalarının daha düşük gelişme derecesi nedeniyle gelişmekte olan ülkelerdeki yatırımlar için özellikle geçerli olabileceği sonucuna ulaşmıştır.

4.3.2. Para Birimi Alanı Hipotezi

Firmalar ev sahibi ülke pazarına giriş yapmasıyla birtakım riskleri de üzerine almaktadır. Bunlar ev sahibi ülke para birimi ve ulusal paraları arasındaki kur oynaklığından kaynaklı olan kur riski ve hangi para birimi üzerinden alışverişe devam edecekleridir. Bu ve buna benzer riskler firmaların ev sahibi ülkedeki rakiplerine ve yerel üreticiye avantajlar ve dezavantajlar sağlayabilmektedir (Kusluvan, 1998, s. 166). Aliber (1971) bu risklerin avantaj ve dezavantajlarından bahsetmektedir. Aliber (1971)'in seçmiş olduğu başlangıç noktası esas itibarıyla Hymer'in piyasa başarısızlıklarına dayanmaktadır. Aliber, Hymer'in aksine çokuluslu firmalara üretim kanadıyla değil finansal varlıklar açısından yaklaşmaktadır. Buna göre para birimleri güçlü olan ülkelere ait firmaların iç veya dış piyasalarda sermaye edinebilmeyi, para birimi zayıf ülkelere göre nasıl daha avantajlı yapabileceğini açıklamaktadır (Dunning ve Lundan, 2008, s. 90).

Ev sahibi ÷lkedeki para birimleri DYY yapacak olan çokuluslu firmaların merkezlerinin bulunduğu ÷lkelere göre düşük olabilmektedir. Ev sahibi ÷lke para biriminin düşük bir değerde olması uluslararası piyasalarca kabul görmüş malların üretimini ve düşük döviz kuru kaynaklı ihracatı tetikleyebilmektedir. Bu ve buna benzer durumlar göz önüne alındığında ev sahibi ÷lkenin piyasasında faaliyet gösteren yerli ve yabancı firmaların rakiplerine göre teknoloji vb. üstünlüklere sahip olması durumunda daha fazla kazanç elde edebilmekte ve üretim için bu durumlar teşvik edici olabilmektedir. Bu kapsamda firmaların elde etmiş olduğu avantajlar sayesinde çokuluslu firmalar tarafından DYY'nin döviz kuru düşük olan ÷lkelere akması olası hale gelmektedir (Ragazzi, 1973, ss. 491-492).

Çok uluslu firmaların dış ticaret yaparken ihracatı hedefledikleri bir durumda, ev sahibi ÷lkenin para biriminin değerlenmeye başlamasıyla daha düşük rekabet gücü ortaya çıkmaya başlamaktadır. Daha düşük rekabet gücünün ortaya çıkması DYY yapacak olan firmaların ev sahibi ÷lkeye girişlerinin önünde bir engel olabilmektedir. Bu da ev sahibi ÷lkeye gelen DYY'nin geliş hızını engellemekte veya yavaşlatabilmektedir. Alternatif bir durumda yatırım yapan firmaların yerel pazara hizmet vermek istemesiyle ortaya çıkmaktadır. Buna göre yerel para biriminin değerinin artması DYY'yi teşvik edebilmektedir. Aliber (1970) iddiasına göre para birimi hipotezinde DYY'nin teşvik edilmesi ya da azalması tamamıyla DYY'nin amacına bağlı olarak gerçekleşmektedir (Moosa, 2002, s. 46).

4.3.3.Kojima Hipotezi

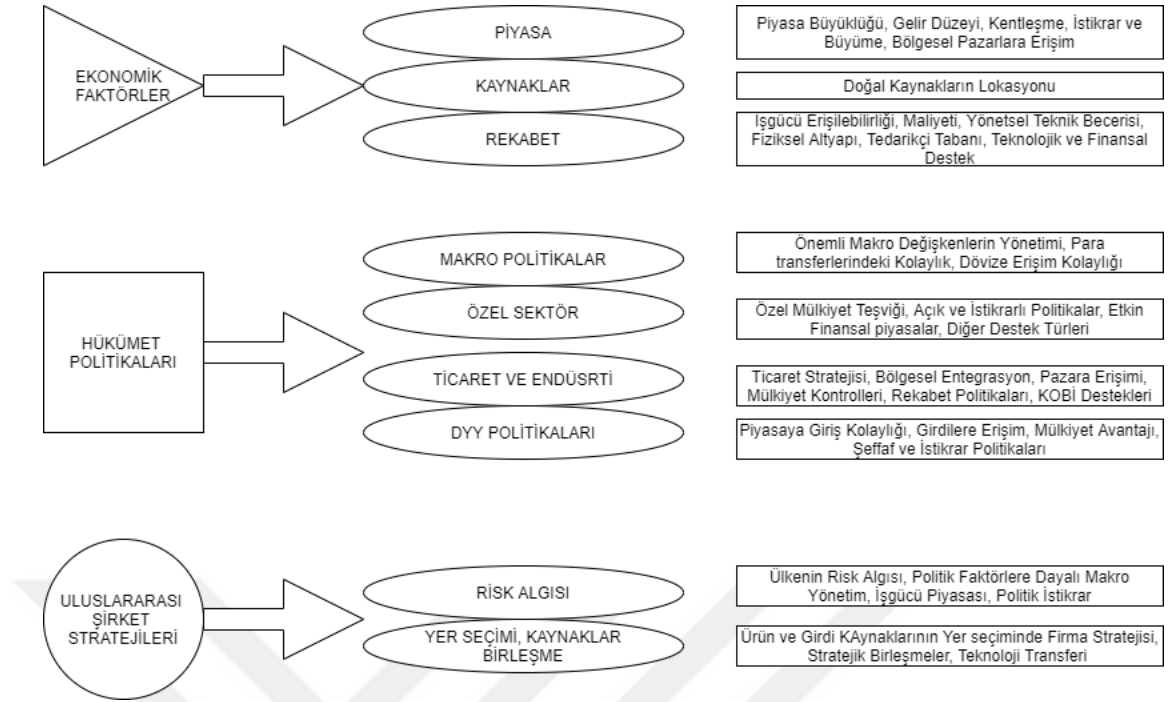
Kojima (1973; 1975; 1985) Hipotezi, esas itibariyle ABD ve Japonya gibi gelişmiş ÷lkelerden gelişmekte olan ÷lkelere DYY yapılmasının etki ve sonuçlarını açıklamaya çalışmaktadır. Kojima hipotezine göre DYY sermaye, teknoloji ve yönetsel avantajların kaynak ÷lkeden ev sahibi ÷lkeye aktarmanın bir aracı olarak gör÷lmektedir (Lizondo, 1990, s. 11). Hipotezin iki ana odak noktası bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ticaret odaklı DYY'dir. İkincisi ise ticaret karşıtı DYY. Ticaret odaklı DYY'de ithalata aşırı talep ve ticaretin normal akışı için olduğundan daha fazla ihracat arzı oluşturursa ticaret odaklı olduğunu bununla birlikte tersi durumda DYY'nin ticaret karşıtı olduğunu ifade etmektedir (Kojima, 1973, ss. 2-7).

Kojima (1985) hipotezinde gelişmiş ülkelerin sahip olduğu teknolojik avantajlar nedeniyle diğer DYY yatırımcılarına karşı karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip olduğu ifade etmektedir. Gelişmekte olan ev sahibi ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu emek yoğun sektörlerde üretilen ürünlerin daha çok üretmesi ev sahibi ülke ve DYY'yi yapan ülke arasında daha fazla ticaretin olduğunu savunmaktadır. Bununla birlikte sermaye yoğun sektörlerde gerçekleşen DYY'de ticaretin ithal-ikameci yapılacağını ifade etmiştir (Cetin ve Taban, 2009, ss. 46-47).

5. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMIN BELİRLEYİCİLERİ

DYY ile dış pazarlara ulaşma motivasyonu oldukça yüksektir. Bu motivasyonun arkasında yatan pek çok faktör olduğu yapılan ampirik çalışmalar ile ortaya koyulmuştur. Genel olarak bakıldığında firmaların faaliyet gösterdikleri alan ve yatırım yapılan ülkenin ekonomik faktörleri konu ile yakından ilgilidir (Chaudhuri ve Mukhopadhyay, 2014, s. 8).

DYY belirleyicileri ile ilgili olarak literatürde yapılmış pek çok sınıflandırma mevcut olmakla beraber üzerinde uzlaşılmış ortak bir alan oluşturulamamıştır. Yatırım yapılan ülke ve yatırım yapan ülkeye göre değişen koşulların varlığı elbette bu sınırlamayı zorlaştıran unsurlar olarak gözükmektedir. Lall'ın (1997) yapmış olduğu çalışmada DYY belirleyicileri ekonomik faktörler, hükümet politikaları ve çok uluslu şirketlerin stratejileri olmak üzere üç faktör baz alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında açıklanmaya çalışılan DYY belirleyicileri Şekil 3'te gösterilmektedir.

Şekil 3. DYY'nin Belirleyicileri

Kaynak: Lall (1997) çalışmasından çevrilmiştir.

5.1. Ekonomik Belirleyicileri

Temel olarak bakıldığında DYY'lerin ticari bir faaliyet olması belirleyicileri arasında ekonomik faktörlerin etkisini kuvvetlendiren bir durumdur. Yaşanan küresel Covid-19 krizinin de DYY'ler üzerinde ciddi bir azalışa sebebiyet verdiğini ifade etmek gerekmektedir. Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan 2020 yatırım raporunda 2019 yılında oluşan 1.530 trilyon dolarlık DYY'nin 2020 yılında %40'lık bir azalış yaşayarak 2005 yılından beri ilk defa 1 trilyon dolar seviyesinin altına geçeceği öngörülmüştür (UNCTAD, 2020, s. 2). Yine BM tarafından yayınlanan 2021 yatırım raporuna göre dünya genelinde %35'lik bir azalış gerçekleşerek 999 milyar dolarlık bir DYY gerçekleşmiştir (UNCTAD, 2021, s. 4).

5.1.1 Piyasa Hacmi

Piyasa hacmi yatırım yapılacak ülkede dikkat edilmesi gereken öncelikli faktörler arasında yer almaktadır. Pazar büyüklüğünün tahmininde vekil olarak kullanılan değişkenler gayri safi milli hasıla (GSMH) ve GSYH'dir (Lizondo, 1991, s. 70). Çıktı ve Pazar büyüklüğü hipotezinde belirtildiği gibi ev sahibi ülkenin çıktıları (satış) ile DYY arasında pozitif bir ilişki olduğu belirtilmektedir. Yine burada Pazar büyüklüğünü belirlemek için GSMH veya GSYH kullanılmaktadır (Agarwal, 1980, s. 746). Bu noktadan hareketle yüksek milli hasılanın doğrudan yatırımlar üzerinde etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Chakrabarti (2003, ss. 160-161)'ye göre ise piyasa hacmindeki bir genişlemenin doğrudan talebi artıracak ve bu durumda DYY üzerinde pozitif etki meydana getireceğini belirtmiştir. (Pham ve Wongsurawat, 2020) a göre gelirde artışa bağlı olarak yükselen talep DYY açısından uzun vadeli bir bağlılık sağlayacaktır. Konu ile ilgili olarak ampirik çalışmalarda bu durumu desteklemektedir. Nonnemberg ve Mendonça (2004) ve Duanmu (2012) yaptıkları çalışmada bu yöndeki görüşleri destekleyen sonuçlara ulaşmıştır. Piyasa hacmi genişledikçe iç talepte meydana gelecek artışa bağlı olarak DYY girişlerinde bir hızlanma meydana gelecektir.

5.1.2 Ekonomik Büyüme

DYY'nin ekonomik belirleyicileri arasında yer alan bir diğer unsur ise ekonomik büyümedir. Ekonomik büyüme ile DYY arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Ülkenin refah seviyesi ne kadar yüksek ise DYY girişleri de buna bağlı olarak yüksek olacaktır (Lipsey, 2000, ss. 3-4).

Accolley (2003) ise çalışmasında ekonomik büyümenin yavaşladığı ülkelere ekonomik büyümenin arttığı ülkelere doğru DYY'de bir kaymanın gerçekleşeceğini belirtmiştir. Yapılan araştırmalar doğrultusunda ekonomik belirleyiciler arasında önemli bir yere sahip olan ekonomik büyümenin DYY açısından önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Bu görüşe katılmayan ve yaptığı çalışmalar ile DYY ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişkinin varlığına rastlamayan çalışmalarda bulunmaktadır. Nigh (1985)'te yaptığı araştırmada DYY ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişkinin var olmadığını belirtmiştir.

5.1.3 Doğal Kaynak

DYY'nin bir diğer ekonomik belirleyicisi doğal kaynaklardır. Geçmişten günümüze doğal kaynaklar birçok çatışmanın temelinde yer almasının yanı sıra DYY açısından da önemli bir belirleyici olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çok uluslu şirketlerin yatırım motivasyonları üç farklı şekilde oluşmaktadır. Bu üç motivasyon: Pazar arayışı, etkinlik arayışı ve son olarak kaynak arayışı şeklinde oluşmaktadır. Her motivasyonun kendi içinde geçerli sebepleri vardır. Pazar arayışı bölgeye hizmet etmeye, etkinlik arayışı maliyetleri azaltmak ve malın kalitesini güvence altına almayı amaçlarken kaynak arayışı ev sahibi ülkedeki insan sermayesini, hammadde ve kaynakları kullanmayı amaçlamaktadır (Dunning ve Lundan, 2008, s. 68).

Dunning (2008)'in bahsettiği DYY motivasyonunun kaynak arayışı açısından gerçekleştirildiği kısmı Asiedu (2006)'nın çalışması da destekler niteliktedir. Sahra Altı Afrika ülkelerinde 2000-2002 yılları arasında yapılan doğrudan yatırımların %65'i sadece üç ülkeye (Angola, Nijerya ve Güney Afrika) yapılmıştır. Dolayısı ile doğal kaynak açısından yeterli kaynağa sahip olmayan ülkelere DYY akışı sınırlı kalacaktır. Yapılan DYY'ler ise çoğunlukla doğal kaynaklar üzerine yoğunlaşacağı için DYY ile yakından ilişkilendirilen teknoloji transferi ve istihdam yaratma etkileri sınırlı kalacaktır (Asiedu, 2006, ss. 63-64).

5.1.4. Altyapı

Uluslararası iş literatüründe DYY belirleyicisi olarak siyasi ve kurumsal faktörlerdeki değişiklikler genel kabul görmüş bir durumdur. Altyapı tanımlaması yapılırken siyasi kurumlara atıfta bulunmak doğru bir yaklaşımdır. Yönetişim ne kadar olumlu ve sağlıklı olursa yatırım ve ekonomik büyüme açısından etkin koşulların oluşmasına katkı sağlayacaktır. Yatırım ortamının hem yerli hem de yabancı yatırımcılar açısından önemli olduğu varsayımına dayanarak DYY seviyesinin yönetim tarafından sunulan altyapı ile ilgili olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır (Globerman ve Shapiro, 2003, ss. 19-20).

Rehman vd. (2011, ss. 269-270)'nin çalışmalarında yetersiz altyapının DYY üzerinde olumsuz etkilerine işaret etmiştir. Yetersiz altyapı faaliyetinin bulunması halinde işlem maliyetlerinin artışına bağlı olarak hem yerli hem de yabancı yatırımcılar açısından yatırım yapılabilirliğin oldukça düşük olacağını belirtmiştir. Altyapı yatırımlarının güçlü olması ise DYY'yi destekleyici bir durum olarak ifade edilmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından farklı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Gelişmiş ülkeler açısından altyapı yatırımları motive edici olmamakla beraber bir gösterge olarak kabul edilirken gelişmekte olan ülkeler açısından önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

5.1.5. İşgücü Maliyeti

İşgücü maliyetlerinin DYY ile ilişkisi üzerine literatürde farklı görüşler yer almaktadır. İşgücü maliyetlerinin toplam maliyetleri içinde yüksek bir paya sahip olmadığı ve dolayısıyla DYY üzerinde etkin bir güce sahip olmadığını belirten bir görüş mevcuttur. Bu nedenle DYY girişleri üzerinde işgücü maliyetlerinin yeterince etkili olmadığı düşünülmektedir. Bir diğer görüş ise iş gücü maliyetlerinin DYY ile doğrudan bir ilişki içinde olduğu görüşüdür. Bu iki farklı görüşe ilişkin detaylar aşağıda belirtilmektedir.

Miller (1993) çalışmasında standartlaştırılmış otomotiv bileşenlerinde bile doğrudan işgücü maliyetlerinin %10-15 arasında olduğunu diğer ürünlerde ise daha az olduğunu belirterek elektronik sektöründe bu oranın %2-3 seviyelerine kadar düşebileceğini belirtmiştir. Miller'in görüşü teknolojik gelişmelere bağlı olarak emek faktörünün etkisinin giderek azalacağı ve bu işgücü maliyetlerinin oransal olarak giderek azalacağı açıkça görülebilen bir gerçektir.

Bir diğer görüş ise Miller'in ifadesinin tersi yönündedir. Chakrabarti (2003) göre yüksek ücret düzeyi düşük seviyede bir DYY'ye karşılık gelmektedir. Daha yüksek ücret üretilen ürünlerin fiyatlarını da yukarıya taşıyacağı için uluslararası piyasalarda rekabetçi bir fiyat sunulmasını engelleyecektir. Sonuç olarak avantajlı olmayan bir durum karşısında yatırımcılar daha çekingen davranacaklardır.

5.2. Politik Belirleyiciler

Yatırım planı olan firmaların birincil amacı her ne kadar kar olsa da yatırımlarının güvenilirliği de bir diğer önemli unsurdur. Buda ülkedeki siyasi politika ve istikrarın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Piyasaya giriş kolaylığı, sermaye kısıtlamalarına yönelik uygulamalar, iç karışıklık, siyasi istikrarsızlık ve rekabet kuralları gibi pek çok düzenleme bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu tür konularda şüpheleri olan bir yatırımcının DYY kararı bu durumdan olumsuz etkilenecektir.

ÇUŞ'lerin yatırım sonucunun alıcı ülke kaynaklı başarısız olması yatırımların geri çekilmesine ve yeni yatırımların gelmesini engelleyecektir. Alıcı ülke kaynaklı kusurlar arasında DYY politikasında meydana gelen olumsuz değişiklikler ve stratejik nedenler gösterilebilir (Accolley, 2003, s. 6).

5.2.1. Politik İstikrar

Ulusal politikalar DYY açısından kilit role sahiptir. Yatırım çekmek, yatırımdan elde edilen kazancı maksimize etmek ve bu konularla ilgili olarak var olan endişeleri giderme konusunda ciddi etkiye sahiptir. Birçok ülkenin gelişim sağlamak adına DYY arayışı içinde olduğu yadsınamaz bir gerçektir. DYY maddi ve maddi olmayan varlıklar vasıtası ile ulusal yeteneklerin geliştirilmesi noktasında doğrudan ve dolaylı olarak pek çok katkı sağlamaktadır. Bu noktada liberalizasyonun tek başına DYY akışlarını desteklemesini beklemek doğru olmayacaktır. Her geçen gün artan rekabet ortamında DYY çekmek için daha çeşitli avantajların elde edilip sunulması gerekmektedir (UNCTAD, 2003, s. 85).

Sermaye hareketleri ekonomik temellere, resmi politikalara ve ekonomik bozulmalara göre şekillenmektedir. Bu resmi politikalar; vergi düzenlemelerine ilişkin uygulamalar, resmi teminatlar, sermaye üzerinde uygulanan kontrol politikaları, yabancı firmaların iç pazarlara girişinde uygulanan politika ve programlar ve mali kurumlar tarafından gerçekleştirilen iç denetim faaliyetleri bu politikalar arasında gösterilebilir. Bu politikalar üzerinde yapılan uygunsuz değişiklikler DYY üzerinde negatif bir etki ortaya koyacaktır (Goldstein vd., 1991, s. 1).

Hükümetlerin doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin politikaları geliştirme noktasında istekli olmaları anlaşılabilir bir durumdur. Bu politikalar ise tüm firmalar için şeffaf ve güvenilir bir ortam tesis etmekten geçmektedir. Bu yönde uygulama alanı olmuş politikaların DYY girişleri üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. (Pham ve Wongsurawat, 2020, s. 20). Rekabet hukuku da bu politikalar arasında önemli bir yere sahiptir. Rekabet hukukunun belirlenmesi ve bu hukukun etkin bir şekilde uygulanabiliyor olması ile DYY girişleri arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. (Hudáková vd., 2020, s. 176) Düzenli ve sistematik işleyen kurumların varlığı yatırımcılar açısından daha düşük risk seviyesine işaret etmektedir.

Daha fazla riskin daha fazla getiri sağladığı gerçeğine karşılık DYY açısından daha fazla riskli ülkeler daha fazla DYY'yi temsil etmemektedir. Risk karşılığı elde edilmesi planlanan getirilerin karşılaşacağı riskler yatırımcılar tarafından caydırıcı bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Hükümet politikalarındaki belirsizlik de bu riskler arasında önemli bir paya sahiptir. İstikrarsız ve belirsizlik düzeyi yüksek politikalar DYY üzerinde ciddi bir etkiye sahiptir. Bu etkinin belirleyici olmasının nedenlerinden biri DYY'lerin geri çekilmesi portföy yatırımlarına daha zordur (Asiedu, 2002, s. 115).

Firmaların politik risklere ilişkin dört dörtlük öngörüye sahip olmadığı varsayımı altında yatırım döneminde ve yatırım sonrasında risk düzeyine göre hesaplanan getirileri arasında farklılıklar meydana gelecektir. Olumsuz hükümet müdahaleleri ve piyasa aksaklıkları hakkında elde etmiş oldukları bilgiler ışığında beklenen gelirlerini aşağı yönlü yenilemek zorunda kalacaklardır. Bu nedenle beklenmedik risklerde meydana gelen artışlara bağlı olarak yatırımcıların iyimser beklentilerinde meydana gelen azalma DYY girişlerinde de bir azalmaya sebebiyet verecektir. Sonuç olarak gelecek dönemde planlanan yatırım miktarı azalma eğilimine girerken yeni yatırımcı çekilmesi de daha güç bir hale gelecektir (Li, 2015, s. 231). Gelir planlaması yapmakta zorlanan şirketler yatırım planlarında yüksek risk getiri seçeneğini göz ardı ederek daha az risk daha az getiri sağlayan ülkelere yönelecektir.

Genel olarak toparlamak gerekirse ÇUŞ'ler adına karar verenlerin yöneticiler olduğu varsayımı altında ÇUŞ'lerin rasyonel olmayan kararlar alabileceği gerçeği göz ardı edilmemelidir. Yatırım kararı verilmeden önce yöneticiler eldeki bilgiler ışığında bir değerlendirme yaparlar. Bilgilerin sınırlı belirsizliklerin ise sınırlı olduğu bir ortamda karar verme süreci giderek zor bir hale gelebilmektedir. Kısaca uluslararası ortamın karmaşıklığı sınırsız bir alana sahipken yöneticilerin bu karmaşıklığa cevap verme kapasiteleri sınırlıdır (Hosseini, 2005, s. 536). Hükümetlerin siyasal ve ekonomik politikalar ile riskleri minimize etmesi karar verici yöneticilerin karşılaşacağı riskleri minimize edeceği için DYY girişlerini destekleyecektir.

5.3. Uluslararası Şirket Stratejileri

Şirket stratejileri DYY girişlerini yakından ilgilendirmektedir. Bu durumun altında yatan temel yaklaşım ise firmaların risk algısı, yatırım için yer seçimi, kaynak kullanımı ve şirket birleşme kararları belirli stratejik hedefler doğrultusunda alınmaktadır. Kabaca ifade etmek gerekirse şirket çıkarlarının desteklenmediği bir bölgede yatırım faaliyeti gerçekleşmeyecektir.

Strateji; firmaların ve girişimcilerin belirli bir dönemde belirli amaç ve hedefi gerçekleştirmek için sahip oldukları kaynakları ve yetenekleri (avantajlar) organize edebilmek için yapmış oldukları bilinçli seçimlerdir. Firmalar hem fırsat maliyetlerini karşılamalı hem de varlıklarının değerini maksimize edebilmek için ne olursa olsun malzemelerin çıktısı ve fiyatını önceden belirlemeleri gerekmektedir (Dunning ve Lundan, 2008, s. 202). Dolayısı ile işletmelerin stratejik seçimleri herhangi bir şekilde değişiklik göstermeyecektir. Yerleşim kararları her zaman olduğu gibi yine ekonomik faktörlere göre şekillenecek, maliyet ve risk kararları ise fayda değerlendirmesine dayanacaktır (UNCTAD, 2021, s. 174).

Yatırım ister ortak girişim isterse yeni yatırım olsun. Her iki durumda da yatırımcının aradığı temel unsur her şeyden önce güven ortamı olmakla beraber ekonomiklik ve verimlilik stratejik kararlar açısından temel taşıdır.

6. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN GELİŞİM SÜRECİ

Uluslararası sermaye hareketlerinin hızlanması sanayi devrimini takip eden dönemde gerçekleşmiştir. Örneğin İngiltere'de yüksek düzeyde kişi başı sermaye birikimi oluşmuştur. Gelir dağılımındaki adaletsizliğinde etkisi ile belirli bir grubun elinde daha çok sermaye birikmiştir. Yurtiçi kaynaklar yeterince kullanıldığı için yeni yatırım fırsatları için biriken sermaye yurtdışına doğru kaymaya başlamıştır. 19. Yüzyıl (yy)'da yeni keşfedilmiş kıtalara daha çok yatırım yapılırken Asya ve Afrika kıtalarına giden DYY'nin toplam içindeki oranı daha kısıtlı kalmıştır. Yine bu yy'deki yatırımların bir diğer özelliği sömürge ülkelere gitmekte olup hammadde temini amacıyla yapılmıştır (Bulutoğlu, 1970, ss. 47-48).

Tablo 2. 1913-1914 Arasında Dış Yatırımların Değeri (Milyon Dolar)

Yatırımcı Ülke	Değer	Yatırım Alan Ülke	Değer
Birleşik Krallık	18.000	Avrupa	12.000
Fransa	9.000	Kuzey Amerika	10.500
Almanya	5.800	Latin Amerika	8.500
Amerika	3.500	Asya	6.000
Diğer Ülkeler	7.700	Diğer Ülkeler	7.000
Toplam	44.000	Toplam	44.000

Kaynak: International Encyclopedia Of The Social Sciences Volume 8

Tablo 2’de 19. yy başından Birinci Dünya Savaşı’na kadar geçen süre içinde yapılan toplam yabancı yatırımların tutarı gözükmemektedir. Yatırımların çoğunluğu Avrupa’ya giderken yatırımları çoğunlukla Birleşik Krallık domine etmiştir. Birleşik Krallık’tan sonra en fazla yatırım ise Fransa tarafından gerçekleştirilmiştir. Avrupa’dan sonra en fazla yatırımı ise Kuzey Amerika ve Latin Amerika almıştır.

DYY’nin gelişim süreci Türkiye açısından değerlendirilecektir. Bu değerlendirme yapılırken veriler arasında bütünlük sağlanmaya çalışılırken geçmişten günümüze genel görünüm hakkında kapsamlı bir bakış açısı edindirilmesi temel amaç olacaktır. Türkiye’de DYY’nin gelişim süreci Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir.

6.1. Osmanlı Dönemi

19. yy.’nin ortalarına doğru ekonomik olarak zayıflamaya başlayan ve iç kaynaklarının yetersiz olması Osmanlı Devleti’nin dış kaynaklara daha sıcak bakmasına sebep olmuştur. dış kaynaklar ise dış borçlar ve yabancı sermaye olmak üzere iki kalemden oluşmaktadır (Kılıç Görmezöz, 2007, s. 44). Osmanlı’da DYY’nin gelişimini etkileyen faktörler arasında kapitülasyonlar ve Duyun-i Umumiye İdaresi yer almaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus bu etkilerin olumsuz yönde etkileri olduğu gerçeğidir. Kapitülasyonlar ile DYY şirketlerine yönelik olarak verilen

imtiyazlar acı tecrübeler ile sonuçlanmıştır. Kredi tahsis edenlerin borçlarını tahsil etmek amacıyla kurdukları Duyun-i Umumiye İdaresi ulusal gelirlerin büyük bir çoğunluğunu kontrol altında tutmaktaydı. Britanya ile 1828 yılında yapılan Serbest Ticaret Anlaşması ile Osmanlı'nın dış ticaret politikalarında da belirli kısıtlar meydana gelmiştir. Ek olarak DYY'ler ayrıcalıklı hale gelerek bankacılık ve sigorta sektörlerine yoğunlaşmaya başlamıştır (Erdilek, 2006, ss. 18-19).

18. yy. boyunca Osmanlı Devleti'nin aldığı savaş yenilgiler dengeleyici ittifak arayışlarına hız kazandırmıştır. Fransız ve İngiliz yakınlaşmaları bu dönemde başlamıştır. Aynı zamanda bu ülkeler sanayi devrimin merkezinde yer almaktadır. Kapitülasyonlar ile beklenen yakınlaşmaların adımı atılmış ve batıya ticari kapılar açılarak mal ve para hareketlerinin başlangıcı yapılmıştır. Bu aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin hammadde ve gıda ürünlerinin ucuza alınacağı bir dönemi de beraberinde getirmiştir. ithalat hızlanırken işsizlik ve yoksulluk sorunları da giderek artmaya başlamıştır (Aytür, 1970, s. 175). Tablo 3'te 1881 yılından 1914 yılına kadar geçen sürede yerli ve yabancı sermayeli sanayi şirketlerinin dağılımı yer almaktadır.

Tablo 3. Yıllar İtibariyle Kurulan Sanayi Şirketlerinin Sayısı, Ödenmiş Sermayesi (1881-1903 [Milyon Kuruş])

	Milli Sermaye ile Kurulan		Yabancı Sermaye ile Kurulan	
	Sayı	Milyon Krş.	Sayı	Milyon Krş.
1881'de Mevcut	4	7.0	3	33.7
1882			1	88.0
1884			1	242.0
1886	1	5.1	1	5.0
1887			1	23.3
1888			1	12.1
1889			-	-44.0
1890			1	15.8
1891			3	75.7
1892			1	41.8
1893			1	13.2
1894			-	-
1895			1	55.7
1896			1	77.0
1897			-	-11.0
1898			-	31.9
1899	1	3.0	1	5.5
1900			2	18.4
1901	2	2.5	-	
1902	1	0.9	-	-
1903	2	11.6	1	2.2
1904	1	0.8	1	3.5
1905	3	4.8	3	37.4
1906	2	1.0	3	27.5
1907	3	2.9	3	57.2
1908	2	7.6	2	51.1
1909	4	24.6	2	39.5
1910	8	20.3	4	78.1
1911	3	11.9	3	54.4
1912	4	4.8	2	40.7
1913	8	17.6	1	1.2
1914	3	4.2	-	-
Toplam	52	130.6	44	1062.4

Kaynak: Eldem (1970) tarafından düzenlenmiştir.

Tablo 3'e bakıldığında 1900'lü yılların başlangıcına kadar yerli sermaye ile kurulan sanayi şirketi sadece 6 taneyken yabancı sermayeli toplam 17 adet sanayi şirketi kurulmuştur. 1859 yılından 1916 yılına kadar geçen sürede demiryolları inşası için farklı devlet ve kurumlara da imtiyaz sağlanmıştır. Verilen imtiyazlardan bazıları şunlardır (Eldem, 1970, s. 104). 66 km hat uzunluğuna sahip Köstence-Çernavoda (Boğazköy) demiryolları için 1856 yılında ve 224 km hat uzunluğuna sahip Rusçuk-Varna demiryolları için 1861 yılında İngilizlere imtiyaz verilmiştir. 318 km hat uzunluğuna sahip İstanbul-Edirne demiryolu hattı için Fransa, Belçika ve İsviçre'ye 1868 yılında imtiyaz verilmiştir. 508 km hat uzunluğuna sahip Dedeağaç-Selanik demiryolu için 1892 yılında Osmanlı Bankasına imtiyaz verilmiştir. 453 km hat uzunluğuna sahip İslâhiye-Resulayn demiryolu için 1898 yılında Deutsche Bankasına imtiyaz verilmiştir.

1850'lerden itibaren Osmanlı içine Avrupa sermayesinin girişi de hızlanmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşına kadar geçen dönemde dış borçlar haricinde 75 milyon sterlin civarında yatırım gerçekleşmiştir. Yabancı sermaye arttıkça yabancı sermayenin siyasal gücünde arttı ve kurumsal alandaki değişikliklerde daha fazla söz sahibi oldular. İç Anadolu'dan İstanbul' ulaşım için Demiryolu yapımı için imtiyazlar verildi fakat beklenen karlılığa verilen imtiyazlar yüzünden ulaşılamadı. Diğer taraftan 1880'lerin sonundan İzmit-Ankara ve Eskişehir-Konya hatları ile 20. yy başlarında da Bağdat demiryolu projeleri ile Alman sermayesinin giriş süreci başlamıştır (Şevket, 2015, ss. 104-106). Osmanlı Devleti bu dönemlerde aldığı DYY'ler için büyük bedeller ödemek zorunda kalmıştır. Yabancı sermaye için herhangi bir düzenleme mevcut değildi. Sadece tescil ve usul şartlarını belirleyen kanun, dışardan gelen anonim şirketler ile sigorta kampanyaları için 1885'te hazırlanan kanun, 1904'de yayımlanan nizamname ve 1917 yılında yayımlanan yabancı anonim sermayesi hakkındaki kanun bulunmaktaydı (Bozdağlıoğlu ve Evlimoğlu, 2014, s. 34).

Tablo 4 Osmanlı Devleti'nde 1909-1912 yılları arasındaki DYY'lerin genel durumunu ve hangi sektörde ne kadarlık bir DYY'nin mevcut olduğunu, bu DYY'lerin getiri değerlerine ilişkin bilgileri göstermektedir. Ayrıca bu dönemde Osmanlı Devleti'nin borçlarına ilişkin genel durumda yine Tablo 4'ün en alt kısmında yer almaktadır.

Tablo 4. 1909-1912 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde DYY Dağılımı

	Yatırım (Bin Osmanlı Lirası)	Yıllık Safi Gelir (Bin Osmanlı Lirası)
Demiryolları (Km teminatı hariç)	53.310	1.040
Devletin Ödediği Demiryolu Km Güvencesi	----	420
Elektrik, Tramvay, Su vs.	5.700	170
Liman ve Rıhtım	4.710	160
Sanayi (Reji Dahil)	6.500	560
Ticaret	2.660	----
Madenler	3.580	230
Banka ve Sigorta	8.200	890
Düyun-u Umumiye (Devletin Genel Dış Borçları)	149.480	13.000
Genel Toplam	234.140	16.370

Kaynak: Yerasimos (1987) tarafından düzenlenmiştir.

Tablo 4’e göre dışarıdan gelen DYY’lerin demiryolu üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu miktar toplam DYY’lerin %62 gibi büyük bir çoğunluğuna tekabül etmektedir. Devletin ödediği demiryolu Km güvencesi elbette bu alana gelen yatırımların karlılığını artırarak daha cezbedici hale gelmiştir. Banka ve sigorta alanında yapılan DYY’ler ikinci en yüksek paya sahiptir.

Diğer taraftan ülkeye yabancı sermaye girişlerinin diğer şekli olan dış borçlar bulunmaktadır. 1850’lerden sonra Osmanlı Devleti ciddi derecede borçlanma yoluna gitmiştir. Alınan borçlara bir taraftan devlet garantisi verilirken diğer taraftan bu borçlar için özel gelir karşılıkları gösterilmiştir. Avrupa ülkeleri, alınan borçları güvence altına almak için 1879 yılında tuz, müskirat ve damga vergileri ile Bursa, Edirne ve Samsun’un İpek arasından oluşan 6 vergi gelirinin 10 yıllığına Galata Bankerlerine devredilmesini sağlayan Rüsümü Sitte idaresini kabul ettirmişlerdir. Bu kurumun yeterli olmadığı görüşü ile Duyuni Umumiye İdaresi” kurulmuştur. Tablo 5 Osmanlı Devleti’nin 1881 yılında dış borçlarının alacaklı ülkeye göre dağılımını göstermektedir (Uludağ, 1991, ss. 35-36).

Tablo 5. 1881 Yılında Dış borçların Alacaklı Ülkelere Göre Dağılımı

Ülke Adı	Borç Oranı
Fransa	%30
İngiltere	%29
Hollanda	%7,60
Almanya	%4,70
İtalya	%2,60
Belçika	%7,20
Avusturya-Macaristan	%10,97
Ülke İçindeki Azınlıklara	%7,93

Kaynak: Uludağ (1991) tarafından düzenlenmiştir.

Tablo 5'e bakıldığında dış borçların ağırlıklı olarak İngiltere ve Fransa devletlerinden geldiği görülmektedir. 1881 yılı itibari ile dış borç dağılımında bu iki ülkenin aldığı toplam pay %59 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Ülke içindeki azınlıklardan pay ise %7,93 olarak gerçekleşmiştir.

6.2. Cumhuriyet Dönemi

Yabancı sermayeye karşı zamana göre farklı tutumların olduğu görülse de Cumhuriyetin kurulduğu dönemde yabancı sermayeye, karşıt bir tutum olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. İzmir İktisat Kongresinde bu durum açık bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Yabancı sermayeden ihtiyaç duyulduğu miktarda fayda sağlanabileceği fakat ülke bağımsızlığına zarar gelmeyecek ve ülke menfaatlerine zarar vermeyecek şekilde faydalanılması gerektiği ifade edilmiştir (ATASE, 2015, s. 30). İzmir İktisat Kongresinde geçen 9. Madde yabancı sermaye konusundaki tutumu açıkça ifade etmektedir. *“Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; Ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz. Türk ilim ve sanat yeniliklerini nerede olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla mutavassıt istemez”* (Afetinan, 1989, s. 20). Cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi için çalışmalar yapılmış olmasına rağmen istenilen sonuçların elde edilemediği görülmektedir. Bu durumun altında yatan temel sebep ise geçmişte verilen büyük ayrıcalıkların olmaması ve kapitülasyonların kaldırılması olarak gösterilebilir (Kılıç Görmezöz, 2007, s. 47).

Dış ticaret hadleri 1929 ekonomik buhranı ile Türkiye aleyhinde gelişti, hükümet ise durumu toparlayabilmek için ithal ikameci sanayi politikalarına yönelmek zorunda kaldı. Bunu hayata geçirmek için ihtiyaç duyulan fabrikaların kurulması için ise yabancı sermayenin gerekliliği üzerinde duruldu. Büyük buhran ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sıkıntılı dönem yabancı sermaye bulmayı zorlaştırmıştır. Sonuç olarak bahsi geçen sanayileşme süreci devlet eliyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 1923-1950 yılları arasında toplamda 24 ayrıcalıklı şirketin millileştirildiği görülmektedir (Tezel, 1982, ss. 180-184).

1951 yılında yabancı yatırımların ülkeye çekilebilmesi için kabul tarihi 1 Ağustos 1951 olan 5821 sayılı “Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu” çıkartılarak bu alandaki boşluk kapatılmaya çalışılmıştır. Bu kanunun 1. Maddesinde yer alan ibare şu şekildedir. “*Memleket ekonomisine yarayacak mahiyette olmak, Türk hususi sermayesine açık işlerde kullanılmak, herhangi bir inhisar ve imtiyazı tazammun etmemek şartıyla ve sanayi enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm sahalarına yatırılmak üzere getirilecek yabancı sermaye bu kanunda yazılı hak ve menfaatlerden faydalanır*”. Ek olarak Madde 1 de bahsi geçen durumlar için kullanılacak ekstra döviz, nakdi sermaye, tesisat, makine, alet, edevat ve bunlara bağlı yedek parçalar ile imtiyaz, ihtira beratı ve alameti farika gibi gayri maddi varlıklarında sermaye olarak kabul edileceği belirtilmiştir (Resmi Gazete, 1951). Bu süreçten sonra 1960 yılına kadar geçen sürede Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin ileri teknoloji ve teknik bilgi gerektiren alanlardan ziyade kısa sürede yüksek karlılığı olan sektörler ile yakın pazarlar için üretim yapmaya uygun alanlar üzerine yoğunlaşmıştır (Tayanç, 1973, s. 152). Ek olarak 18 Ocak 1954 kabul tarihli 6224 sayılı “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu” çıkarılmıştır. Bu kanun ile 1951 yılında yayınlanan 5821 sayılı kanunda yürürlükten kaldırılmıştır. 6224 sayılı kanunun 10 maddesinde yer alan yerli sermaye ve teşebbüslere tanınan bütün haklar benzer şekilde yabancı sermayeye de tanınacaktır ifadesi yabancı sermayeye herhangi bir ayrıcalık tanınmadığını göstermektedir (Resmi Gazete, 1954).

Yapılan çalışmalara rağmen yabancı sermayenin ülkeye girişi istenen seviyelere gelmemiştir. Tablo 6’da 1954 yılına kadar ve devamında 6224 sayılı kanun yayınladıktan sonraki 1980 yılına kadar geçen sürede yabancı sermayenin gelişimi verilmektedir. 1980 yılına kadar geçen süre içinde ülkeye giriş yapan DYY miktarı beklentilerin olduğa altında geekleşerek 27 yıllık sürede (1954-1980) 325 milyon dolar gibi mütevazi bir tutara ulaşmıştır. Bu tutar o dönem için Yunanistan’a bir yılda giren yabancı sermaye tutarına yakın bir seviyeye denk gelmekteydi (Altun, 2007, ss. 178-179). Yeterli DYY girişi olmamasının arkasında yatan sebepleri (Karluk, 1983, ss. 215-216).

- lkeadaki ekonomik ve siyasi istikrarsızlık ortamı,
- Türk bürokrasisinin yabancı sermayeye karşı olumsuz tutumu ve işleri zorlaştırması,
- Geçmişteki olumsuz tecrübelere bağlı olarak yabancı sermayeye karşı kabullenici olmama durumu,
- 24 Ocak kararlarına kadar geçen sürede yabancı sermaye konusu ile ilgilenecek farklı kurumların olması ve bu kurumlar arasındaki iletişim ve yetki dağınıklığı,
- Yabancı sermayenin transferi ile ilgili ortaya atılan speğlatif haberler,
- Yeterli altyapının olmaması ve ulaşım, haberleşme ve enerji konularındaki yetersizlikler ve
- Sermaye piyasalarının gelişmemiş olmasına bağlı olarak hisse senedi yolu ile yatırım yapılamaması olarak sıralamak mümkündür.

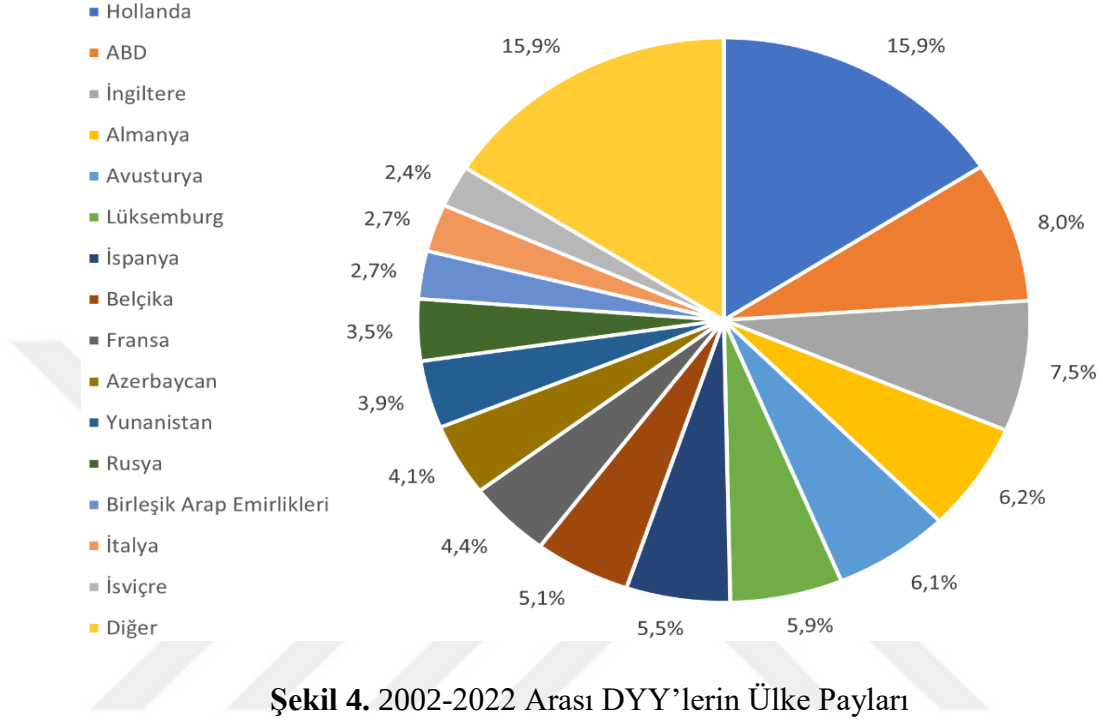
Tablo 6. 6224 Sayılı Yasa Kapsamında 1980 yılına kadar Gelen Yabancı Sermaye Miktarı (Milyon Dolar)

Yıl	Miktar	Yıl	Miktar	Yıl	Miktar
1954'e kadar	2,8	1962	4,2	1971	11,7
1954	2,2	1963	4,5	1972	12,8
1955	1,2	1964	11,9	1973	67,3
1956	3,4	1965	11,6	1974	7,7
1957	1,3	1966	9,7	1975	15,1
1958	1,1	1967	9,0	1976	8,9
1959	3,4	1968	13,9	1977	9,2
1960	1,9	1969	13,2	1978	11,2
1961	1,2	1970	9,0	1979	6,4
				1980	97,0

Kaynak: (Altun, 2007) tarafından düzenlenmiştir.

2003 yılına kadar 6224 sayılı kanun kullanılmaya devam edilmiştir. 5 Haziran 2003 kabul tarihli 4875 sayılı “*Doğruda Yabancı Yatırımlar Kanunu*” çıkarılmıştır. Yabancı yatırımların özendirilmesi, yabancı yatırımcıların haklarının gözetilmesi, uluslararası standartlara uygun yatırım ve yatırımcı ortamının sağlanması DYY süreçlerinde yer alan izin onay sisteminin bilgilendirme sistemine dönüştürülmesi kanunun temel amaçları arasında yer almaktadır. Kanunda yer alan bir diğer kolaylık ise transferler noktasında sağlanmıştır. Madde 3’te yer alan “*Yabancı yatırımcıların Türkiye'deki faaliyet ve işlemlerinden doğan net kâr, temettü, satış, tasfiye ve tazminat bedelleri, lisans, yönetim ve benzeri anlaşmalar karşılığında ödenecek meblağlar ile dış kredi ana para ve faiz ödemeleri, bankalar veya özel finans kurumları aracılığıyla yurt dışına serbestçe transfer edilebilir*” ifadesi yatırımcılar açısından olumlu bir durum olup DYY girişi açısından pozitif bir durum olarak değerlendirilebilir. Yine bu kanun ile yurtdışında ikamet eden Türk vatandaşları da yabancı yatırımcı kapsamına değerlendirilmeye başlanmıştır (Resmi Gazete, 2003).

Şekil 4 ve 5 2002-2022 yılları arasında Türkiye'ye gelen DYY'lerin ülke paylarını ve sektör paylarını göstermektedir. Şekillere bakıldığında bu dönem içerisinde en yüksek ülke payına Hollanda sahip olurken en yüksek DYY girişi finans ve sigorta sektöründe gerçekleşmiştir.

Şekil 4. 2002-2022 Arası DYY'lerin Ülke Payları

Kaynak: <https://www.sanayi.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 06.09.2022)

Şekil 4 2002-2022 yılları arasında ülkeye giren DYY'lerin ülke paylarını göstermektedir. Şekil 4'e göre bu dönem içinde en fazla paya sahip olan ilk beş ülke ve payları sırasıyla Hollanda (%15,9), ABD (%8), İngiltere (%7,5), Almanya (%6,2) ve Avusturya (%6,1) şeklindedir.

Son 20 yılda Türkiye'ye gerçekleştirilen DYY'lerin %67'si İngiltere, AB-27 ve ABD tarafından gerçekleştirilmiştir. 2021 yılında AB halen en yüksek paya sahip olsa da Kuzey Amerika ve Uzak Doğu'dan gelen DYY girişlerinin payında bir artış olduğu gözlemlenmektedir. 2002-2020 yılları arasında AB-27 ve İngiltere'nin payı %67 olarak gerçekleşirken 2021 yılında AB-27 ve İngiltere'nin payı %53 seviyesinde gerçekleşerek 14 puanlık bir azalış gerçekleşmiştir. Aynı dönemler için Uzak Doğu'dan gelen yatırımların payı %4'den %11 seviyelerine yükselmiştir. Amerika kıtasından gelen yatırımların payı ise 2002-2020 arasında %9 olurken 2021 yılında bu oran %16 seviyesine yükselmiştir (YASED, 2022, s. 8).

Tablo 7. 1981-2022 Ağustos İtibari ile Yabancı Sermaye Girişleri (Milyon Dolar)

Yıl	Miktar	Yıl	Miktar	Yıl	Miktar
1981	141	1995	934	2009	6.266
1982	103	1996	914	2010	6.256
1983	87	1997	852	2011	16.136
1984	113	1998	953	2012	10.761
1985	99	1999	813	2013	10.523
1986	125	2000	1.707	2014	8.632
1987	115	2001	3.374	2015	12.181
1988	354	2002	571	2016	7.579
1989	663	2003	696	2017	7.401
1990	684	2004	1.190	2018	6.699
1991	907	2005	8.535	2019	5.881
1992	911	2006	17.639	2020	5.791
1993	746	2007	19.137	2021	7.098
1994	636	2008	14.748	2022	2.848

Kaynak: EVDS (2022) ve TCMB (2022)'den düzenlenmiştir.

Tablo 7'ye bakıldığında 2000'li yıllardan sonra DYY girişlerinde hatırı sayılır bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle 2006-2007 yıllarında 17,6 ve 19,1 milyar dolarlık girişlerin diğer yıllardan önemli ölçüde ayrıştığı görülmektedir. Genel olarak ise DYY girişlerinin artış seyrinin 2011 itibariyle sonlandığını söylemek mümkündür. Ara sıra artış ve azalışların olduğu görülse de genel trend azalış eğilimde olmuştur.

2. BÖLÜM

BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMINA İLİŞKİN TEORİK ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde bölgesel kalkınma kavramına ilişkin teorik çerçeveye yer verilecektir. Bu kapsamda öncelikle bölgesel kalkınma kavramı ve kapsamına değinilecektir. Daha sonra bölgesel kalkınma kavramının gelişim süreci ele alınacaktır. Bu kısım ilk dönem bölgesel kalkınma politikaları, küreselleşme sürecindeki bölgesel kalkınma politikaları ve bölgesel kalkınma alanındaki son eğilimlere değinilecektir. Devamında ise Türkiye’deki gelişim sürecine, bölgesel kalkınma ile doğrudan yabancı yatırımların bölge açısından önemi ve etkilerine, bölgesel kalkınmanın amaçlarına ve son olarak bölgesel kalkınma ile DYY arasındaki ilişkiye değinilerek bölüm sonlandırılacaktır.

1. BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMI VE KAPSAMI

Bölgesel kalkınma kavramı üzerine yapılmış birçok tanımlamaya literatürde rastlamak mümkündür. Bu tanımlara ayır ayrı yer vererek başlık uzatılmayacaktır. Kalkınmanın doğası sanayileşme ve kentleşme süreçlerinin başlangıcına kadar gitse bile 1950’lerde bölgesel kalkınmanın desteklenmesi adına hükümet müdahaleleri önemli ölçüde artmıştır. Hem kuzeyde hem de güneyde birçok politika yapıcı kalkınmayı teşvik etmek ve mekânsal eşitsizlikleri gidermek için hükümetlerin başarılı işler yapacağına inanmaktaydı (Pike vd., 2017, s. 47).

Bölgesel büyüme ve değişim ekonomi içerisinde yer alan farklı unsurların birbirleriyle olan etkileşimi ile gerçekleşmektedir. Özellikle belirli bir bölgenin ihracatına yönelik gerçekleşen dış talep ve emek arzının kabul görmüş bölgesel kalkınma teorilerinde itici güç olarak vurgulandığı görülmektedir. Birtakım bağlantı türleri ekonomik aktiviteler açısından itici güç olarak ortaya çıkarak bir faaliyetten diğer bir faaliyete aktarım sağlar. Otomobil endüstrisinin otomobil parçaları, boya ve elektrik üretimi açısından itici bir güç oluşturması bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Hoover ve Giarratani, 2020, ss. 223-224). Diğer bir önerme ise Coe vd. (2004) tarafından yapılmıştır. Coe vd. (2004), küresel üretim ağlarının ve bölgesel

varlıkların stratejik birleşimlerine vurgu yaparak bu birleşimin değer yaratma, geliştirme ve yakalama süreçlerine katkı sağlayacağı yönündedir.

Kavramların net olarak ifade edilmesi ve sürecin net olarak ortaya konulması konunun anlaşılabilirliği için önemlidir. Bu açıdan öncelikle geleneksel ekonomi, politik ekonomi ve kalkınma ekonomisi kavramlarını açıklamakta fayda vardır. Geleneksel ekonomi kıt kaynakların verimli ve düşük maliyetle tahsisi ile ilgilenirken, politik ekonomi daha kapsamlı bir bakış açısına sahiptir. Kıt kaynakların bugün ve gelecekteki kullanımın düzenlemesindeki kurumsal süreçleri ifade eder ve ekonomik karar süreçlerinde güç unsuruna vurgu yaparken siyaset ve ekonomi arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Kalkınma ekonomisi ise kapsam olarak daha geniş bir bakış açısına sahiptir. Geleneksel ekonomiye ek olarak kamu ve özel sektörde ekonomik, sosyal, politik ve kurumsal mekanizmalar ile ilgilenmektedir (Todaro ve Smith, 2012, ss. 7-8).

Ekonomik kalkınmanın belirleyicileri üzerine yapılan çalışmalar her ne kadar ekonomik düşünceye katkı sağlıyor olsa da ekonomiler değiştikçe süreçlerin değişeceği de göz ardı edilmemelidir. Günümüzde geleneksel teorileri savunan ve bölgesel kalkınma konusunu merkezi hükümet tarafından gerçekleştirilmesi gereken dışsal bir süreç olarak değerlendiren iktisatçılar bulunmaktadır (Bogdanski, 2012, s. 25). Bu ortaya çıkan değişimin daha net ortaya konulabilmesi için “Bölgesel Kalkınma Kavramının Gelişim Süreci” başlığında yer verilen Tablo 9’da yer alan teorilerin üretim fonksiyonlarına bakmak yeterli olacaktır.

Bölgesel kalkınma için genel açıklamalar yapıldıktan sonra bölgesel kalkınmanın boyutlarına ilişkin genel bir değerlendirme yapmak açısından Coe vd. (2017) tarafında hazırlanan Tablo oldukça açıklayıcıdır.

Tablo 8. Bölgesel Kalkınmanın Yerel ve Yerel Olmayan Boyutları

Boyutlar	Yerel Belirtiler	Yerel Olmayan Formlar
Firmalar	Yerli KOBİ'ler Endüstriyel Kümeler Bölge İçi Pazarlar Girişimci Kapitalistler	Küresel Şirketler Girişimci İştirakleri Uzak küresel pazarlar Merkezi Olmayan İş ve Finansal Ağlar Küresel Üretim Ağları
İş Gücü	Nitelikli ve Niteliksiz İşçiler Kalıcı Göçmenler	Nitelikli Uzmanlar ve Teknoloji Uzmanları Geçici Göçmenler Ulusötesi İş Seçkinleri
Teknoloji	Yayılma Etkileri Örtük Bilgi Altyapı ve Varlıklar	Küresel Standartlar ve Uygulamalar Firma İçi Ar-Ge Faaliyetleri Teknolojik Lisanslama Stratejik İttifaklar
Kurumlar	Sözleşmeler ve Normlar Büyüme Koalisyonları Yerel Yetkililer Kalkınma Ajansları	İşçi ve Sendikalar İş Dernekleri Ulusal Ajanslar ve Yetkililer Kurumlar Arası İttifaklar Uluslararası ve Uluslararası Kuruluşlar

Kaynak: Coe vd. (2017) çalışmasından çevrilmiştir.

Tablo 8'deki yerleşime bakıldığında yerel belirtiler ile yerel olmayan formların bölgesel kalkınma üzerindeki etki derecelerinin oldukça farklılaşacağı açık şekilde gözükmektedir. Çünkü değer ve güç ilişkisi bölgesel etkileşim üzerinde net etkilere sahiptir. Bu etkinin ortaya çıkması yerel aktörlerin örgütsel gücü ve esnekliğinin küresel üretim ağlarında yer alan firmalar ile birleştirilmesine bağlıdır (Coe vd., 2017, s. 470-471).

2. BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMININ GELİŞİM SÜRECİ

Ana akım iktisatçılar ve neo klasik büyüme iktisatçıları büyüme özelinde tartıştıkları bölgesel kalkınma, fiziksel sermaye yatırımları ile özdeşleşmiştir. 1980'lerin ortalarında geliştirilen içsel büyüme modelleri ile inovasyon ve eğitim üzerine odaklanma başlamıştır (Rodríguez-Pose, 2013, s. 1). Romer, (1986) yılında yazmış olduğu "Artan gelir ve Uzun Vadeli Büyüme" (Increasing Returns and Long-Run Growth) adlı çalışmasında bilginin artan marjinal üretkenliğine vurgu yaparak uzun vadeli bir büyüme modeli ortaya koymuştur.

Lucas, (1988) yılında “Ekonomik Gelişmenin Mekaniği Üzerine” (On the mechanics of economic development) adlı çalışmasında sermaye birikimi ve teknolojik değişim, eğitim yoluyla beşerî sermaye birikimi ve yaparak öğrenme yoluyla uzmanlaşmış bir beşerî sermaye birikimini vurgulayan üç modeli kanıtları ile ortaya koymaktadır.

Bölgesel kalkınmaya yönelik politikalar ilk defa gelişmiş ülkelerin hükümet programlarında I. Dünya Savaşı’ndan sonra yer almaya başlamıştır. II. Dünya Savaşı’ndan sonra ise sanayi iktisadının popülerleşmesi ile gelişmeye devam ederek birçok ülkenin hükümet programına dahil olan bir konu olmayı başarmıştır. Bu süreçten sonra her ülke kendi koşullarına ve bölgenin özelliklerine uygun olarak farklı bölgesel kalkınma politikaları üzerinde çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Bu durumun bir sonucu olarak ise ülkeye ve bölgeye göre farklılıklar teşkil eden bölgesel kalkınma politikaları ortaya çıkmaya başlamıştır. İkinci dünya savaşından günümüze kadar geçen sürede bölgesel kalkınma politikaları üç dönem olarak sınıflandırılabilir. II. Dünya Savaşı’ndan 1970’lere kadar geçen dönem geleneksel bölgesel kalkınma politikaları, 1970’lerden 1990’lara kadar geçiş dönemi ve 1990’lardan sonrası ise yerel ekonomik kalkınma politikaları dönemi olarak ifade edilebilir (Hamamcı, 2021, s. 1-3).

Ekonomik kalkınma konusu birçok ülke tarafından öncelikli konular arasında değerlendirilmektedir. II. Dünya Savaşı’ndan sonra bölgesel kalkınma sorunları ile ilgilenen çalışmalar giderek popüler olmaya başlamıştır. 1970’lerde ise küreselleşmenin etkisi ile elde ettiği popülerliği azalmıştır. 1990’lara gelindiğinde ise post-fordist üretim tarzları dünya genelinde giderek daha yaygın hale gelmiş ve bölgesel kalkınma konusu yeni bir bakış açısı ile yeniden ele alınmıştır (Tiftikçioğlu, 2010, s. 1).

Bölgesel kalkınmanın gelişim aşamasını daha net algılamak adına bölgesel kalkınma teorilerine bakmak faydalı olacaktır. Terluin, (2001) tarafından yapılan bölgesel ekonomik büyüme teorilerine ilişkin sınıflandırma Tablo 9’da verilmektedir.

Tablo 9. Bölgesel Ekonomik Büyüme Modellerinin Sınıflandırılması

	Üretim Fonksiyonu ¹	Teoriler
Geleneksel Modeller	$Y=f(L, K)$	-Neoklasik Büyüme Teorisi -İhracat Bazlı Teori: Keynesyen Yaklaşım
Tam Yığılma Modelleri	$Y=f(AE, L, K)$	-Kümülatif Nedensellik Teorileri -Büyüme Kutupları Teorisi
Yerel Çevre Modelleri	$Y=f(LM, L, K)$	-İçsel Büyüme Modelleri -İşgücü Organizasyonundaki Değişikliklere Dayanan Teoriler
Bölgesel Yenilik modelleri	$Y=f(I, LM, L, K)$	-Kuluçka Teorileri -Ürün Yaşam Döngüsü Modelleri -Yenilikçi Ortam Teorisi -Porter'in Ulusların Rekabetçi Üstünlükler Teorisi -Storper'in, Ticari Olmayan Bağımlılıkların Bölgeyle Bağlantısı Teorisi

Kaynak: Terluin (2001) çalışmasından çevrilmiştir.

Tablo 9'da görüleceği üzere teoriler ilerledikçe üretim fonksiyonları daha karmaşık bir hale gelmiştir. Ayrıca üretim fonksiyonlarının gelişimi, sürecin nasıl ilerlediği hakkında çok güzel ip uçları sunmaktadır. Örneğin geleneksel modellere ilişkin üretim fonksiyonlarında sadece emek (L) ve sermaye (K) değişkenleri yer alırken tam yığılma modellerinde üretim fonksiyonuna dış etkiler veya ölçek ekonomileri nedeniyle ortaya çıkan yığılma etkisi (AE) de dahil edilmiştir. Son olarak bölgesel yenilik modeline ilişkin üretim fonksiyonu ise uzay, beşerî sermaye, teknoloji, ağlar, güven, kültür ve politikalar gibi faktörleri içeren yerel ortam (LM) ve inovasyon (I) eklenerek çok daha karmaşık bir yapıya dönüşmüştür. Bölgesel kalkınma süreç itibarıyla çalışma kapsamı genişleyerek ilerlemeye devam eden dinamik bir süreç olarak ifade edilebilir.

¹ (Y): gelir veya çıktı; (L): emek; (K): Sermaye; (AE): dış etkiler veya ölçek ekonomileri nedeniyle yığılma etkisi; (LM): Uzay, beşerî sermaye, teknoloji, ağlar, güven, kültür ve politikalar gibi faktörleri içeren yerel ortam; (I): İnovasyon.

2.1. İlk Dönem Bölgesel Kalkınma Politikaları

Bölgesel kalkınma yıllardır ülkelerin gündemini meşgul etmiş her ülke kendi gelişim ilerlemesini sağlamak için farklı yollara başvurmuştur. İktisadi politika olarak temellendirilmesini ise Merkantalist düşünce ile başlatmak yanlış olmayacaktır. Merkantalist düşüncenin temelinde en fazla ihracatı değerli metaller karşılığında gerçekleştirip ithalatı minimum seviyede tutma yatmaktadır.

İhracat fazlasını gerçekleştirmek için devletin her türlü müdahalesi meşru görülürken, nüfusun bol olması ile sömürge ülkelerin mevcudiyeti de önemli konular arasında yer almaktadır. Bol nüfus ucuz iş gücü demekti gücü kuvveti yerinde olan kişilerin aylaklık ve hırsızlık yapması şiddetle cezalandırılmalıydı. İngiltere’de VIII. Henry döneminde (1509-47) 7200 kişi hırsızlık için asılmıştır. 1547 yılında çalışmayı reddeden kişiyi ihbar edene onu kölesi olarak alabileceğini belirten başka bir kararname yayınlanmıştır. Sömürgecilikte temel amaç mümkün olduğu kadar fazla koloniye sahip olmak ve bu kolonileri dibine kadar sömürmektir. Hatta başka ülkelerle ticareti engellenerek üst düzey baskı uygulanmıştır. 1651 ve 1660 yıllarından İngiltere’de çıkarılan denizcilik yasaları en somut örnekler arasındadır. Bu yasa ile kolonilerin her türlü ticareti kontrol altına alınarak sanayi faaliyetleri en alt seviyede tutulmuş ve kaynak ülke için hem Pazar hem de hammadde kaynağı olmuştur (Selik, 1973, ss. 123-125). Bu dönemde uygulanan politikalar çok kapsamlı düşünülmemiş ve çoğunlukla merkezi hükümetin yönlendirmesi yoluyla uygulama alanı bulmuş politikalarlardır.

16. ve 17. Yy’de Avrupa’nın kapitalizme geçişinden sonra dünyada yeni üretim şekillerinin görülmeye başlanacağı bir döneme de geçiş yapılmıştır. İlerleyen süreçlerde ise sanayi devrimi ile çok daha farklı bir aşamaya geçiş sağlanmıştır. İngiltere başta olmak üzere Batı Avrupa ekonomileri de hızla gelişerek ucuz ve kitlesel mamullerin üretimini gerçekleştirmeye başladılar. Takiben ucuz ham madde ve yeni pazar arayışları ile birlikte dünya ticareti o güne kadar görülmemiş bir genişleme dönemine giriş yapmıştır (Şevket, 1984, s. 7).

2.2. Küreselleşme Sürecinin Bölgesel Politikalara Etkileri

Küreselleşme süreci ile bölgeler arasında gelişmişlik farkları bölgenin sahip olduğu ekonomik ve sosyal şartlara göre değişmeye başlamıştır. Örneğin nüfus ve ulaşım açısından avantajlı bölgeler küreselleşme sürecinde diğer bölgelere göre avantaj elde etmeyi başarmıştır. Sürece bağlı olarak ortaya çıkan bu farklar toplumsal bir sorun haline gelmiş ve politika yapıcılar ile akademisyenler tarafından çözülmeye çalışılmıştır.

Köklerinin 1700'li yıllarda yaşayan A. Smith'e kadar uzandığı kabul edilmekle birlikte 1970'lerde yoğunlaşan küreselleşme süreci bölgesel kalkınmaya olan bakış açısının değişiminde de önemli bir paya sahiptir. 1929 da başlayan ve on yıl etkisi süren büyük buhran sürecinde Keynesyen iktisat politikaları çıkış yolu olarak görülmüştür. Büyüme, kalkınma ve kamu ekonomisine kadar geniş bir alanda bu politikalar benimsenmiştir. 1970'lerde yaşanan stagflasyon krizine kadar Keynesyen politikalar etkisini sürdürmeyi başarmıştır. Dolayısı ile bölgesel kalkınma politikaları da bu döneme kadar daha merkezîyetçi bir yapıda ilerlemiştir. 1970'lerden sonra hızla yayılan neo-liberal politikaların etkisi ile küreselleşme süreci hız kazanmış ve bölgesel kalkınma politikalarında ortaya çıkan değişimlerin altında yatan en önemli sebep olarak görülmüştür (Kargı, 2009, ss. 21-22).

20 yy. sonlarına doğru büyüme coşkusu yerini kriz ve sosyal çalkantılara bırakmaya başlamış buna bağlı olarak planlama sorunları baş göstermiştir. Teknolojik ilerleme, ekonomilerin küreselleşmesi, toplumsal alanda meydana gelen hızlı değişimler ve krizler tahmin yapma noktasında büyük bir problem oluşturmaya başlamıştır. Sonuç olarak bu durum planlama noktasında yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmekte ve sosyal bilimler alanında yapılan çalışmaların teorik zayıflığını ortaya koymaktadır. Devletler açısından ise optimal jeopolitik bölgelerin makro bölgelerin yerini aldığı bir döneme geçişin başlangıcı sayılabilir (Becker, 1985, s. 141). Küreselleşme süreci bir nevi kapsamlı planların hazırlanmasını zorunlu hale getirirken süreçte yetişmiş iş gücüne duyulan gereksinimde artmıştır.

2.3. Bölgesel Kalkınma Alanında Son Eğilimler

Bölgesel kalkınma politikaları gelişen toplumsal yapı, bilgi ve teknoloji birikime bağlı olarak dönemsel olarak değişikliklere uğramıştır. Başlangıçta daha basit formlarda karşımıza çıkan bölgesel kalkınma politikaları her geçen gün daha karmaşık ve ayrıntılı hale gelmiştir. “*Bölgesel Kalkınma Kavramının Gelişim Süreci*” başlığında yer alan “Bölgesel Ekonomik Büyüme Modellerinin Sınıflandırılması” adlı Tablo 9 bu bilgi birikimi ile şekillenen politikaların gelişim sürecini ortaya koymaktadır.

1980’lerden sonra sosyal bilimler alanında bölgesel kalkınmanın önemi kavranmış, kavramının ekonomik ve sosyal yaşam üzerindeki önemi üzerine yoğunlaşmaya başlanmıştır (Storper, 1995, s. 191). Yirmi yıllık ekonomik refah ve büyümenin ardından, dünya ekonomisi 1970’lerin ortasında bir durgunluk ve yapısal değişim dönemine girdi. Ekonomik genişleme, ulusal güçlenme, sermaye birikimi, küreselleşme ve teknolojik gelişme sürecinde temel bir araç olan bölgesel teori ve pratik de kaçınılmaz olarak krize girmiştir. Geleneksel teoriye yönelik eleştiriler ve memnuniyetsizlik, bölgesel teorisyenler arasında genel eğilim haline geldi ve alternatif bölgesel kalkınma yaklaşımlarını ortaya çıkardı (Becker, 1985; Guerrero, 1997). Bunlardan ilki küresel büyümeyi ekonomik verimliliği ve üretkenliği, rekabeti arttıracak “esnek uzmanlaşma” modelidir (Hadjimichalis ve Vaiou, 1990; Scott, 1988). İkincisi, firmalar arası ilişkilerin sıkılaştırılması, yerelleşmenin artırılması ve endüstriler arası ilişkilerin sağlanması ve işgücü piyasalarının çeşitlendirilmesi için endüstriyel bölgeler modeli ortaya atılmıştır (Brusco, 1982). Son olarak bölgesel kalkınmanın siyaset vb. nedenlerden ötürü nerede ve ne zaman gerçekleşeceğini belirleyenlerin modeli olarak karşımıza çıkmaktadır (Storper, 1995).

Coe vd. (2004) yaptıkları çalışmada ÇUŞ’lerin üretim ağlarındaki küreselleşme süreçlerinin bölgesel kalkınma üzerindeki etkilerini araştırmaktadırlar. Araştırmada bölgesel kalkınmanın gerçekleşmesi için belirli bir tarihte birbiriyle ilişkili üç koşulun sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Bunlar sırayla, bölgedeki ölçek ekonomilerinin varlığı, küresel üretim ağları içinde yerleştirme ekonomilerinin varlığı ve küresel üretim ağlarını bastırmak ve bölgesel potansiyeli ortaya çıkarabilmek için kurumların konfigürasyonlarıdır

2.4. Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Tarihsel Gelişimi

Bu kısımda bölgesel kalkınma sürecinin tarihsel gelişimi verilecektir. Üç genel başlık altında genel durum verilmeye çalışılacaktır. Birinci olarak cumhuriyetin ilk yıllarındaki durum ele alınacaktır. İkinci olarak 1960 itibari ile başlayan ve 1980’e kadarlık planlı dönem ele alınacaktır. Son olarak ise 24 Ocak kararlarından sonraki dönemden günümüze kadar geçen süreç açıklanmaya çalışılacaktır.

2.4.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bölgesel Kalkınma Politikaları (1923-1960)

1920’li yılların başında Türkiye’de tarım sektörü toplam istihdamın %80’ini oluştururken GSMH’den aldığı pay ise %50 civarında yer almaktaydı. Dolayısı ile tarım sektörün ortaya koyduğu net değerin artırılması ve artırılan bu net değerin hangi alanlarda kullanılacağı önemli bir soru olarak görülmekteydi (Tezel, 1982, s. 306). Kırsal nüfus üzerinde önemli etkiye sahip aşar vergisi kaldırılarak üretici üzerindeki vergi yükü hafifletilerek üretimin artırılması amaçlanmıştır. Sonuç olarak 1920’li ve 1930’lu yıllar tarım ve kırsal alanlar için hızlı bir toparlanma dönemi olmuştur. 1920’ler de iktisat politikası olarak özel sektörün hâkim olduğu bir piyasa öngörülüyordu fakat bu durum için yeterli düzeyde birikmiş sermaye yoktu. Genel olarak bu dönemin yaklaşımı özel sektör lehine ve özel sektörün güçlendirilmesi için sınırlı devlet müdahalesi şeklinde bir yaklaşım benimsenmiştir. 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i sanayi Kanunu ile gerekli desteklemelerin önü açılmıştır (Şevket, 2015, ss. 177-181). 1929 yılında benimsenmeye başlanan himayeci görüş, 1930’larda gerçekleştirilen millileştirme çabaları, birinci ve ikinci sanayileşme planları ile Türkiye iktisadi alanda yeni bir dönem açmayı başarmıştır. Bu dönemde tekstil ve şeker gibi tüketim malları sanayiinden demir, makine ve kâğıt sanayiine kadar çok geniş çaplı adımların atıldığı görülmektedir. Bu dönem için dezavantaj ise sosyo-ekonomik kalkınma planı yapabilmek için yeterli teknik bilgiye sahip olunulmamasıdır (Aytür, 1970, s. 177).

Kuruluş yılları olarak ifade edilen bu dönem ekonomi politikalarının temel prensiplerinin oluşturulduğu, kurumsal ve yasal düzenlemelerin temelinin atıldığı dönem olduğu için ilerleyen yıllardaki gelişmeler açısından oldukça belirleyicidir. İzmir iktisat kongresi ile katılımcı bir toplantı yapılarak her grubun (tüccar, çiftçi, sanayi ve işçi) beklenti ve istekleri tespit edilmiştir. Genel olarak beklentiler çiftçiler açısından aşar vergisinin kaldırılması, kredi erişiminin kolaylaştırılması, tüccar grubu açısından hükümet ortaklığı ile ticaret bankası kurulması, kambiyo ve borsa işlerinin düzeltilmesi gümrük işlemlerinin yeniden düzenlenmesi, sanayi grubu açısından gümrük yolu ile sanayinin dış rekabetten korunması, makine ve ekipman dış alımında vergi kolaylığı, sanayi bankası kurulması, sanayi teşvik kanunun yeniden düzenlenmesi, işçi grubu açısından ise günlük çalışma süresinin 8 saat ile sınırlandırılması, sosyal hakların genişletilmesi, şeklinde ifade edilebilir (Kepenek ve Yentürk, 1994, ss. 28-33). 1923-1938 yılları arasında GSMH %99, kişi başına GSMH ise %95,1 oranında artmıştır. Yine aynı dönem içinde Türk Lirası Dolar kuru karşısında 1,67 seviyesinden 1,26 seviyesine gelerek %24,6'lık bir değer artışı kazanmıştır (Kurtoglu, 2017, s. 432).

1939-1945 yılları arası savaş dönemine denk geldiği için bu dönemde ihtiyaçlar büyük çoğunlukla devlet teşebbüsleri tarafından karşılanmıştır. Yine ekonomik faaliyetlerde bu kuruluşların girişimleri ile kısıtlı kalak mecburiyetinde olmuştur. Savaş sonrası ise özel sermaye yatırım alanlarına girmeye başlamakla beraber artış 1948 yılından sonra başlamaktadır. Yabancı sermayenin girişi içinde çalışmalar yapılmıştır. Marshall yardımları ile bazı sıkıntılar asılmaya çalışılmış 1947 yılında ABD senatosu tarafından 100 milyon dolarlık yardım paketi onaylanmıştır (Güner, 1978, ss. 45-46). 1950'li yıllarda yabancı sermaye ve petrol kanunları ile alt yapı yatırımları (karayolları, liman, enerji tesisleri, silolar, sulama işleri vb.) ve yabancı kuruluşlarla geliştirilen ilişkiler olmasına rağmen istenilen sonuçlara ulaşılamamıştır. Türk Lirası'nın değeri 3 kat düşmüş, enflasyon her %10-20 arasında artmaya devam etmiştir. Bu durumlar karşısında yabancı sermaye ülkeden kaçmış dış kaynak ve teknoloji yetersizliği, sanayi kapasitesinin atıl kalması, yetişmiş insan gücünün sınırlı olması vb. sebeplerden ötürü devletin iç piyasaya müdahaleleri artmıştır. Kısaca 1950'lerden sonra modern iktisadi planlama teknikleri ile sunulan reçeteler sayesinde gelişme katedilmesi bekleniyordu fakat istenilen sonuçlar elde edilemedi (Aytür, 1970,

ss. 178-179). 1951-1958 yılları ilk başlarda oldukça liberal ekonomi politikalarının uygulandığı, üretimin ve yatırımın hızla arttığı bir dönem olmuştur. Bu artışın büyük çoğunluğu ise tarımsal üretimden kaynaklanmaktaydı. Dönemin ortalarına doğru ise ekilebilir alanlar sınırlı kalmış ve hızla artan enflasyon sorunu baş göstermeye başlamıştır. İktisadi politika ise darlık ve enflasyon ortamında daha kontrolcü bir yapıya bürünmek zorunda kalmıştır. Dönemin sonuna doğru ise günlük kararlar ile ayakta duran dengesiz ve güçsüz bir yapıya bürünmüştür. 1958 de geniş bir istikrar politikası için çalışma yapıldı. Paranın dış değeri için devalüasyon yapıldı. Dış ticarete yaşanan tikanıkların çözümü için dış yardımlara başvuruldu iç kredi muslukları ise kısıldı. Tüm bu önlemlerin sonuçlarını görmeden ise 27 Mayıs 1960 tarihinde ihtilal gerçekleşir (DPT, 1967, s. 11).

2.4.2. Planlı Dönem Bölgesel Kalkınma Politikaları (1960-1980)

Planlı kalkınma dönemi ekonomik ve siyasi bunalımı takiben başlamış olup asıl amaç büyüme oranlarını iyileştirmek vb. sayısal amaçlardan ziyade ekonomide istikrarlı bir yapı ve bunalımdan uzak bir ekonomik ve toplumsal bir yapının inşa edilmesidir (Kepenek ve Yentürk, 1994, s. 179). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra plansız programsız kalkınmanın olmayacağı yönündeki görüşler giderek daha dikkat çekmeye başlamıştır. Bu noktada Türkiye'nin 1961 Anayasası ile planlı kalkınma dönemine giriş yaptığı ifade edilebilir (Aytür, 1970, s. 179). 1961 Anayasasının 41. Maddesine göre devlet kalkınma planları yapmakla yükümlü tutulmuştur. Anayasaya göre planlama ile ilgili faaliyetleri yürütmek Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuş ve DPT'ye bağlı Yüksek Planlama Kurulu (YPK) ile Planlama Merkez Teşkilatı (PMT) olmak üzere iki kurul oluşturulmuştur (İlkin, 1979, s. 333).

1960 yılından günümüze kadar toplamda 11 adet kalkınma planı hazırlanmıştır. Son hazırlanan kalkınma planı 2019-2023 yılları arasındaki dönem için hazırlanmıştır. Konu başlığı açısından sınırlama yapılması gerektiği için 1980 yılına kadar uygulanan kalkınma planlarından bahsedilecek olup sonraki kalkınma planları "24 Ocaktan Günümüze Bölgesel Kalkınma Politikaları" başlığı altında ele alınacaktır. Bu tür bir ayrımın yapılması konunun daha açık anlatımı açısından önem arz etmektedir.

Tablo 10. 1960-1980 Arası Uygulanan Kalkınma Planları

Yıl Aralığı	Kalkınma Planı	Bazı Amaç ve Hedefler
1963-1967	Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP)	1. Yıllık ortalama %7 Büyüme Hedefi 2. Büyüme Hedefi için GSMH'nin %18'i yatırımlara ayrılmalıdır. Nüfus Artış Hızı ise %3 kabul edilmiştir. 3. Yatırımlarda ve kamu harcamalarında büyük kitlelerin ihtiyaçları önceliklendirilecektir. 4. Yatırımlar yapılırken bölgeler arası denge esası gözetilecektir. 5. Kalkınmada başarı sağlanması için vasıflı işgücünün sistemli bir şekilde yeteri kadar yetiştirilmesi amaçlanmaktadır. 6. Tüketime yönelen kamu harcamaları artışı nüfus artış hızının üstünde olmayacaktır. 7. Tarımda, ticaretle ve sanayide devlet organizasyonlarını iyileştirici yönde çalışmalar yapılacaktır.
1968-1972	İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	1. Karma ekonomik benimsenerek devlet için emredici özel sektör için yol gösterici ve destekleyici bir belgedir. 2. Kişi başı gelirde artış sağlanırken bölgeler arasındaki dengeli gelişimi sağlamak 3. 1968-1972 yılları arasında milli gelirin %40 artırılması hedeflenmiş bunun gerçekleşmesi için GSMH'nin %22,5'inin yatırımlara ayrılması gerekmektedir. 4. Sektörlere göre büyüme hedefi; Tarım %4,1, Sanayi %12, İnşaat %7,2, Ulaştırma %7,2, Konut %5,9 ve Diğer %6 5. Dış kaynaklara olan bağımlılık zamanla azaltılacak ve dış ödemelerde zamanla denge kurulacaktır. 6. Kalkınma çabalarında özel sektörün büyük verimli yatırımlar için karşılaştığı finansman sorunlarının çözümü sağlanacak
1973-1977	Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı	1. Uzun dönemli amaçlar arasında sanayileşme, dış kaynaklara bağımlılığın azaltılması, gelir dağılımının iyileştirilmesi ve istihdam sorunlarının çözülmesi gelmektedir. 2. Plan dönemi için %7,9'luk bir büyüme hedeflenmektedir. Tarım sektöründe %4,5-%5,5 sanayi sektöründe ise %11,5-%12,5 arası büyüme hedeflenmektedir 3. Sanayinin GSMH payı %22 seviyelerinden %26 seviyelerine çıkarılacaktır. 4. Plan döneminde ihracat artışı yıllık ortalama %9,4 olarak hesaplanmıştır. İthalat artışı ise %7,1 olarak hesaplanmıştır. 5. Adalet reformu, toprak reformu, eğitim reformu, kamu kesimi reformu ve maden ve petrol rejimi reformu uygulanacak reformlar arasında yer almaktadır. 6. Kamu iktisadi teşebbüsleri devletin uygun gördüğü stratejik alanlara yatırım için yönlendirilecek

Kaynak: DPT'den (1963, 1968, 1973) düzenlenmiştir.

BBYKP’de yıllık ortalama %6,5 büyüme hedefi yakalanarak belirlenen hedefe yakın bir büyüme oranına ulaşılmıştır. Bu bağlamda ikinci beş yıllık süreç için yine %7’lik büyüme hedefi ortaya konulmuştur (DPT, 1968, s. 66). İlk üç kalkınma planına genel olarak bakıldığında yatırımların önceliklendirildiği görülmektedir. Dış kaynaklara bağılılığın azaltılması gerektiği vurgulanırken diğer taraftan ülkedeki vasıflı iş gücü potansiyelinin artırılması gerektiği de vurgulanmaktadır. Üçüncü kalkınma planında ise adaletten eğitime kadar birçok alandan planlanan reformlar dikkat çekmektedir. Kalkınma planlarının devamı “*24 Ocaktan Günümüze Bölgesel Kalkınma Politikaları*” adlı başlık altında verilecektir.

2.4.3. 24 Ocaktan Günümüze Bölgesel Kalkınma Politikaları

24 Ocak köklü dönüşüm planlamasının başlangıç tarihi olarak kabul edilebilir. Program büyük bir devalüasyonla başlamıştır. Türk Lira’sının değeri bu hamle ile 47 liradan 70 liraya düşürülmüştür. İhracatı teşvik amacıyla verilen desteklere ek olarak ticaret ve ödemeler rejiminde başlatılan serbestleştirme faaliyetleri dikkat çekiyordu. Kamu iktisadi kuruluşlarına ait ürünlere ciddi zamlar yaparak kamu finansmanı alanında bir takım iyileştirmelerin önü açılmak isteniyordu. Kamunun sağlamış olduğu sübvansiyonlarda kaldırılmaya başlanmıştır. Ek olarak faizlerde serbest rejime geçişe ek olarak yabancı sermaye girişini özendirmek içinde çalışmalar yapılmıştır (Şevket, 2015, ss. 265-266).

Tablo 11. 1980 Sonrası Uygulanan Kalkınma Planları

Yıl Aralığı	Kalkınma Planı	Bazı Amaç ve Hedefler
1979-1983	Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı	1- Gelişmeyi dinamik istikrar ile sağlamak ve sanayileşmeyi hızlandırmak 2- Ulusal ekonominin öz yeterliliğini artırmak ve teknolojik gelişmeleri takip etmek 3- Ekonominin altyapı eksikliklerini tamamlamak 4- Uluslararası ekonomik ilişkileri bağımlılığı önleyecek biçimde geliştirmek 5- GSMH'de yıllık ortalama %8 artış hedeflenmektedir. Tarım %5 sanayi %12 olarak hedeflenmiştir. 6- Madencilik ve enerji üretiminde yıllık ortalama %15 artış hedeflenmektedir. 7- 1978 yılında sanayi payı %29 dolayında iken plan sonunda 32'ye çıkarılması planlanmaktadır. 8- Dışsatımlar için ortalama artışın %18 civarında olması hedeflenmektedir.
1985-1989	Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	1- Refah artışı, ihracat artışındaki verimliliğin artırılması, mevcut birikimlerin değerlendirilmesi, tarım, sanayi, istihdam, işsizlik oranlarındaki olumlu değişim, bölgesel kalkınmada dezavantajlı yörelerde gelişmelerin hızlandırılması, ekonomik ve sosyal altyapının geliştirmesi planın amaçları arasındadır. 2- Yılda ortalama %6,3 GSYH'nin artışa ulaşması hedeflenmektedir. 3- Genel Sağlık Sigortasının plan kapsamında ele alınması ve nüfusun %50'sinin programa dahil edilmesi amaçlanmaktadır. 4- Plan döneminde tarım, sanayi ve hizmet sektörünün artışı sırası ile %3,6, %7,5, %6,5 olması öngörülmektedir. 5- Kalkınmada Öncelikli Yörelerin (KÖY) gelişimini hızlandırmak için ilk olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde refahı arttırmak amaçlanmaktadır. 6- Büyüme, istikrar içinde yürütülecektir. Enflasyon kontrol altında tutulacaktır. 7- Sanayide, imalatın %7,3, yatırım malları %9,7, tüketim ve ara mal üretimi %6,4, %7,3 civarında artması beklenmektedir. 8- Üretimde elektrik enerjisi ve madencilikte sırası ile %11 ve %7,3 artış hedeflenmektedir. 9- Toplam sabit sermaye yatırımlarının ortalama yüzde 8,5 oranında, özel sektör yatırımlarının yüzde 11, kamu sektörü yatırımlarının da yüzde 6,8 kadar artırılması öngörülmüştür. 10- Yükseköğretimde okullaşma oranı %12'ye ulaşacaktır
1990-1994	Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı	1- Planın temel amacı refah seviyesi yüksek, ekonomik olarak rekabete açık bir ekonominin hür ve güvenli bir ortamda hayata geçirilmesidir. 2- Dengeli, istikrarlı ve hızlı bir kalkınma süreci gelir dağılımı, işsizlik ve bölgeler arası gelişmişlik farkları iyileştirilerek sağlanacaktır. 3- GSMH'nin sabit fiyatlarla yılda ortalama yüzde 7,0 artması hedef alınmıştır. 4- Plan döneminde sabit fiyatlarla yıllık ortalama üretim artış hızı hedefi tarım sektöründe yüzde 4,2; sanayi sektöründe yüzde 8,4; hizmetler sektöründe ise yüzde 6,9 olarak alınmıştır

Yıl Aralığı	Kalkınma Planı	Bazı Amaç ve Hedefler
1996-2000	Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	5- Madencilik sektöründe ortalama olarak yıllık yüzde 6,3, elektrik enerjisi üretim sektöründe yüzde 11,6'lık bir artış hedeflenmektedir.
		6- Planlanan dönem sonunda sivil işgücü 20.937 bin kişi, sivil istihdam 19.117 bin kişi ve işsizlik oranı yüzde 8,7 olacak şekilde hedeflenmiştir.
		7- Sosyal sigorta programları sayesinde ulaşılan nüfusun, toplam nüfus içindeki oranının yüzde 75 olması hedeflenmektedir.
		1- 21.yy'la hazır bir Türkiye için küreselleşme avantajlarından yararlanma ve çağı en iyi seviyede yakalamayı hedeflemektedir.
		2- GSYH'deki reel artışın yıllık ortalama yüzde 5,0 ile 6,6 aralığında gerçekleşmesi hedeflenirken, GSMH'nin yıllık ortalama yüzde 5,5 ile 7,1 aralığında bir büyüme göstereceği düşünülmektedir.
		3- 1995 yılında cari fiyatlarla 2.423 dolar olan kişi başına milli gelirin Plan dönem tamamlandığında 3.346-3.530 dolar seviyelerine ulaşacağı düşünülmektedir.
		4- Nüfusun tamamı sosyal güvenlik kapsamına dâhil edilecek %92,6'sı sigortalı ve tamamı sağlık hizmetlerinden yararlanma noktasında güvenceye kavuşmuş olacaktır.
		5- Yurt genelinde istihdam sayısının 20,7 milyon kişiye ulaşması beklenirken işsizlik oranının yüzde 7,7 seviyelerine gerileyeceği öngörülmektedir.
		6- Nüfusun artışın öngörülmesi ile aile ve nüfus politikalarının devreye sokulması planlanmaktadır.
		7- GSMH içindeki toplam sağlık harcamalarının payı 1989 yılında yüzde 3,4 olarak gerçekleşen payının 1994 yılında yüzde 4 seviyesine yükseleceği öngörülmektedir. Sağlık harcamaları içindeki kamu payının ise aynı dönemde yüzde 58,5'den yüzde 64,7 seviyelerine yükseleceği öngörülmektedir.
		8- Sağlık sektöründe özel kesimin faaliyetlerinin artırımı özendirilmektedir.
2001-2005	Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	9- İşgücü Uyum Projesi ve işsiz kesimin verilen eğitimler ile işgücüne dahil olmasını sağlayan istihdam ve Eğitim Projesi 1994 yılında uygulamaya geçen projeler arasındadır.
		10- Tarım ve Hayvancılığın ekonomideki payının artırılması verimli üretimin gerçekleştirilmesi için var olan sulama projelerinin, hayvansal üretim planlarının detaylandırılması ve geliştirilmesi öngörülmektedir.
		11- Plan dönem içinde tarımsal üretim için öngörülen artış miktarı yıllık ortalama yüzde 2,9 ile 3,7 arasındadır.
		2001-2023 Uzun Vadeli Stratejik Plan
		1- Türkiye'nin, planlanan dönem sonunda ulaşacağı öngörülen GSMH düzeyi 1,9 trilyon dolar olarak öngörülmekle birlikte dünyada ilk 10 ekonomi arasında olacağı düşünülmektedir.
		2- 2023 yılında toplam katma değer içinde tarımın %5, sanayinin %30 ve hizmet sektörlerinin %65 olması tahmin edilmektedir.
		3- Yatırım harcamalarının GSMH içindeki payı 2000 yılında %22, 2023 yılında yüzde 27 civarında gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

Yıl Aralığı	Kalkınma Planı	Bazı Amaç ve Hedefler
		4- 1997 yılında kentsel nüfusun oranı ortalama %60 iken dönem sonunda %90 düzeyine ulaşması beklenmektedir. 5- 2023 yılına gelindiğinde okullaşma oranının, ilköğretimde ve ortaöğretimde %100, yükseköğretimde ise %50 seviyelerinde olacağı öngörülmektedir. 6- 2010 yılına kadar yoksullaşma oranının azalacağı öngörülmektedir. 7- Türkiye'nin, içinde yer aldığı coğrafi konumu ile ekonomik ve sosyal alanda gerçekleştireceği atılımlar ile 2010'lu yıllarda bölgesel bir güç olarak etkinliğini artırarak 2020'li yıllarda küresel bir güç olacağı düşünülmektedir. 2001-2005 VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1- 2002 yılının sonuna kadar enflasyonun düşürülmesi için kur hedeflemesi politikası, 2003 yılından sonra fiyat istikrarını ele alan para politikası ile devam edilecektir. 2- Yıllık ortalama büyümenin %6,5 olarak gerçekleşmesi öngörülmektedir. 3- Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, ülkemizin üretim ve teknoloji kapasitesi ve rekabet gücüne katkısına önem verilecek, ihracata dönük ve katma değeri yüksek projelerin yapılması özendirilecektir. 4- Özelleştirme yoluyla, devletin kaynaklarını etkin bir biçimde kullanılması sağlanacaktır. 5- Kamu yatırımlarında, eğitimden, sağlığa, teknoloji altyapısından, enerji, sulama ve kentsel altyapı yatırımlarına kadar birçok sektörde bölgesel gelişim stratejilerine uygun hareket etmek şartıyla yatırım planlaması yapılacaktır. 6- Temel eğitimin 12 yıl zorunlu hale getirilmesi için gerekli hazırlıklar yapılacaktır. 7- Sağlık hizmetlerinde eşitlik ilkesi göz önüne alınarak halkın ihtiyaçlarını temel alan ulaşılabilir, verimli ve sosyoekonomik gruplar arası sağlık düzeyi farklılıklarını azaltıcı, çağdaş yaşam şartları ile uyumlu ve hasta haklarına saygılı bir hizmet anlayışı benimsenecektir. 8- Sağlık Bakanlığının planlama ve denetleme alanında daha aktif rol alması, sağlık alanında bilgi ve iletişim teknolojilerinin iyileştirilmesi, ilaç ve malzeme kullanımı noktasında daha akılcı uygulamalara geçilmesi ve Sağlıkta Dönüşüm Programı ile genel sağlık sigortası sisteminin oluşturulması amaçlanmaktadır. 9- Sosyal sigorta kurumları arasında norm ve standart birliğini sağlamak amacı ile yeniden yapılandırmaya gidilecektir. 10- Sanayileşmede, rekabetçi yapının daha da güçlendirilmesi için dışa dönük bir yapı tercih edilecektir. "İstikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen, AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye" vizyonu ve Uzun Vadeli Strateji (2001-2023) çerçevesinde hazırlanmıştır. 1- Beş gelişme eksenini çerçevesi belirlenmiştir; -Rekabet Gücünün Artırılması, -İstihdamın Artırılması, -Beşerî Gelişim ve Sosyal Dayanışmanın Güçlendirilmesi, -Bölgesel Gelişimin Sağlanması, -Kamu Hizmetlerinde Kalitenin ve Etkinliğin Artırılması.
2007-2013	Dokuzuncu Kalkınma Planı	

Yıl Aralığı	Kalkınma Planı	Bazı Amaç ve Hedefler
2014-2018	Onuncu Kalkınma Planı	2- Planlanan dönem sonunda, AB'ye üyelik sürecinin tamamlanarak katılım işlemlerinin sona erdirilmesi öngörülmektedir. 3- Plan dönemde GSYH'nin yıllık ortalama yüzde 7 civarında artış göstermesi ve kişi başına gelirin 2013 yılında 10.100 dolar seviyelerine yükseleceği öngörülmektedir. 4- Plan dönemde istihdamdaki artışın yıllık olarak ortalama yüzde 2,7 civarında artış gösteceği öngörülmektedir. 5- Planlanan dönemde sanayi ve hizmet sektörlerinde yıllık ortalama 835 bin kişilik ciddi bir istihdam artışının gerçekleşeceği öngörülmekte ve işsizlik oranını dönem sonunda yüzde 7,7' seviyelerine düşeceği öngörülmektedir. 6- Plan döneminde istihdam oranındaki artışın 3,2 puan, işsizlik oranının ise 2,7 puan düşeceği öngörülmektedir. 7- Mevcut ekonomik yapıdaki rekabet gücünde artış sağlanarak dünya ihracatından daha fazla pay alınmasını sağlamak amacı ile katma değerli ürünlerin artışı temel amaçtır. İmalat sanayiinin dışa dönük bir yapı içinde ekonomik büyüme için itici güç olması hedeflenmektedir. 8- Hastanelerin idari ve mali açıdan kademeli olarak özelleştirilmesi sağlanarak daha verimli ve hizmet kalitesi yüksek bir yapıya geçilmesi amaçlanmaktadır. 9- Sağlık veri tabanı uluslararası standartlara uygun hale getirilecektir. 10- Bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarından doğan altyapı, refah, eğitim, sağlık vb. hizmetlerin yeni projeler ile desteklenmesine öncelik vermek ve yatırımın teşvikini sağlamak hedeflenmektedir. 11- Kamu kurum ve kuruluşlarına yönelik oluşturulan politikalar ve politikaların uygulama kapasitelerinde artış sağlanacak, insan kaynakları geliştirilecek, kamu hizmetlerinin vatandaşlara sunumunda bilgi ve iletişim teknolojilerinden etkin şekilde faydalanılması sağlanacaktır. 12- E-Devlet sistemi ile esnek, kaliteli, etkili, hızlı ve birlikte tüm birimlerin koordineli şekilde çalışması için birimlerin uygunlukları ve yapısal süreçleri güçlendirilecektir.
		1- Uzun vadeli belirlen hedefler çerçevesinde 2023 yılında GSYH'nin 2 trilyon dolar seviyelerine yükseltilmesi, kişi başına düşen gelirin 25 bin dolar seviyelerine yükseltilmesi; toplam ihracat tutarının 500 milyar dolar seviyesine ulaştırılması; işsizlik oranının yüzde 5 seviyelerine düşürülmesi; enflasyon oranının kalıcı bir biçimde düşük ve tek haneli rakamlara düşürülmesi amaçlanmaktadır. 2- 2018 yılında GSYH'nin 1,3 trilyon dolara, kişi başına gelirin 16 bin dolara yükseltilmesi; ihracatın 277 milyar dolara çıkarılması; işsizlik oranının yüzde 7,2'ye düşürülmesi hedeflenmektedir. 3- Bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler yakında takip edilerek üretim kapasitesinin artırılması ve yeniliklerin mevcut üretim yapısıyla entegre çalışmasını sağlayarak üretim yapısının dönüşümü hedeflenmektedir. 4- Şehirlerin ve kırsal alanların kendine has yapıları göz önünde bulundurularak, iş fırsatları ve yaşam koşulları alanında iyileştirmeler yapmak Onuncu Kalkınma Planının temel amaçları arasındadır. Bu amaçla, bölge ve şehirlerin ekonomik

Yıl Aralığı	Kalkınma Planı	Bazı Amaç ve Hedefler
2019-2023	On Birinci Kalkınma Planı	tabanlarının genişlemesi sağlanarak rekabet güçleri geliştirilecektir. 5- Müreffeh bir toplum yapısına ulaşmak adına beşeri sermaye güçlendirilecektir. Temel hak ve özgürlükler, adalet, eğitim, sağlık, istihdam, sosyal güvenlik ve kamu yönetimi gibi birçok alanda bütünleşik politikalar hayata geçirilecektir. 6- Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi (FATİH) Projesi başlatılmış, 12 yıllık kademeli zorunlu eğitim sistemi tesis edilmiş ve müfredat bu doğrultuda yenilenmiştir. Plan kapsamında projenin tamamlanması ve etkin şekilde uygulanmasının takibi sağlanacaktır. 7- Plan dönem için 4 Milyon yeni iş oluşturularak yıllık ortalama yüzde 2,9 oranında bir istihdam artışı hedeflenmektedir. 8- Sanayinin geliştirilmesi ve rekabet gücündeki artışın sağlanması amacıyla atılacak adımlarla sanayide yüzde 6,4'lük bir artış ve GSYH içerisindeki payının daha da yükselmesi hedeflenmektedir. Tarım sektöründe yıllık ortalama yüzde 3,1'lik bir artış ve GSYH içerisindeki payının plan dönemi bitişinde yüzde 6,8'e gerilemesi öngörülmektedir. Hizmet sektörünün GSYH'ye paralel bir eğilim sergilemesi beklenmektedir. 9- Plan dönemde, vergi yükünde adil bir dağılım ve GSYH'ye oranla ortalama yüzde 28,6 seviyelerinde gerçekleşmesi beklenmektedir. 10- Plan dönem bitişinde özelleştirme programındaki kuruluşlar da dahil olmak üzere KİT'lerin üretimini gerçekleştirdiği katma değer GSYH içindeki payının yüzde 0,8 seviyelerinde gerçekleşeceği düşünülmektedir. 11- Plan dönem bitişinde kamu sabit sermaye yatırımlarının GSYH içerisindeki payının yüzde 4,8'e, sermaye giderlerinin Merkezi Yönetim Bütçesi içerisindeki payının ise yüzde 11,1'e çıkacağı düşünülmektedir. 12- Genel olarak yaşanabilir alanlar ve sosyal refahı yüksek bir sosyal hayat oluşturulmak hedeflenmektedir
		2019 yılında yayınlanan planda çerçeve şu başlıklar kapsamında oluşturulmuştur; -İstikrarlı bir yapı ve güçlü ekonomi -Rekabetçi üretim standartları ve verimlilik -Nitelikli insan gücü ve güçlü toplum -Sürdürülebilir çevre ile yaşanılabilir şehirler -Hukuk devleti, demokratikleşme ve iyi yönetim -Planın vizyonu; "daha fazla değer üreten, daha adil paylaştan, daha güçlü ve müreffeh Türkiye" olarak belirlenmiştir. 1- CİMER etkili yönetim kapsamında devreye sokulacaktır. 2- Plan döneminde, yıllık ortalama yüzde 2,8 oranında artışla, 4,3 milyon ilave istihdam yaratılması öngörülmektedir. İşsizlik oranının yüzde 9,9 seviyesine gerilemesi öngörülmektedir. 3- Sanayinin yıllık ortalama yüzde 5,7 oranında büyümesi ve üretimin sektörel bileşiminde kayda değer bir dönüşüm yaşanarak sanayinin GSYH içerisindeki payının yüzde 24,2 seviyelerine ulaşması öngörülmektedir. Tarım sektörünün yıllık ortalama yüzde 3,1 civarında büyümesi ve

Yıl Aralığı	Kalkınma Planı	Bazı Amaç ve Hedefler
		GSYH içerisindeki payının yüzde 5,4 seviyesine düşmesi, hizmetler sektörünün GSYH içindeki payının ise yüzde 60,1 olarak gerçekleşmesi hedeflenmektedir.
		4- Bütünleşik Kamu Mali Yönetim Bilişim Sistemi Projesi tamamlanacaktır. Merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri için e-belge, e-imza, e-fatura gibi yeni teknolojik imkânlardan daha etkili şekilde faydalanarak muhasebe odaklı bir bilişim altyapı sistemi hayata geçirilecektir.
		5- Kamu işletmelerinde hesap verebilirlik güçlendirilecek ve şeffaflık artırılacaktır.
		6- Nitelikli işgücü istihdamında artış sağlanarak “Üreten Şehirler Programı” hayata geçirilecektir.
		7- Kamu yatırımları ile özel sektör yatırımları arasındaki tamamlayıcılık ilişkisine daha fazla önem verilecek; yüksek katma değerli, istihdam artırıcı ve cari açığın azaltılmasını destekleyen özel sektör yatırımlarının teşvik edilmesi ve üretken kapasitesinin artırılması adına ihtiyaç duyulan kamu altyapı yatırımları önceliklendirilecektir.

Kaynak: DPT (1979, 1985, 1990, 1996, 2000b); TBMM (2006); Kalkınma Bakanlığı (2013); SBB (2019)’dan düzenlenmiştir.

Kalkınma planlarında genel olarak kalkınma, büyüme, istihdam, özel sektör yatırımlarının dağılımı, kamu yatırımları, istikrarlı bir yapı, nitelikli iş gücü ve rekabet gibi temel konular üzerine yoğunlaşıldığı ve bu alandaki hedefler açıklanmaya çalışılmıştır. 10. ve 11. kalkınma planlarında diğer kalkınma planlarına nazaran dijitalleşmenin ayrıca ön planda tutulduğunu söylemek yanlış bir ifade olmayacaktır.

1980 yılından itibaren 1988 yılına kadar ihracatta kayda değer artışlar gözlemlenmiş ve dış ticaret açığında iyileşmeler görülmüştür. Bu durumun oluşmasında devalüasyon ve parasal desteklemeler önemli role sahiptir. Yatırım malları için yeni alımlar yerine mevcut kapasitenin artırılması ihracata pozitif katkı sağlarken yatırım malları alımının azalması ithalata pozitif yansımış ve sonuç olarak o dönem başarılı bir dönem olarak görülmüştür. Yeni yatırımlara ihtiyaç duyulması, iç talebin daralması ve dış pazarlarda rekabet gücünün kaybedilmesi ile 1988 de durum tersine dönmüştür (Kepenek ve Yentürk, 1994, ss. 472-473).

Gelişmemiş bölgelere uygulanan politikalar için Kalkınmada Öncelikli Yöreler tanımlaması bulunmaktadır. KÖY'lerin geliştirilmesi amacıyla planlı dönemde uygulanan politikalar genel olarak üç başlık altında toplanabilir. Birinci olarak kamunun altyapı yatırımlarına başlaması ve mali kaynakların KÖY'lere aktarılması, ikinci olarak özel sektör yatırımlarının kalkınma planlarında belirlenen önceliklere göre belirlenmiş sektör ve bölgelere yönlendirecek şekilde teşvik edilmesi ve son olarak her yıl bütçeden ayrılan ödeneklere ek olarak bütçe dışında oluşturulan fonlar ve bankalar aracılığı ile sağlanan uygun finansman olanaklarıdır. KÖY kapsamında değerlendirilen ve aynı gelişmişlik düzeyine sahip olmayan iller aynı kapsamda değerlendirilmiştir. Yanlış politika ve kaynak tahsisi adaletsizliği gibi sebeplerle KÖY projesi istenilen sonuca ulaşmamıştır (Kargı, 2009, ss. 32-33).

3. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN BÖLGE AÇISINDAN ÖNEMİ VE ETKİLERİ

DYY'ler ev sahibi ülke ekonomisinde faaliyet gösteren yerli firmaların yenilik faaliyetleri üzerinde pozitif etki bırakmaktadır. Tersine mühendislik yolu ile yabancı yatırımcılar tarafından getirilen ürün ve teknolojileri öğrenmek mümkün hale gelmektedir. Yabancı yatırım ile gelen bilgi birikimini ve vasıflı işçileri devşirerek bu alanda rekabet üstünlüğü elde edebilirler. Bir diğer fayda ise gösteriş etkisidir. Bu etki yerel yenilikçileri harekete geçirerek ürün ve süreç geliştirilmesi için teşvik eder. Önceki durumla kıyaslama yapıldığında ise bu yenilik süreçlerinin daha az yanılma payı ile gerçekleştirilebilecek olmasıdır (Cheung ve Lin, 2004, s. 26).

DYY'lerin makro ekonomik göstergeleri ne yönde etkileyeceğini cevaplamadan önce, DYY'nin giriş şekline giriş yapan sermayenin hangi sektöre yöneldiği ve temel hedefinin ihracat mı yoksa iç Pazar mı olduğunu bilmek oldukça önemlidir. Ayrıca bu yatırımların etkilerinin ülkeden ülkeye, sektörden sektöre, firmadan firmaya hatta döneme göre bile değişiklik gösterebilmektedir (Batmaz ve Tekeli, 2009, s. 2).

DYY'ler giriş yaptığı bölgelere birçok avantaj sağlamaktadır. Bu noktada DYY'nin giriş yaptığı ülkenin gelişmiş veya gelişmekte olan bir ülke olmasına göre ortaya çıkan etkilerde farklılık gösterebilmektedir. Örneğin gelişmekte olan bir ekonomide işletmelerin gelişmişlik düzeyi ve kullanılan teknolojik imkanlar nispeten daha düşük seviyede olacağı için bu bölgede bir DYY'nin etkisi gelişmiş ülkeye giren DYY'ye göre daha etkili olacaktır (Blomström ve Kokko, 1996, s. 2).

Örneğin 2004 yılında AB üyesi olan Çek Cumhuriyeti DYY'ler ile büyük atılımlar gerçekleştirmeyi başarmıştır. Çek Cumhuriyeti açısından örnek bir vakaya yer verilecektir. 2006 yılında Hyundai ile yatırım anlaşması imzalandı. 2007 yılında Hyundai tarafında otomobil üretim fabrikasının temelleri atılarak 2008 yılında ise Hyundai tarafından ilk otomobil üretimi gerçekleştirilmiştir. Yatırımın toplam değeri 34 milyar Çek Korunası (CZK) olarak kayıtlara geçmiştir. Bu yatırım aynı zamanda Çek Cumhuriyeti tarafından alınan en büyük yatırım olarak kabul edilmektedir (Czechinvest, 2021).

Benzer örnekleri Türkiye Açısından da vermek mümkündür. 1980'li yıllarda Türkiye ucuz işgücü açısından avantajlı konumdaydı. Bu durumu değerlendirmek isteyen yabancı firmalar Türkiye ile fason üretim dahil farklı alanlarda işbirlikleri sağlamıştır. Bu durum geçici bir süre ile olmuş olsa bile birçok ünlü Türk firmasının temelleri bu dönemde atılmıştır. Bazı örnekler ile konuyu pekiştirmek gerekirse Set Çimento Sanayi 1983 yılında Fransız-İtalyan ortaklığı ile Balıkesir'de faaliyete geçti. Unilever 1984 yılında Çorlu'da margarin fabrikası açmıştır. McDonalds ilk restoranını 1986 yılında taksimde açtı. 1988 yılında Japon Bridgestone Lassa ile ortaklık kurdu. 1989 yılında Nestle hazır çorba üreticisi "Etsu" markasını satın aldı (Altun, 2007, ss. 234-258) Yeni iş olanakları, iş yapış şekilleri ve teknoloji transferine kadar birçok noktada katkı sağlayarak ülkenin üretken kapasitesine katkı sağlamaktadır. Diğer taraftan DYY girişlerinin bölge ve ülkede istenen etkiyi gösterebilmesi yabancı sermayenin geri çekilme dönemi ile bağlantılıdır. Örneğin kısa sürede ana parayı dışarı çıkarma eğiliminde olan bir yatırımın bölge üzerinde beklenen etkiyi göstermemesi doğal bir sonuçtur. Bölgede uzun süre kalmayı amaçlayan sermaye girişleri çoğunlukla beklentiye cevap verecek türdeki yatırımlardır (Bulutoğlu, 1970, s. 13).

4. BÖLGESEL KALKINMANIN AMAÇLARI

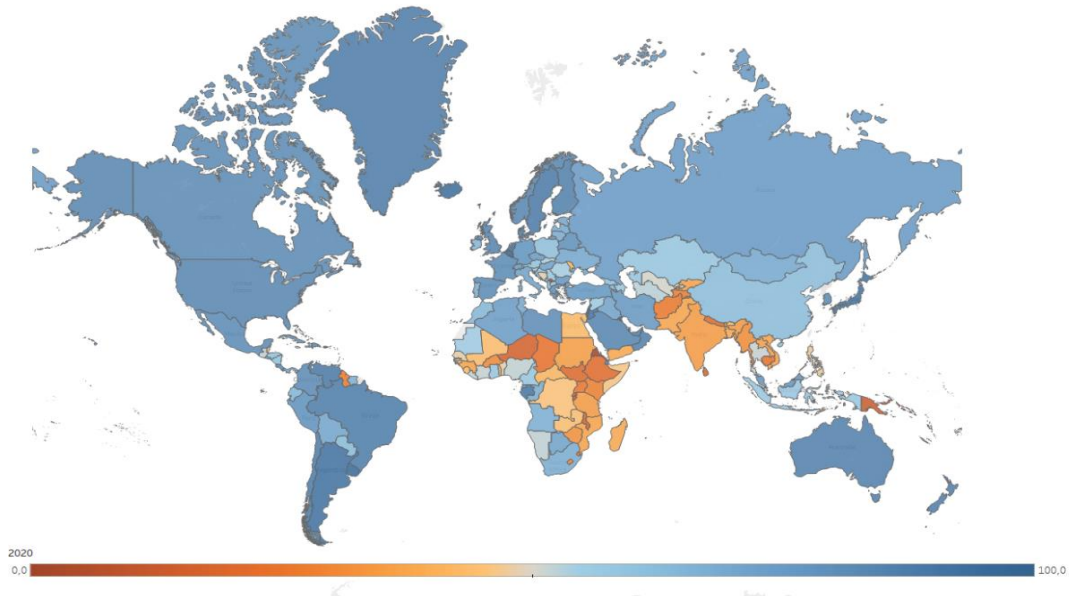
Ekonomi sosyal bir bilim olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda temel maddi ihtiyaçlar (örneğin gıda, barınma, giyim) ve sosyal ihtiyaçların giderilmesi (örneğin eğitim, bilgi, manevi doyum) yine insan aktiviteleri tarafından organize edilen süreçler ile yakından ilişkilidir. Dolayısı ile ekonomik disiplinler ve özellikle kalkınma ekonomisinin merkezi özellikleri olduğu unutulmamalıdır (Todaro ve Smith, 2012, s. 12). Karşılanması arzu edilen ihtiyaçlara göre uygulanan bir plan, ulaşılabilecek amaçlarda da bir takım çeşitliliğe sebep olacaktır. Bölgesel kalkınma temel olarak bölgeler arası eşitsizlikleri dengelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda bölgesel kalkınmanın amaçları 4 başlık altında toparlanacaktır. Kır-kent dengesinin ve nüfusun optimal dağılımının sağlanması, geri kalmış bölge sorunlarının önlenmesi ve kalkınmanın sağlanması, ekonomik ve sosyal düalizmin önlenmesi, son olarak büyüme ve istikrar açıklanacak başlıklar arasında yer almaktadır.

4.1. Kır-Kent Dengesinin ve Nüfusun Optimal Dağılımının Sağlanması

Ekonomik kalkınmanın birçok özelliği bulunmaktadır. Ayırt edici özelliklerden bir tanesi de nüfusun tarım sektörü içindeki payının azalarak üretim ve hizmet sektöründeki payının artmasıdır. Modernleşme ve gelişim açısından bakıldığında zaman da yine kentsel bölgelerin kırsal bölgelere karşı elde etmiş olduğu bir üstünlük bulunmaktadır (Todaro ve Smith, 2012, ss. 65-66). Bu noktada kır ve kent nüfusu arasında optimal bir dengenin kurulması önemli bir husustur.

Kır ve kent nüfusu arasında dengeli bir dağılım gözetilmelidir. Kent odaklı hayata geçirilen kalkınma politikaları kırsal bölgeler açısından olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Diğer taraftan kent düzeyinde kalkınma politikalarının kentsel nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkacak potansiyel problemlerinde şiddetini artıracaktır (KIRKEP, 2021, s. 25). Japonya’da kırsal bölgelerde azalan nüfusa bağlı olarak tarım sektöründeki üretim gücünün azalacağı kaygısı ile 1980’li yıllar itibari ile birçok sosyal politika hayata geçirilmeye başlanmıştır. 1980’lerde bir köy bir ürün projesi 1990’larda ise kır ve kent arasındaki etkileşimi artırmak amacıyla e Kent-Köy Etkileşimi Projesi (Toshi-Nouson Kouryuu) hayata geçirilmiştir (Özşen, 2011, ss. 78-79).

2020 itibari ile dünyadaki insanların %56'sı kentlerde yaşamaktadır. Bu oran genel durumu ifade etmekle birlikte ülke bazlı büyük değişimlerin olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Özellikle gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında ciddi farklar bulunmaktadır. Örneğin; Burundi ve Nijer'de kentlerde yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranı 2020 yılında sırayla %13,71 ve %16,63 gibi oldukça düşük bir seviyede yer almaktadır. İngiltere (%83,9) ve Amerika (%82,66) gibi gelişmiş ülkelerde ise bu oranlar 2020 yılında %80 üzerinde yer almaktadır. Şekil 6'da dünya ülkelerinin kentsel nüfus oranı gösterilmektedir. Kentsel nüfus oranı %50'nin altında olan ülkeler turuncu rengin farklı tonları ile belirtilirken, kentsel nüfus oranı %50 üzerinde olan ülkeler mavi rengin farklı tonları ile belirtilmiştir. Özellikle Afrika kıtasında nüfusun büyük bir çoğunluğu hala kırsal bölgelerde yaşamaktadır.

Şekil 6. Kentsel Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Yüzdesi (2020)

Kaynak: OECD (2022)'den alınan veriler ile yazar tarafından görselleştirilmiştir.

Şekil 6'ya göre dünyada birçok bölgenin kentsel nüfusunun kırsal nüfusundan daha fazla olduğu görülmektedir. Afrika'da yer alan ülkelerin büyük bir çoğunluğu ile Afganistan, Pakistan ve Hindistan'da kırsal nüfusun kentsel nüfusa göre daha fazla olduğu görülmektedir.

4.2. Geri Kalmış Bölge Sorunlarının Önlenmesi ve Kalkınmanın Sağlanması

Geri kalmış bölgelerin gelişip ilerlemesi lider bölge ile aralarındaki makasın kapanması açısından önem arz etmektedir. Konu ile alakalı olarak yapılmış çalışmaların birçoğu gelişmiş bölgeleri ilgilendirmektedir. Kümelenme ve sanayi bölgeleri gibi özel bölgelerle alakalı yapılmış çalışmalar örnek olarak gösterilebilir. Geri kalmış bölgelerin kalkınma açısından ihtiyaç duydukları süreç yönetimi ile ön koşulları irdeleyen çalışmalar ise oldukça sınırlıdır (Ghorbani ve Brenner, 2021, s. 229). Geri kalmış bölgeler lider bölgelere göre daha statik bir yapıda bulunmaktadır. Geri kalmış bölgeler ise genel olarak kırsal alanlar ve çevresinde kümelenmektedir. Teknolojik olarak lider bölgelere göre daha dezavantajlı bir konumda yer aldıkları gibi kaydettikleri büyüme oranları da lider bölgelere göre daha yavaş kalmaktadır. Lider bölgelerde ise bu durumların tam tersi geçerlidir (Batabyal ve Nijkamp, 2014, s. 92).

Geri kalmış bölgelerin gelişim ve ilerlemesi önemli olduğu gibi bunu yaparken herkese uygun tek bir politika olmadığını ve bölgeye uygun politikalar geliştirilmesi gerektiği unutulmamalıdır (Ghorbani ve Brenner, 2021, s. 230). Örneğin 1979 yılında Japonya'nın Otia eyaletinde uygulamaya konan “Tek Köy Tek Ürün” (The One Village One Product (OVOP)) projesi hayata geçirilmiştir. Projenin hayata geçirilme amacı kırsal bölgelerin ekonomik aktivitelerini canlandırmak ve yerel halkın ürünlerine katma değer sağlamaktır. Bir diğer özelliği ise bölgede üretilen ürünün en kaliteli şekilde yetiştirilip gerekli iyileştirmeler için çalışmalar yapılmasıdır. Bu proje ile ürün çeşitliliği ve ticaret hacmi açısından ciddi bir ivme kazanılmıştır. Çin, Endonezya, Hindistan, Laos, Malezya, Moğolistan, Kırgızistan, ve Tayland gibi birçok Asya ülkesinde benzer uygulamalara rastlandı (Mukai ve Fujikura, 2015, s. 390). Bu noktada bölge ile ilgili tespitlerin doğru yapılması önem arz etmektedir. Bölgenin neden geri kaldığı doğru tespit edilirse uygulanacak politikada buna uygun olarak doğru seçilebilecektir. Bölgeler arası farklılıklar faktör donatımlarındaki farklara bağlı olarak ortaya çıkıyorsa merkezi hükümetler bu bölgelere fon ve kaynakların aktarımını sağlayarak bu bölgelerin gelişim süreçlerini destekleyebilir. Bölgeler arasındaki farklılık toplam faktör verimliliği kaynaklı ise bu durumda sadece kaynak aktarmak yeterli olmayacaktır. Ar-Ge yatırımlarının teşviki, teknoparklar ve yenilikçi yatırımlar gibi ihtiyaca uygun çözümler geliştirilmesi gerekmektedir (Duran, 2019, s. 1).

4.3. Ekonomik ve Sosyal Düalizmin  nlenmesi

Dünya’da bölgeler arası eşitsizliğin artışı ile ülkelerin kendi içinde yer alan bölgeler arası eşitsizliğin artışı paralellik gösteren bir konudur (Sinemillioğlu, 2009, s. 245). Sanayi devrimi sonrası üretim büyük miktarlarda ve belirli bölgelerde gerçekleştirmesine ek olarak sermayenin de bu bölgelerde yoğunlaşması ile üretim faktörlerinin bu bölgelere doğru hareket etmesi bölgeler arasındaki eşitsizliklerin artmasına neden olmuştur (Hamamcı, 2021, s. 1). Mutlu (1992) bölgesel sorunların içinde en önemli sorun olarak bölgeler arasındaki gelir dağılımı eşitsizliği olduğunu ifade etmiştir. Süreç sonunda ise durumun önemini belirtmek adına sorunun başka faktörler vasıtasıyla çözüleceğini belirtmiştir. Öncelikle bölgeler arası eşitsizlik sorununun politik y n  üzerinde durmuştur. Sürecin ortaya çıkaracağı sosyal baskılara hiçbir politik yapının uzun süre dayanamayacağını ifade etmiştir. Bir diğer faktör olarak ise hâkim i  çevrelerini görmektedir. Bu i  çevreleri daha geniş pazarlara ihtiyaç duyacağı için dış pazarlara yönelir. Dış pazarda arzu edilene ula ılmazsa iç piyasada geri kalmış bölgelerin canlandırılması için hükümet üzerinde baskı kurarlar. Kalirajan (2004, s. 634) yetersiz altyapının sanayi sektörünün büyümesi üzerinde negatif etkisi olduğu gibi ülke içindeki sektörler arası bağlantılar nedeniyle ekonomi üzerinde de olumsuz bir etkisi olacağını belirtmiştir. Kabaca ifade etmek gerekirse kırsal bölgelerin yetersiz altyapı hizmetleri lider bölgeler ile kırsal arasında bir engel oluşturmaktadır. Bu durumda kırsal bölgelerin hali hazırda mevcut olan dezavantajlarına altyapı eksikliği de ek bir olumsuzluk sunmaktadır.

4.4. Büyüme ve  stikrar

Bölgesel sorunların belirgin bir şekilde kentsel boyutları vardır.   sizlik açısından bakıldığında kentsel bölgelerdeki   sizlik kırsal bölgelerdeki   sizliğe göre hem daha görünür hem de toplum ve birey açısından daha rahatsız edicidir. Kırsaldan kente g   beraberinde başka sorunları da beraberinde getirmektedir. Artan bu sorunlar kaynakların daha rasyonel kullanımı için farklı arayışların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Hoover ve Giarratani, 2020, s. 249). Kaynakların rasyonel kullanımı ile büyüme ve istikrar arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Bu koşul yerine getirildiğinde büyüme daha rahat sağlanabilir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta büyümenin bölgeler arasında dengesizliği koruyacak şekilde ilerlemesidir.

Bölgesel kalkınma amacı açısından, büyümenin sağlanabilmesine ek olarak hızlı ve sürdürülebilir bir büyüme ortamının tesis edilebilmesi bölgesel düzeyde uygun ortamları oluşturmaktan geçmektedir. Potansiyeli yüksek bölgeler daha hızlı kalkınırken potansiyeli düşük bölgeler daha yavaş kalkınacaktır. Bölgelerin kendine has özellikleri bu durumu açıklamaktadır. Bu noktada potansiyeli düşük bölgeler için kalkınma ve büyümeyi destekleyici politikaların hayata geçirilmesi gerekmektedir (Karakılçık, 2021, ss. 79-80).

Dünyada birçok ülkenin temel problemi düşük yaşam standartlarıdır. Bu durumun daha da kötüye gitmesine sebep olan unsur ise gelir artış hızlarının nüfus artış hızlarına zar zor yetişiyor olmasıdır. Bu durumun ortaya çıkmasında çeşitli sebepler yer almaktadır. şiddetli iklim koşulları, kaynak tahsisinde meydana gelen adaletsizlikler ve sosyal ve kültürel gelişimi kısıtlayıcı uygulamalar bu sebepler arasında gösterilebilir (Chatterji, 2014, s. 100). Bu noktada ülkelerin ve girişimcilerin büyüme ve istikrarı sağlamak adına gereken uygulamaları hayata geçirmeleri önem arz etmektedir. Elde edilen kazanımlar ise hem bölgeler hem de bireyler arasında eşit şekilde tahsis edilmelidir.

5. BÖLGESEL KALKINMA İLE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR ARASINDAKİ İLİŞKİ

Modernize bakış açısına göre gelir dağılımında eşitliğin yakalanabilmesinin ön koşulu başlangıçta gelir dağılımı eşitsizliğinin olması gerektiği yönündedir. Bu durumun teoriler ile desteklendiği de bilinmektedir. Örneğin “Kuznets’in Ters U” eğrisi hipotezine bakıldığında gelir eşitsizliğinin başlangıçta arttığı, gelişim ilerledikçe ise gelir dağılımındaki eşitsizliğin azalacağı ifade edilmektedir. Modernize bakış açısına göre sermayenin kaynağından çok varlığın kendisi önemlidir. İster yurtiçi ister yurtdışı sermaye (DYY) olsun büyüme teşvik edilir ve yayılma etkisi ile tüm ekonomiye yayılır (Tsai, 1995, s. 470).

DYY bölgesel kalkınma açısından güçlü bir faktördür. Birçok alanda katkı sağladığı bilinmektedir. Yeni pazarlar, modern teknolojiler ve farklı kurumsal kültürler sağladığı katkılar arasında gösterilebilmektedir. Aynı zamanda düzenli bir DYY akşının olması sağlıklı bir ekonomik ortamın varlığına da işaret etmektedir (Jana ve Dagmar, 2014, s. 403). Şirketler yurtdışında yatırım yaptığında veya yeni iş birlikleri kurduğunda bu durumun bölgeye pozitif yansımalarının olması beklenilmektedir. Birinci olarak bölgede yerel pazarlar, tüketici tercihleri ve iş uygulamaları hakkında daha bilgili olan yerel firmalarla rekabet edebilmek için yeni teknolojiler getirmeleri gerekmektedir. İkinci olarak ise yeni bir ÇUŞ'un piyasaya girmesi mevcut işleyiş üzerinde bazı değişikliklerin oluşmasına neden olacaktır. Pazar paylarının azalmasından endişe duyan mevcut firmalar, bu konuya duyarsız kalmayarak harekete geçmeye zorlanmış olacaklardır. Verimlilik artışını beraberinde getirecek olan bu davranışlar bölgeye pozitif katkı sağlayacaktır (Blomström ve Kokko, 1996, s. 7). İki durumda incelendiği zaman bölge üzerine olumlu etkilerinin olacağı açıkça ifade edilebilmektedir.

3. BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE BÖLGESEL KALKINMA İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK AĞ ANALİZİ

Çoğu ülke DYY'leri kendi ülkesine çekmek için çaba sarf etmektedir. Çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilen bu yatırımlar aynı zamanda ülkeye bilgi ve teknoloji girişi de sağlamaktadır (Javorcik, 2004, s. 605). 1990'lı yıllarda DYY'ler gelişmekte olan ülkeler açısından önemli bir dış finansman kaynağı olmuştur. Gelişmekte olan ülkelere gerçekleşen sermaye akışının %40'ını DYY'ler oluşturmaktaydı (Aitken ve Harrison, 1999, s. 605). DYY'yi ülkeye çekmek ve dış ticareti teşvik etmek için iş ortamlarının düzenlenmesi, gerekli kurumsal reformların hayata geçirilmesi ve var olan kurumsal reformlar üzerinde iyileştirmeler yapılması gerekmektedir (Cui vd. 2022, s. 1). Tüm bu çabaların sonucunda ise bir bölgenin belirli bir kısmı veya tamamı için gelişim süreci başlayacaktır. Bu noktada bölgesel kalkınmanın ne olduğunu anlamak gerekmektedir. Stimson (2006, s. 4) iş olanakların gelişmesini, refah düzeyi artışını, yatırımların artmasını, yaşam standartları ve çalışma koşullarının gelişmişliğini bölgesel kalkınmanın ürünü olarak ifade etmiştir. Bölgesel kalkınma süreç olarak ise endüstriyel faaliyetlerin desteklenmesi, altyapı onarımları ve emek piyasalarının gelişimidir

Bu bölümde DYY ile bölgesel kalkınma arasındaki ilişki üzerine yapılmış çalışmalar incelenmiştir. Bölümde yöntem, analiz ile bulgular, en fazla atıf alan 10 makalenin ve literatür özetleri olmak üzere dört başlık şeklinde kurgulanmıştır. Yöntem kısmında çalışmanın sistematik işleyiş süreci belirtilmiştir. Analiz ve bulgular kısmında ise yönetime uygun olarak gerçekleştirilen analiz sonuçları raporlanarak yorumlanmıştır. En fazla atıf alan 10 makalenin kısa özetleri ve son olarak literatürde yer alan bazı çalışmaların özetleri verilerek bölüm sonlandırılmıştır.

1930’lu yıllarda ortaya çıkan sosyal ağ analizi diğer sosyal bilim araştırma metotlarından farklılaşan yöntemlerden birisidir. Birbiri ile ilişkili alanların etkileşimi üzerinde durması analizin diğer metotlardan farklı olmasının nedenidir. Sosyal ağ; bir veya birden fazla sosyal yapıdaki kümelerin etkileşimi ve ilişkisi ile oluşan ve birbiri ile bağlantı kurulmuş aktörlerin meydana getirdiği yapıdır (Knoke ve Yang, 2008, s. 6).

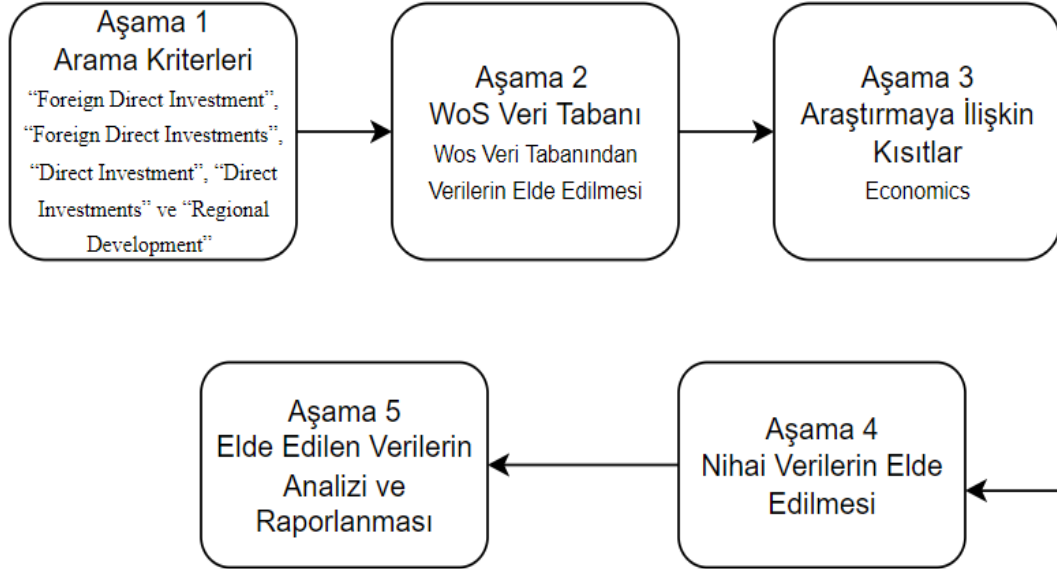
Belirli bir konu üzerine yapılan araştırmalar arasındaki en etkin kurum, ülke, yazar ve en sık kullanılan anahtar kelimelerin detaylı bir incelemesini sunmak amacı ile sosyal ağ analizi yapılmaktadır. Bu kapsamda çalışmada DYY ve bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek adına sosyal ağların gelişim seyri incelenecektir.

1. YÖNTEM

Bir sosyal ağın incelenmesi için öncelikle ağı oluşturan unsurların birbiri ile olan ilişkisini ele almak gerekmektedir. Daha sonra bu ilişkiyi ortaya koymak adına gerekli verilerin toparlanması sürecine girilir. Elde edilen veriden uygun sonuçlar elde etmek veya araştırma sorularına uygun cevaplar verebilmek için uygun analiz yöntemlerinin kullanılması gerekmektedir (Gençer, 2017, s. 25). Çalışmada WoS veri tabanında yayınlanmış olan, DYY ve bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar ele alınmıştır. 1977-2021 yılları arasındaki çalışmalar VOSviewer programının 1.6.17.0 sürümü ile analiz edilmiştir.

Çalışmada kullanılacak yöntem ise Ruiz-Real, Uribe-Toril vd., (2018)’in 5 aşamalı yöntemidir. Şekil 7’de yönteme ilişkin aşamaları göstermektedir. 1. Aşamada araştırma kapsamında kullanılacak anahtar kelimeler “Foreign Direct Investment”, “Foreign Direct Investments”, “Direct Investment”, “Direct Investments” ve “Regional Development” olarak belirlenmiştir. 2. Aşamada WoS veri tabanından ilgi verilerin elde edilerek derlenmesi gelmektedir. Bu kapsamda kullanılacak olan veriler Web of Science (WoS) çekirdek koleksiyonundan (SCI-EXPANDED, SSCI, AHCI, CPCI-S, CPCI-SSH, BKCI-S, BKCI-SSH, ESCI) derlenmiştir. 3. Aşamada araştırma kısıtlarının tespit edilmesi vardır. Araştırmanın özelleştirilmesi ve alan dışı çalışmaların kapsam dışı bırakılabilmesi için “economics (ekonomi)” kategorisi seçilerek çerçeve netleştirilmiştir. 4. Aşama nihai verilerin dışa aktarılması işlemidir.

Elde edilen 11408 adet araştırma analiz için uygun formatta çekilmiştir. 5. Ve son aşama sonuçların analiz edilerek raporlanması şeklinde olmaktadır. Şekil 7’de yöntem adımları ayrıntılı olarak verilmiştir.

Şekil 7. VOSviewer Akış Şeması

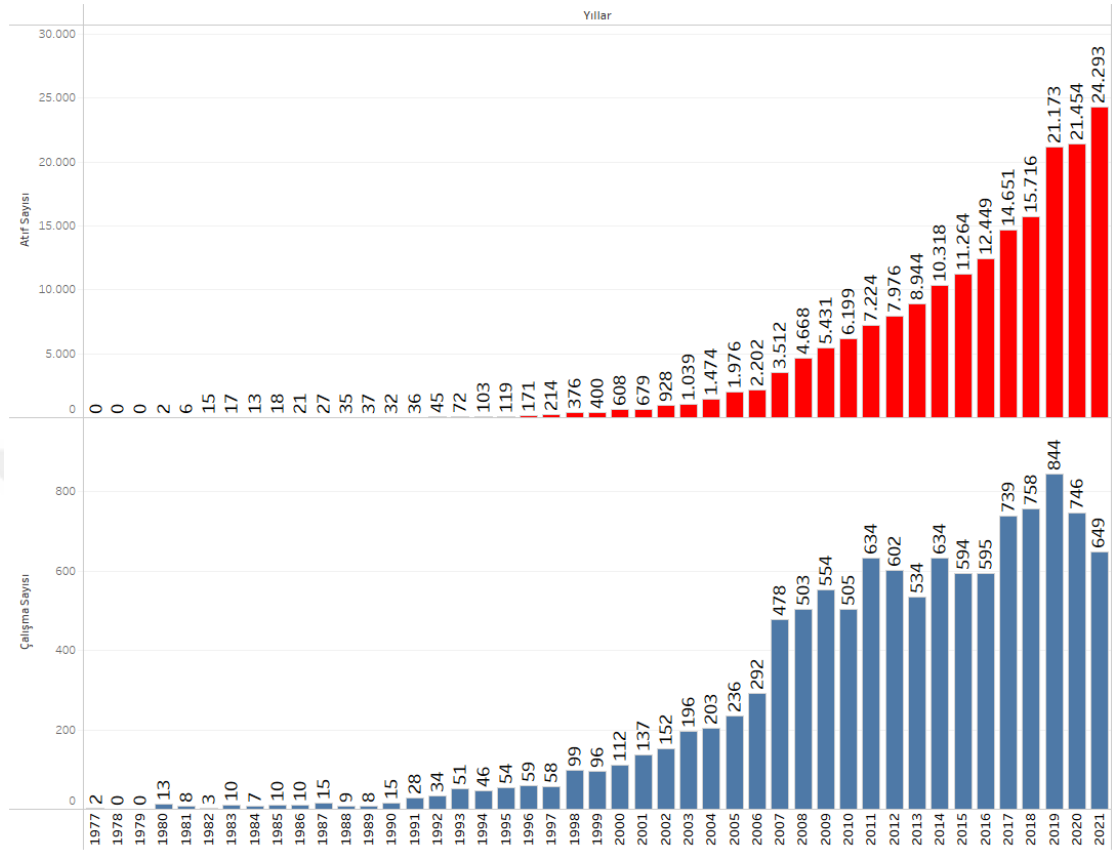
Kaynak: Ruiz-Real, Uribe-Toril vd. (2018, s. 3)’ten düzenlenmiştir.

Aşama 5’e göre sonuçlar analiz edilerek raporlama işlemi yapılmıştır. Bu kapsamda yıl, yazar, kurum ve ülke iş birlikleri sonuçları yorumlanmıştır. Bibliyometrik analizin tamamlanmasının ardından ilgili literatürdeki öncü çalışmaların belirlenmesi için en çok atıf alan çalışmalar genel hatları ile ele alınmış ve özet bulgularına yer verilmiştir. Çalışmada ilgili veriler çekildikten sonra VOSviewer programı yardımıyla verilere ilişkin görseller ortaya konulmuştur. Ağ haritalarının genel durumu gösterilmiş ve ek olarak her ağdaki etkili anahtar kelime, yazar, yayın, kurum ile devletlerin grafiklerine de yer verilmiştir.

2. ANALİZ VE BULGULAR

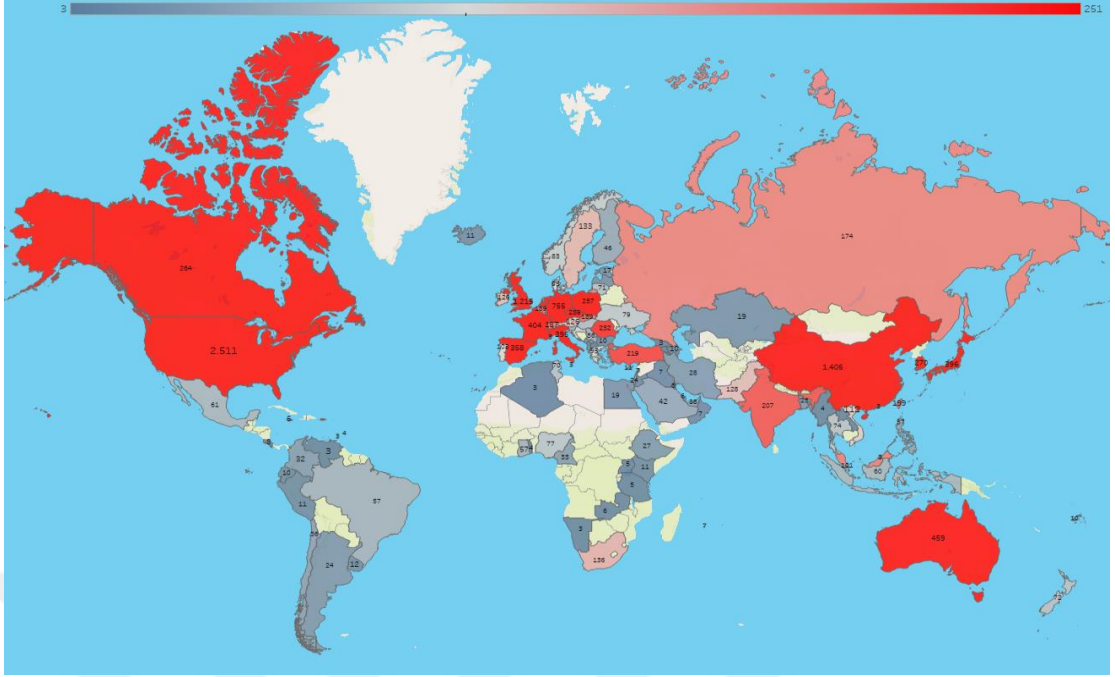
Doğrudan yabancı yatırımlar ve bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaların yıllar itibarıyla gelişimini görebilmek adına analiz kapsamında ele alınan yayınların; kurum, ülke ve yazar iş birlikleri ile bu yayınlarda kullanılan anahtar kelimelerin nasıl bir dağılım gösterdiği araştırılmıştır. Çalışma kapsamında öncelikle yıllara göre yayın ve atıf sayılarının dağılımına yer verilmiştir.

Şekil 8’de gösterilen yıllara göre yayın ve atıf sayılarının dağılımında atıf sayıları kırmızı, yayın sayıları mavi renktedir.

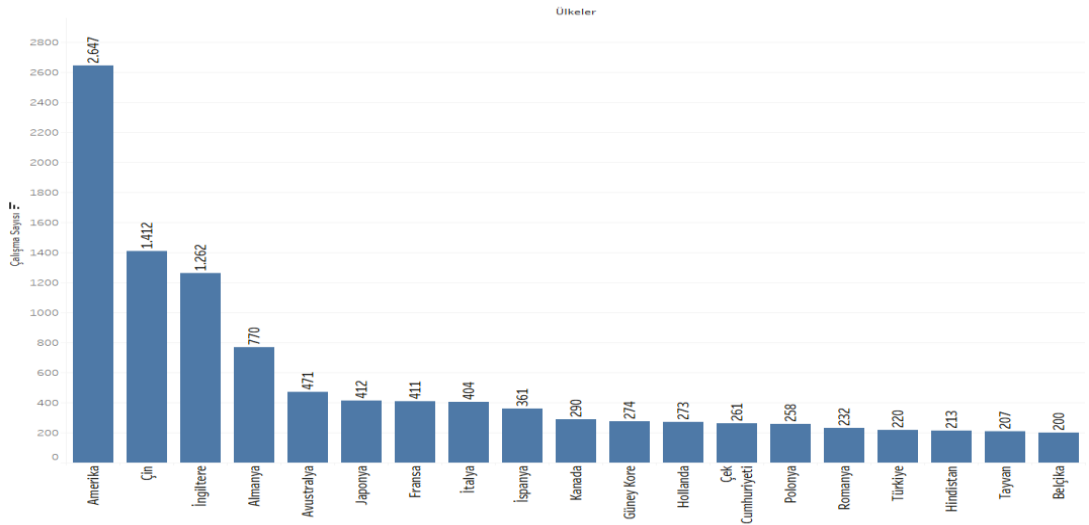
Şekil 8. Yıllara Göre Çalışma ve Atıf Sayısı

Çalışma ve atıflara ilişkin bilgileri gösteren Şekil 8’de 1977 ve 2021 yılları arasındaki atıf sayıları ve çalışma sayıları gösterilmektedir. Çalışma sayılarında 2006 yılından 2007 yılına geçişte ciddi bir artış gözlemlenmektedir. 2009 yılına kadar genel eğilim artış yönünde olurken 2009’dan sonra artış devam etmekle birlikte yıllara göre daha inişli çıkışlı bir yapı meydana gelmiştir. Atıf sayılarına bakıldığında ise düzenli olarak bir yükseliş trendinin hâkim olduğu açık bir şekilde görülebilmektedir.

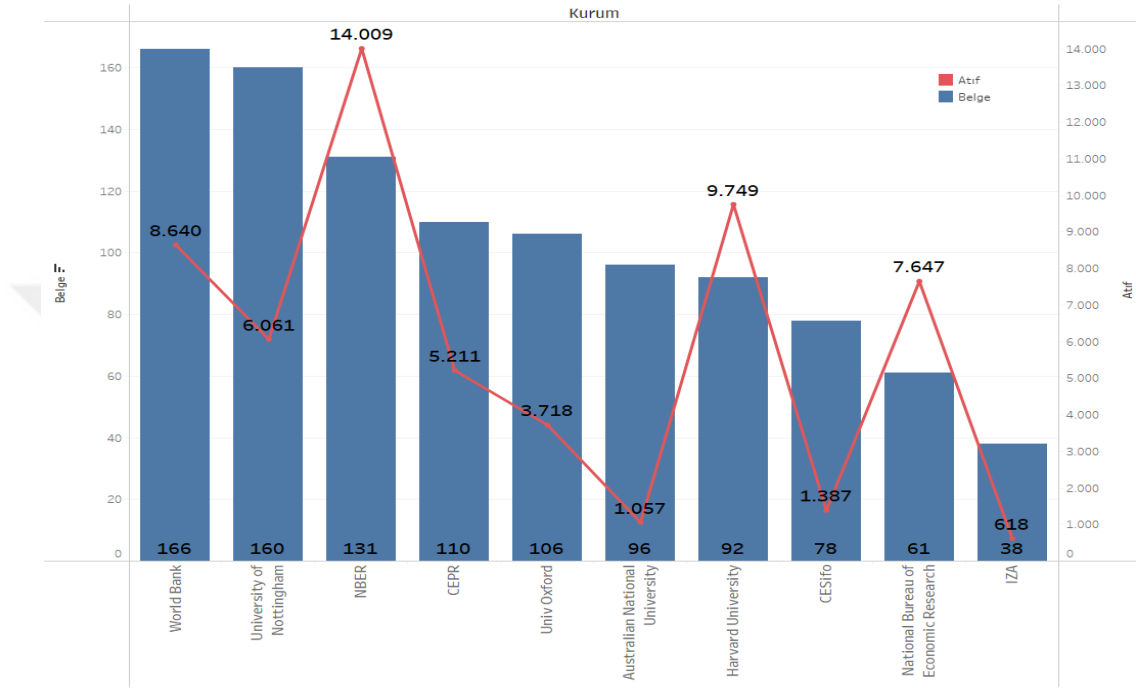
Şekil 9. Ülkelere Göre Toplam Yayın Sayısı

Ülkelere göre yayın sayıları Şekil 9’da görselleştirilmiştir. Toplam yayın sayısının 100 ve üzerinde olduğu ülkeler kırmızı renk ile vurgulanırken, toplam yayın sayısı 100 ve altında olan ülkeler mavi renk ile vurgulanmıştır. Haritaya genel olarak bakıldığında ise yayınların genel olarak Amerika ve Avrupa bölgelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Toplam yayın sayısı 100 ve üzerinde olan toplam 32 ülke mevcuttur. Afrika kıtasının çalışma sayısı bakımından diğerlerine nazaran oldukça düşük bir seviyede olduğu görülmektedir.

Şekil 10. Ülkelere Göre Çalışma Sayısı

Kurum atıf ağına ilişkin bilgilerin yer aldığı Şekil 11’e bakıldığında çalışma kapsamında değerlendirilen 5490 kurum içinde 4193 eşleşmenin olduğu tespit edilmiştir. Ağ merkezinde ise Dünya Bankası (World Bank – WB), Nottingham Üniversitesi ve Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu’nun (National Bureau of Economic Research-NBER) olduğu görülmektedir.

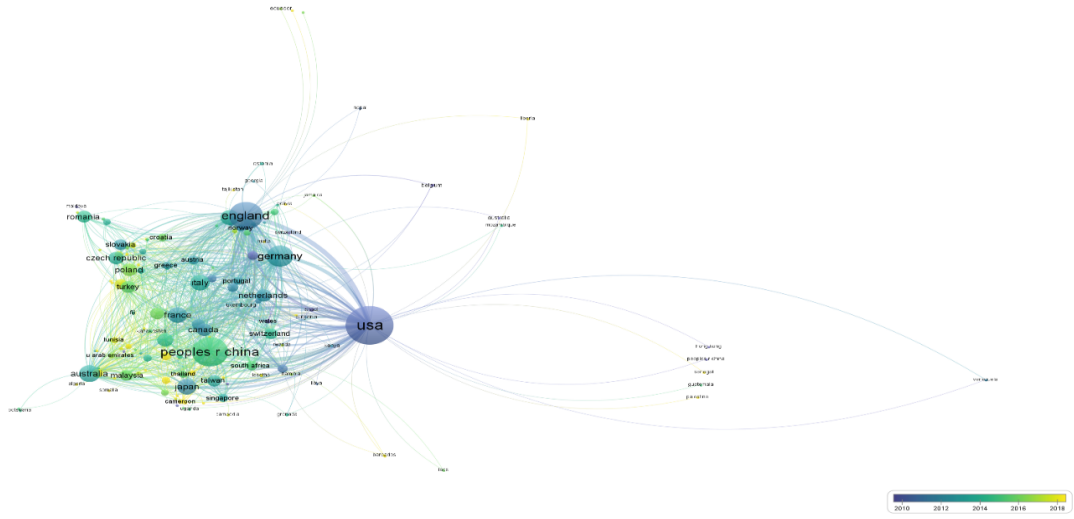

Şekil 12. Kurum İş Birliğinde En Etkili Kurumlar

Şekil 12’de en etkili kurumlar gösterilmektedir. En etkili kurumlara bakıldığında üniversiteler ve kurumlar arasında dengeli bir dağılım olduğu görülmektedir. Toplam çalışma sayısı bakımından birinci sırada Dünya Bankası yer alırken toplam bağlantı gücü açısından bakıldığında Ekonomik Politika Araştırmaları Merkezi (Centre for Economic Policy Research-CEPR) ilk sırada yer almaktadır.

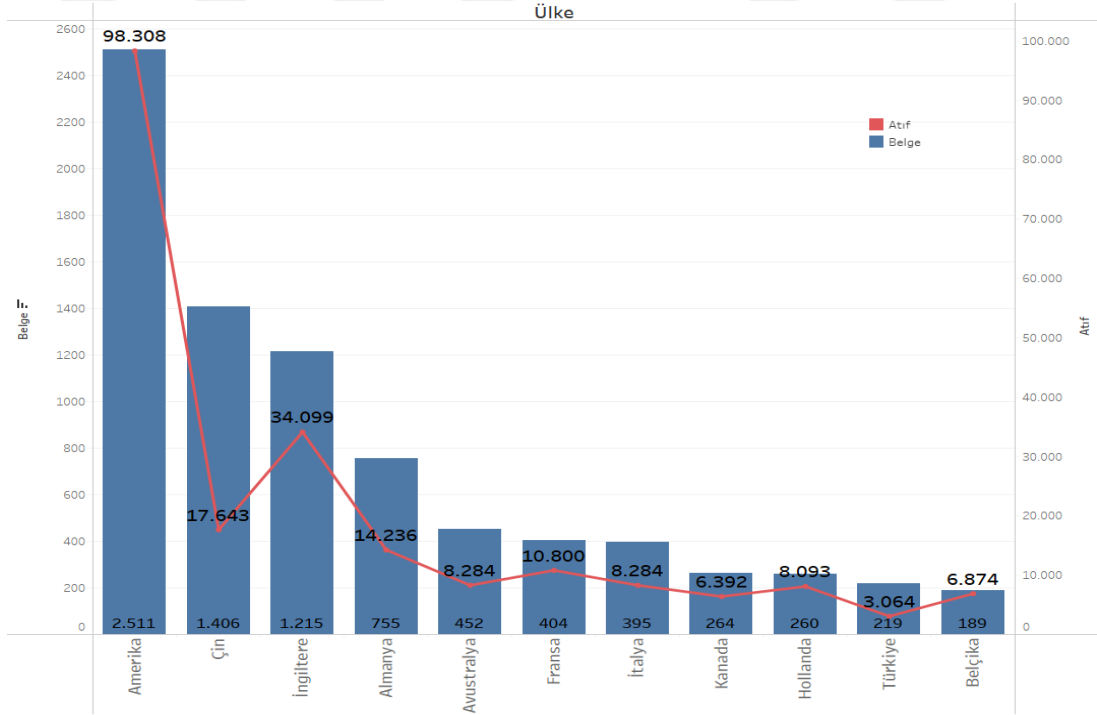
2.2. Ülke İş Birliği Ağı

Sosyal ağ analizi kapsamında incelenen ülke iş birliğinde, ülke iş birliği ağı ve ülke iş birliğinde yer alan en etkili kurumlar olmak üzere 2 şekil verilmektedir. Şekil 13 ve 14’te sırasıyla bunlara ilişkin görseller yer almaktadır. Ülke iş birliği araştırılan konu ile ilgili yapılan çalışmaların yoğunlaştığı ve en etkin ülkeler hakkında bilgi vermektedir.

Şekil 13. Ülke İş Birliği Ağı

Şekil 13'te ülkeler arasındaki iş birliği ağını gösterilmektedir. Ülkeler arasındaki iş birliğinin ortaya konulması adına yapılan analiz neticesinde 161 ülke tespit edilmiştir. Söz konusu 161 ülke içinde 145'nin birbiriyle iş birliğinin olduğu saptanmıştır. Ağ haritasına bakıldığında bağlantı gücü ve atıf sayısı açısından en etkili ülkeler Amerika, Çin, İngiltere ve Almanya olarak gözükmektedir.

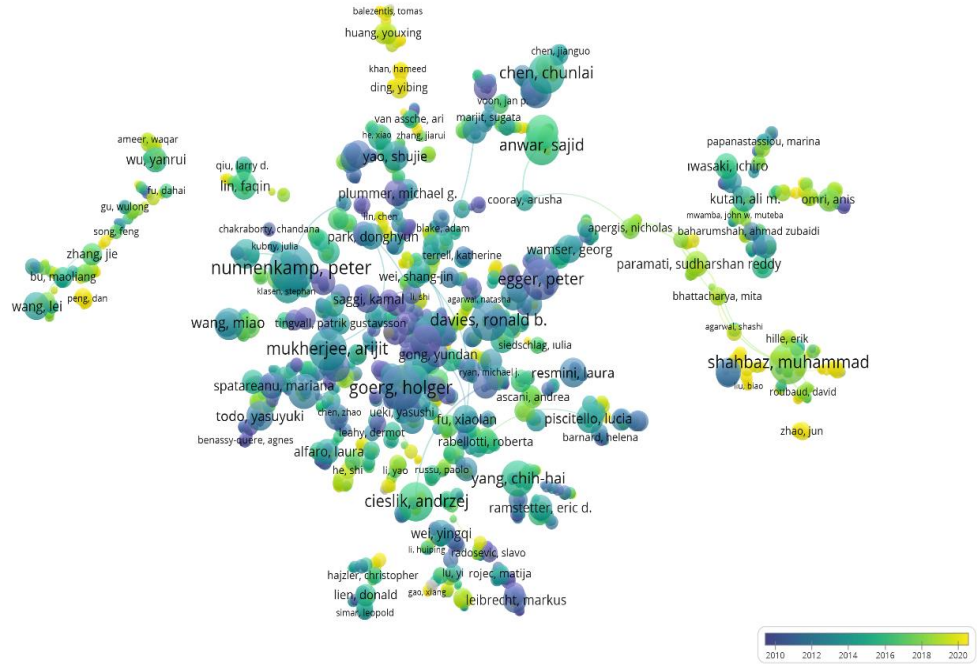

Şekil 14. Ülke İş Birliğinde En Etkili Ülkeler

Ülke iş birliğinde en etkin ülkelerin gösterildiği Şekil 14'e bakıldığında ABD bariz bir şekilde diğer ülkelerden ayrılarak hem toplam atıf sayısı hem de yapılan yayın sayısı açısından diğer ülkelerin üstünde ve ilk sırada yer almaktadır. Çin, İngiltere ve Almanya ise diğer en etkili ülkeler olarak 2, 3 ve 4. Sırada yer almaktadır. Yayın sayısı açısından Türkiye 10. sırada yer alırken 189 çalışma ile 11. Sırada yer alan Belçika'nın hemen önünde bulunmaktadır. Bununla birlikte dikkat çeken bir diğer nokta ise Türkiye'nin atıf sayılarında Belçika'nın gerisinde olduğudur.

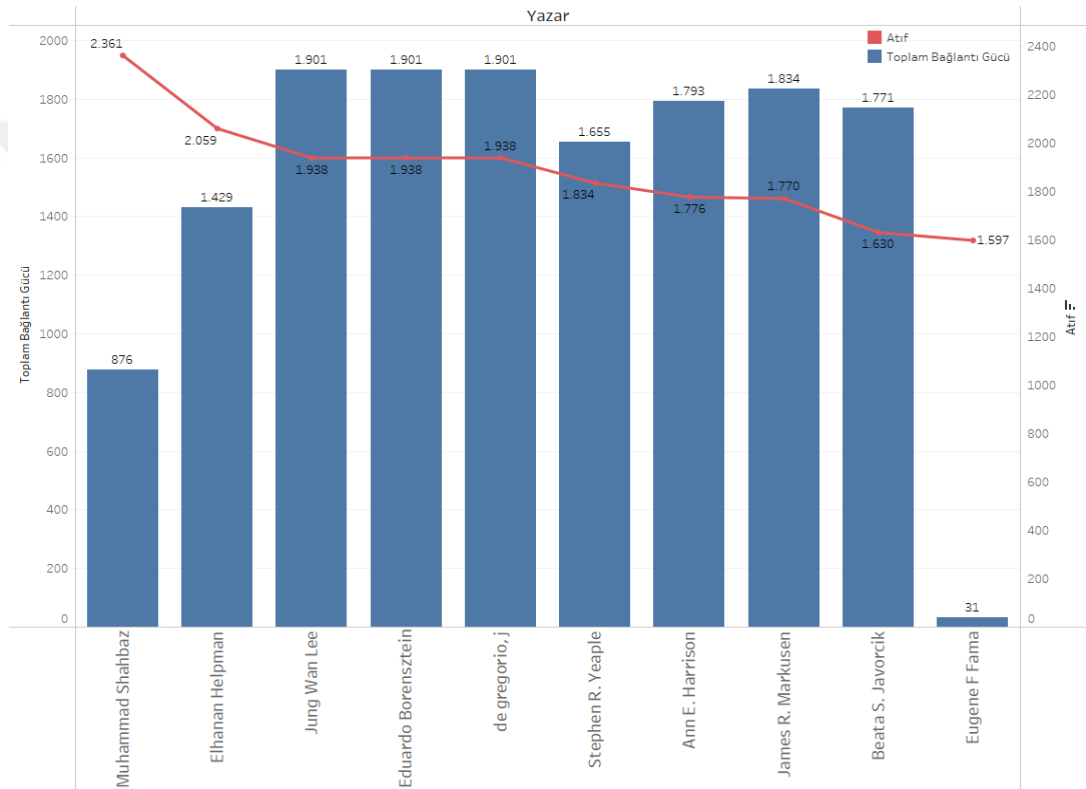
2.3. Yazar İş Birliği Ağı

Sosyal ağ analizi kapsamında incelenen yazar iş birliğinde, yazar iş birliği ağı, yazar atıf ağı ve yazar iş birliğinde yer alan en etkili yazarlar olmak üzere 2 şekil verilmektedir. Şekil 15 ve 16'da sırasıyla bunlara ilişkin görseller yer almaktadır. Yazar iş birliği ağı analiz kapsamında yer alan yazarlar arasındaki en etkin isimleri ortaya koymaktadır.

Şekil 15. Yazar İş Birliği Ağı

Yazar iş birliği ağında bir yazara ilişkin kısıt olarak, bir yazarın en fazla 25 çalışması esas alınarak ağ haritası oluşturulmuştur. Yapılan analizler neticesinde DYY ve Bölgesel Kalkınma değişkenleri üzerine çalışan toplamda 16851 yazar tespit edilmiştir. 16851 yazar arasındaki iş birliği incelendiğinde 1995 yazarın birbiriyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda tespit edilen 1995 yazar ağdaki en büyük iş birliği kümesini göstermektedir. Ağ analizi haritasından da anlaşılabacağı üzere oluşan kümenin bağlantılarını birkaç stratejik isim oluşturmaktadır. Bu isimler ise Peter Nunnenkamp, Muhammed Shahbaz ve Holger Goerg'dur.

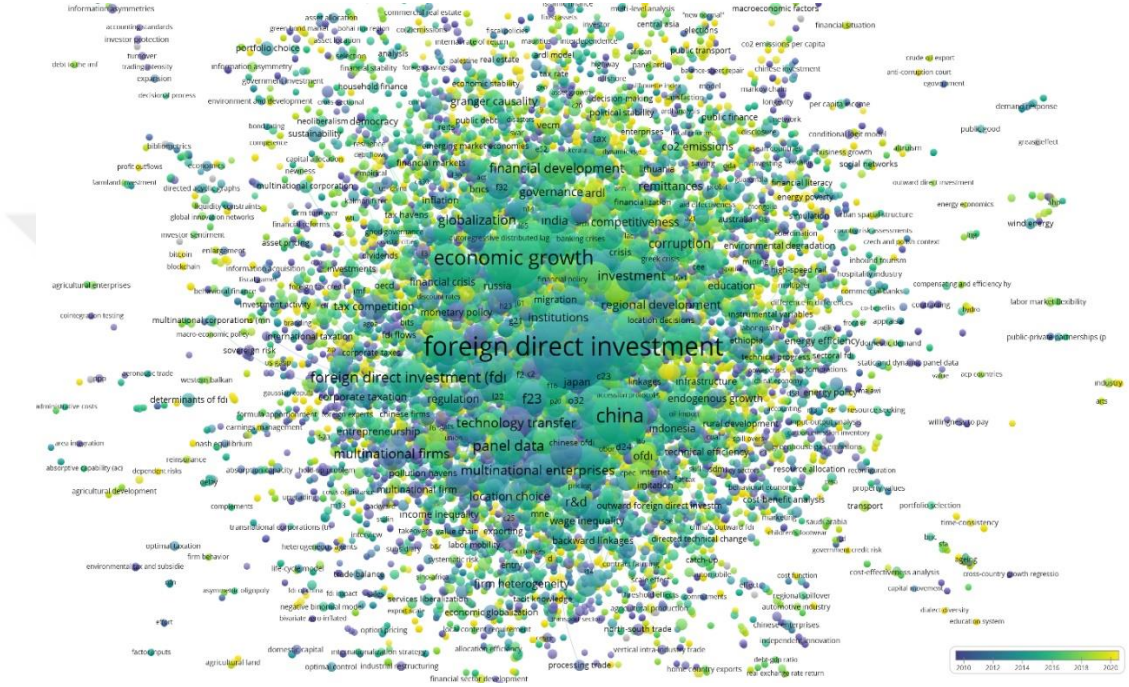

Şekil 16. Yazar İş Birliğinde En Etkili Yazarlar

En etkili yazarlara bakıldığında ise Muhammed Shahbaz en yüksek atıf sayısına ulaşan yazar olarak ön plana çıkarken toplam bağlantı gücü açısından 9. Sırada yer almaktadır. Toplam bağlantı gücü açısından bakıldığında ise Jw Lee ve Eduardo Borensztein 1901 toplam bağlantı gücü ile birinciliği ortaklaşa paylaşmaktadırlar.

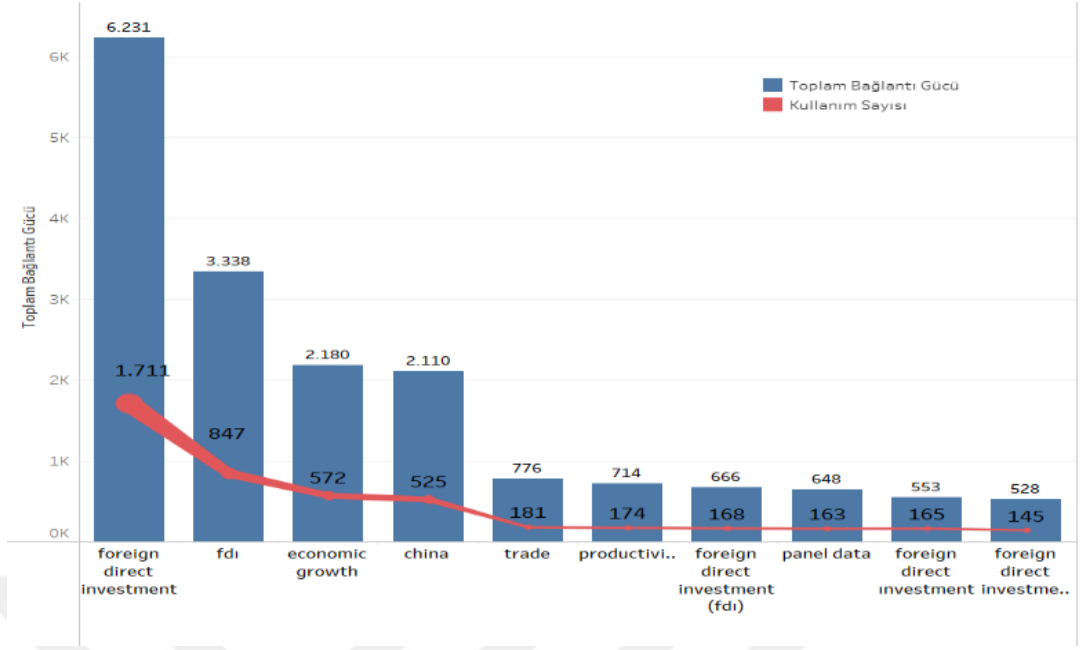
2.4. Anahtar Kelime Analizi

Sosyal ağ analizinde analizlerin şekillenmesini sağlayan önemli bileşenlerden bir tanesi de anahtar kelimelerdir. Çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin dağılımını ve en sık kullanılan anahtar kelimeler hakkında bilgi sunar. Anahtar kelimelerin dağılımını gösteren ağ haritası ile en çok kullanılan anahtar kelimeler Şekil 17 ve 18’de gösterilmektedir.

Şekil 17. Anahtar Kelime Ağ Haritası

Anahtar kelime ağ haritasına bakıldığında 11408 çalışmada 14054 anahtar kelimenin kullanıldığı tespit edilmiştir. Kullanılan 14054 anahtar kelime içerisinde 12961’nin bir arada kullanıldığı tespit edilmiştir. Ağ haritasına bakıldığında ise “FDI”, “Foreign Direct Investment” ve “Economic Growth” ağ merkezinde yer alan anahtar kelimeler olarak göze çarpmaktadır.

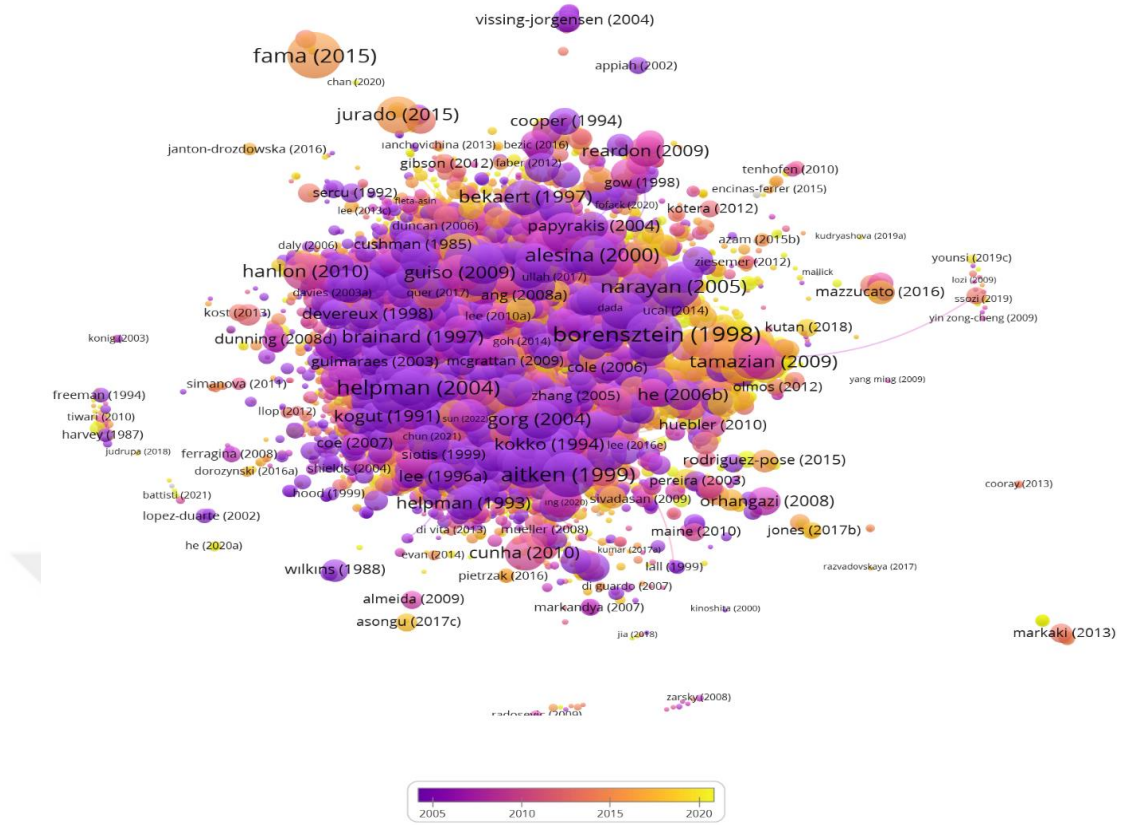

Şekil 18. En Çok Kullanılan Anahtar Kelimeler

En çok kullanılan anahtar kelimelerin gösterildiği Şekil 18'e bakıldığında 1711 toplam kullanım sayısı ve 6231'lik bağlantı gücü ile "Foreign Direct Investment" 1. sırada yer almaktadır. Economic Growth ve China anahtar kelimelerinin ise 3. ve 4. sırada olduğu görülmektedir. Kullanım sıklığı ve bağlantı gücü açısından en yaygın kelimelere bakıldığında "Foreign Direct Investment" kelimesinin farklı yazımlarının mevcut olduğu da bir diğer önemli husustur. Harf değişikliğinden kaynaklı yazımlar aynı kelimenin birden fazla analize dahil olduğunu ve tek bir anahtar kelime gibi değerlendirilmesinin sakıncalı bir durum olmadığını da eklemekte fayda vardır. Bu açıdan bir değerlendirme yapıldığında bahsi geçen kelime ve türevlerinin toplam kullanım sayısının 3036 olduğu görülmektedir.

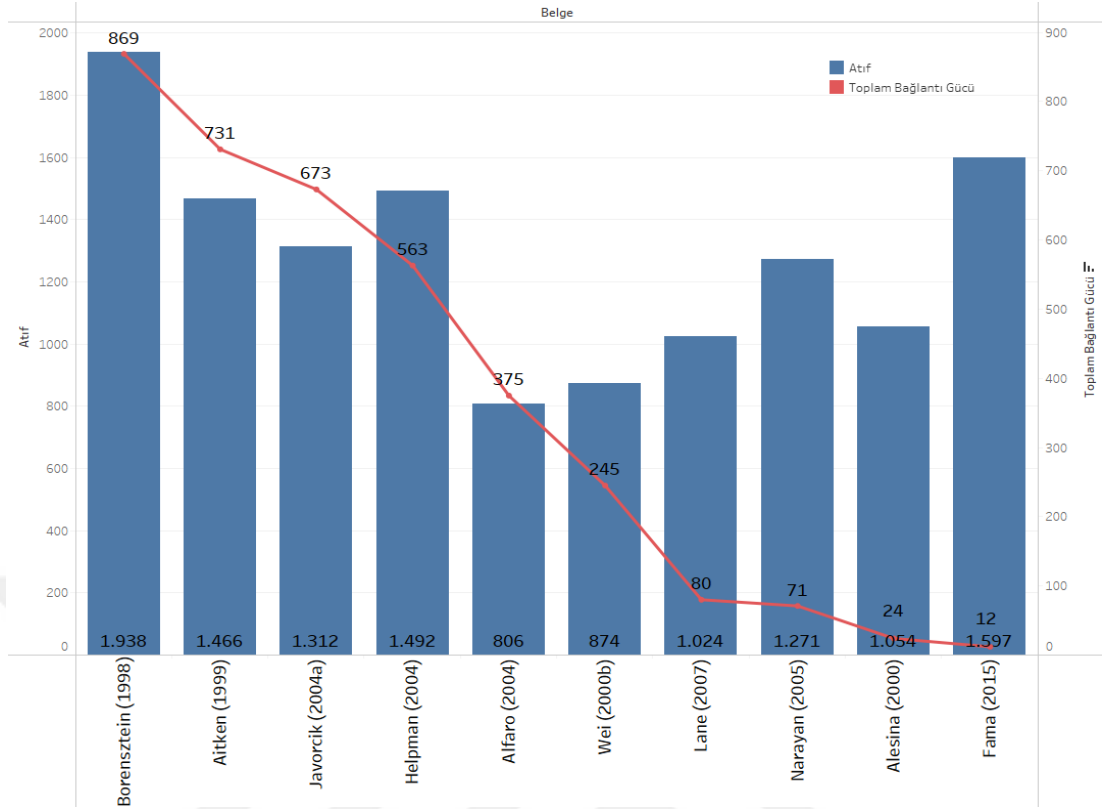
2.5. Çalışmalarda Atıf Ağı

Analiz kapsamında ele alınan 11408 çalışma arasından en etkin olanları göstermektedir. Şekil 19-20 doküman atıf ağı ve en etkin dokümanları göstermektedir.

Şekil 19. Doküman Atıf Ağı

Doküman atıf ağına ilişkin bilgilerin yer Şekil 19’da gösterilmektedir. Yapılan analizler neticesinde 11408 çalışmanın ağ haritası gösterilmektedir. Bu çalışmalardan 8040 adedinin birbiri ile bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. Haritanın sağında yer alan indeks renklendirmesinden de anlaşılacağı üzere çalışmalar 2005 öncesinde yoğunlaştığı görülmektedir.

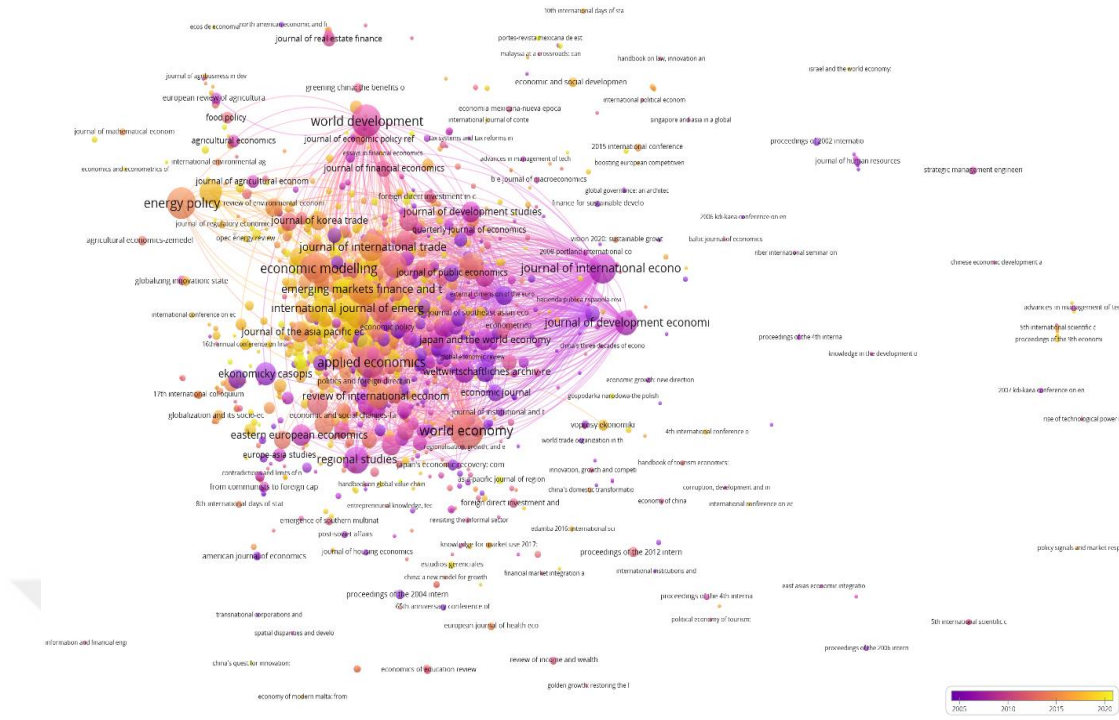

Şekil 20. En Etkili 10 Çalışma

En etkili çalışmalara bakıldığında toplam bağlantı gücü açısından ilk üç çalışma sırasıyla Eduardo Borensztein (1998), Brian J. Aitken (1999) ve Beata Smarzynska Javorcik (2004) çalışmalarıdır. En etkili çalışmalar toplam atıf sayısı açısından değerlendirildiğinde Eduardo Borensztein (1998), Eugene F. Fama (2015) ve Elhanan Helpman (2004) ilk üç sırada yer almaktadır.

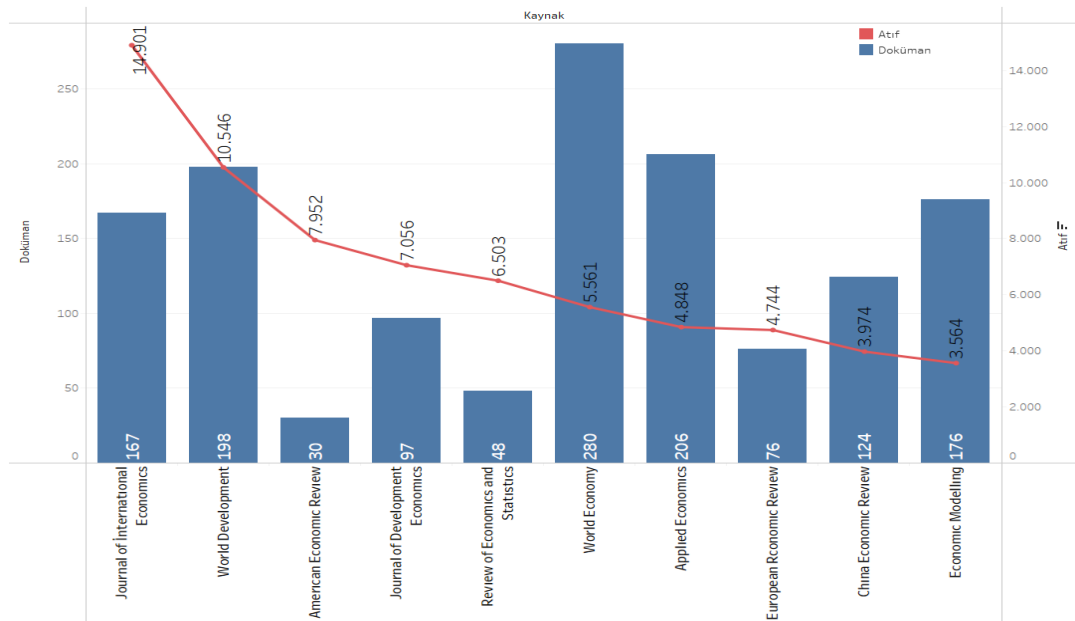
2.6.Kaynaklarda Atıf Ağı

Bilimsel çalışmalarda çalışmanın kalitesi kadar yayınlandığı kaynağın kalitesi de önemlidir. Konu ile alakalı olarak yapılan yayınların hangi kaynaklarda yoğunlaştığına ilişkin genel görünüm ve en etkili kaynaklar Şekil 21 ve Şekil 22’de sunulmaktadır.

Şekil 21. Kaynak Ağı

Yapılan analizden elde edilen bulgular neticesinde ağ haritasına bakıldığında “World Development”, “World Economy”, “Energy Policy” ve “Journal of International Economics” ağın merkezinde yer alan ve dikkat çeken yayın kaynakları arasında yer almaktadır.

Şekil 22. En Etkili Kaynaklar

Şekil 22 toplam belge sayısı ve toplam atıf sayısı açısından kaynakların etkinliğini göstermektedir. En fazla yayına sahip ilk 3 kaynak sırayla “World Economy”, “Applied Economy” ve “World Development” olarak gözükmektedir. Atıf sayısı açısından bakıldığında en fazla atıf alan ilk üç kaynak sırayla “Journal of International Economics”, “World Development” ve “American Economic Review” olarak görülmektedir.

3. EN ÇOK ATIF ALAN 10 MAKALENİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmanın üçüncü bölümünde bibliyometrik analiz yöntemiyle bulgular ve ağ haritaları aktarıldıktan sonra, bu kısımda en fazla atıf alan ilk 10 çalışmanın genel bir değerlendirilmesi sunulacaktır. Bu inceleme alanda en fazla atıf alan çalışmaların özeti şeklinde olacaktır.

Borensztein vd. (1998) yaptıkları araştırmada, sanayileşmiş ülkelerden 69 ülkeyi araştırmışlardır. Araştırmada kullandıkları veriler 1970-1989 yıllarını kapsamakta olup, DYY’lerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ve DYY’nin büyüme açısından fayda sağlayıp sağlamadığına bakılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre DYY’nin teknoloji transferi noktasında oldukça önemli bir araç olduğu tespit edilmiştir. Büyüme noktasında ise yerel yatırımlardan daha fazla katkı sağladığı ortaya koyulmuştur. Ayrıca DYY’nin daha yüksek üretkenlik sağlaması için ev sahibi ülkenin asgari beşerî sermaye stokuna sahip olduğu durumlar için geçerli olduğu da belirtilmiştir. Ev sahibi ülkelerin ileri teknolojileri özümseme kapasitenin yüksek olduğu durumlarda ekonomik büyümenin gerçekleşeceği belirtilmiştir.

Fama ve French (2015), ortalama hisse senedi getirilerinde büyüklük, değer, karlılık ve yatırım modellerini incelemek için beş faktörlü bir model önermektedir. Önerilen modelde düşük karlılığa rağmen, büyük firmalar gibi hareket eden hisse senetlerinin getirilerini yakalayamamasıdır.

Helpman vd. (2004) yaptıkları araştırmada, firmaların iç pazara hizmet sunması, ihracat yapması ve dış pazarlara hizmet sunmayı tercih edebilmesi amaçlı bir yatırım modeli ortaya koymaktadır. Modelde ABD firmalarının ihracat ve DYY verileri kullanılmıştır. İhracat ve DYY’nin satışlar üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Verim düzeyi en düşük firmalar negatif karlılıktan dolayı piyasadan çekileceklerdir.

Bir üst verimlilik grubunda yer alan firmalar ise sadece iç piyasaya hizmet sunacaklardır. Geriye kalan firmalar ise hem iç pazara hem de dış pazara hizmet sunmaya devam edeceklerdir. İşleyişte bazı farklılıklar olacağı vurgulanmaktadır. Orta düzey verimlilikte hizmet sunan firmalar dış pazara ihracat yoluyla ulaşmaya çalışacak, verimliliği yüksek firmalar ise doğrudan yatırım yapmayı tercih edeceklerdir.

Aitken ve Harrison (1999), DYY ile yabancı firmalardan yerli firmalara doğru gerçekleşecek teknoloji geçişkenliğini araştırmışlardır. Çalışmada Venezuela'daki ilgili fabrikaların verileri kullanılarak bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırılmak istenen problem yabancı sermayenin fabrika verimliliği üzerinde nasıl bir etkisinin olduğudur. Aitken ve Harrison çalışmalarında yatırımların verimlilik üzerindeki etkisinin pozitif olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca bu pozitif etkinin sadece küçük işletmeler için geçerli olduğu da belirtilmiştir. Diğer taraftan yabancı yatırım almayan tesislerin de verimliliği test edilerek bir karşılaştırma sunulmuştur. İlgili mukayesede yabancı yatırımın net etkisinin oldukça düşük olduğu sonucu da belirtilmektedir.

Javorcik (2004), çok sayıda ülkenin yabancı yatırımların ilgili sektöre teknoloji ve bilgi getireceğini düşündüğü için bu yatırımları çekme amaçlı farklı politikalar uygulamaya çalıştığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda çalışmada Litvanya'daki ilgili firmalar üzerine bir araştırma gerçekleştirmiştir. Sektördeki gelişmelerin seyri incelendiğinde yerli-yabancı ortak veya tamamen yabancı mülkiyet ile yayımların gerçekleştiği ifade edilmektedir. Yayımların tamamen yerli-yabancı veya tamamen yabancı mülkiyetten kaynaklanmadığı da aktarılmaktadır.

Narayan (2005), Çin'in tasarruf ve yatırım ilişkisi üzerine yaptığı araştırmasında 1952-1994 ve 1952-1998 dönemlerini incelemiştir. Yapılan araştırmada Çin'de her iki dönem içinde tasarruf ve yatırım arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmış, yüksek tasarrufların yüksek yatırım ile neticelendiği belirtilmiştir. Araştırma Çin'de sermaye hareketliliğinin kısıtlı olduğu bir dönemde yapıldığı için de sonuçların doğruluk payı yükselmektedir.

Alesina ve Dollar (2000) yaptıkları çalışmada, dış yardımlar ve tahsis modellerini incelemiştir. Çalışma sonuçlarına göre DYY'ler alıcı ülkenin sosyoekonomik ihtiyaçlarına göre belirlendiği gibi siyasi ve stratejik kararlar doğrultusunda da yapılmaktadır. Çalışmada sömürge geçmişi ve siyasi birlikteliklerin dış yardımlar üzerinde ciddi etkileri olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca demokratikleşen ülkelerin daha fazla dış yardım aldıkları da belirtilmiştir. Dış yardımlar daha çok siyasi değişkenlerden etkilenirken DYY'ler ekonomik teşvikler, kaliteli politikalar ve mülkiyet hakları gibi konulardan daha fazla etkilenmektedir. Yatırımcı davranışlarının da dış yardım konusunda etkili olduğu belirtilmektedir. Lane ve Milesi-Ferretti (2007) çalışmalarında, 1970-2004 yılları için 145 ülkenin dış varlık ve yükümlülüklerini tahmin etmeye çalışmıştır. Yazarlara göre 2000'li yıllara doğru uluslararası finansal entegrasyonda yaşanan ilerlemeler yatırım hareketlerinde bir hızlanmaya neden olmuştur. Özellikle uluslararası yatırımcıların yükselen ekonomilere karşı ilgisinin giderek artması da ticaretin genişlemesine neden olmaktadır.

Wei (2000) yaptığı çalışmada, yolsuzluğun DYY üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Çalışma kapsamında 12 kaynak ülke ve 45 ev sahibi ülke verileri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda ortaya konan bulgu, çok uluslu şirketler üzerine uygulanan yüksek vergi oranları ile ev sahibi ülkedeki yüksek yolsuzluk oranlarının DYY üzerinde azaltıcı bir etkiye sahip olması şeklindedir. Çalışmada ulaşılan bulgulara göre ABD'de yatırımcıların yolsuzluğa karşı duyarlı olduğu belirtilmekle birlikte, elde edilen sonuçlara göre ülkedeki durum OECD ülkelerinin ortalamasından az değildir.

Alfaro vd. (2004) çalışmalarında DYY, finansal piyasalar ve ekonomik büyüme arasındaki çeşitli bağlantıları incelemişlerdir. Daha iyi finansal sisteme sahip ülkenin DYY'leri daha verimli kullanıp kullanamayacağı sorusu da araştırılmaktadır. Çalışma kapsamında 1975-95 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre DYY'nin ekonomik büyümeye katkı sağlama noktasında tek başına etkili olmadığı belirtilmektedir. Gelişmiş finansal sisteme sahip ülkelerin DYY'lerden önemli ölçüde kazanç elde ettiği de çalışma sonuçlarında aktarılmaktadır. Ev sahibi ülkenin mevzuatı DYY'den aktif olarak faydalanılmasına izin vermeyebilir. Bu açıdan bakıldığında DYY'nin sermaye girişi ve istihdam haricinde potansiyel faydaları kısıtlı kalabilmektedir.

Bibliyometrik analiz sonucunda elde edilen veriler incelendiğinde alan yazında ulaşılan en temel bulgu ülkelere göre çalışma sayısı, ülke iş birliği ağları ve literatürdeki en etkili yazarların Amerika Birleşik Devletleri merkezli kurumlarda yer almasıdır. En fazla yayın yapan ve en fazla atıf alan dergiler sıralamasında da ilk sırada ABD merkezli dergiler bulunmaktadır. En etkili çalışmaların yazarları incelendiğinde ilk üç sıradaki yazarın kurumları ikisi IMF biri ise Dünya Bankası şeklindedir. Listenin tepesinde yer alan IMF ve Dünya Bankasının akademi dışında bir kurum olması dikkat çekicidir. Dünya Bankası aynı zamanda alanla ilgili en fazla yayına sahip olan kurum olarak da yer almaktadır. Kurum ve ülke iş birliği ağları incelendiğinde de ABD'nin ağ haritalarının merkezinde olduğu gözükmemektedir. ABD'den sonra Çin merkezli yayınların yüksekliği de dikkati çekmektedir. Ülke iş birliği ağları incelendiğinde de Çin ABD'nin hemen arkasında gelmektedir. Alanla ilgili Türkiye kaynaklı 220 çalışma yapılmıştır. Bu rakam ABD merkezli çalışma sayısının %10'unundan daha az bir orana karşılık gelmektedir. Çalışmada bibliyometrik analiz kısmından sonra araştırma kapsamında en fazla atıf alan 10 çalışma incelenmiştir. Bu çalışmaların irdelenmesinin ana nedeni alan yazının yoğunlaştığı konuların belirlenebilmesidir. En fazla atıf alan 10 çalışma incelendiğinde DYY'lerin genel olarak büyüme, getiri, verimlilik ile ihracata olan etkilerinin araştırıldığı görülmektedir. Çalışmaların seyri genel olarak DYY'lerin iktisadi olarak yatırım alan ülkeye pozitif bir etkisinin olup olmadığının sorgulanması şeklindedir. En fazla atıf alan yayınların yayımlandığı dergiler incelendiğinde ilk sırada, Borensztein ve arkadaşlarının çalışması ile Journal of International Economics gelmektedir. Alanda önemli bir yere sahip olan dergide çok sayıda DYY ile ilgili çalışma yayımlanmıştır. DYY'lerin gelişmiş ekonomilerden ev sahibi ülkelere akışı esnasında etkili olabilmesi için beşerî sermayenin yetişmiş ve teknolojinin özümsemiş olması önemlidir. Bu noktada özellikle DYY'lerin kümelenmelerin ve gelişmiş altyapının olduğu bölgelere yoğunlaşması yatırımların olumlu etkisinin yükselmesine neden olacağı makalelerde vurgulanan hususlar arasındadır. Yine bu çalışmalarda DYY'lerin büyüme ve kalkınma alanında sağladıkları katkılar nedeniyle ev sahipliği yapacak bölge ya da ülkeler açısından çekim merkezi olacağı düşünülmektedir. Bu yüzden ev sahibi ülkeler daha fazla DYY çekebilme adına doğrudan yatırım teşvikleri, mali düzenlemeler şeklinde ya da ajanslar kanalıyla destekleyici politikalar uygulamaktadır.

4. DYY VE BÖLGESEL KALKINMA ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN LİTERATÜR ÖZETLERİ

Literatürde DYY ve GSYH ilişkisini inceleyen birçok çalışma mevcuttur. Yapılan çalışmaların farklı sonuçlara ulaştığı görülmektedir. Çalışmalardan bazıları olumlu sonuçlar elde ederken bazı çalışmalar olumsuz sonuçlar elde etmektedir. Bazı çalışmalar ise olumlu etkilerin ortaya çıkabilmesi bir takım ön koşulların mevcudiyetine dikkat çekmektedir. Araştırmalarda çoğunlukla olumlu sonuçlara rastlanıyor olsa da incelenen ülke grubu, uygulanan analiz yöntemi ve analiz için seçilen yıl aralığı gibi birçok faktör farklı sonuçlar elde edilmesine sebep olabilmektedir. Literatürde yer alan bazı çalışmalara yer verirken karşılaştırmanın daha net yapılabilmesi için olumlu ve olumsuz sonuçlar gruplandırılarak verilecektir. Araştırma sonuçları olumsuz olan, herhangi bir nedensellik veya eşbütünleşme sonucuna ulaşamayan aşağıda sıralanmıştır.

Acar (2016), DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışmasında Türkiye için 2001-2015 yılları arasındaki verileri nedensellik analizi ile incelemiştir. Yapılan analizler sonucunda yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin olmadığına ulaşılmıştır.

Azman-Saini vd. (2010) yapmış oldukları çalışmada, 1976-2004 yılları arasında DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 85 ülke için araştırmıştır. Yapılan analiz sonucunda DYY'nin tek başına çıktığı büyümesi üzerinde herhangi bir pozitif etkisi olmadığını ortaya koymuştur. DYY'nin pozitif etkisinin görülebilmesi için ev sahibi ülkedeki ekonomik özgürlük düzeyinin yüksek olması gerektiğini vurgulamıştır. Daha fazla ekonomik özgürlük ile DYY girişleri ve büyüme üzerindeki pozitif etkisinin daha net ortaya çıkacağı ifade edilmiştir.

Alagöz vd. (2008), 1992-2007 yılları arası için Türkiye özelinde yapmış oldukları çalışmada DYY ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Yapılan Granger nedensellik testi sonucuna göre herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Bu bakımdan çalışma sonuçları ile benzer bir sonuca ulaşılmıştır.

De Mello (1999) tarafından 1970-1990 yılları arasında 32 ülke (OECD üyesi ülkeler ve OECD üyesi olmayan ülkeler) üzerinde yaptığı çalışmada, DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. OECD üyesi ülkeler ile OECD üyesi olmayan ülkeler arasında farklı sonuçlara ulaşmıştır. OECD üyesi ülkelere DYY ile toplam faktör verimliliği arasında pozitif ilişki varken OECD üyesi olmayan ülkelere negatif bir ilişki olduğu sonucu bulunmuştur. Buradan sonra verilen çalışmalar ise benzer sonuçların olmadığı çalışmaları göstermektedir.

Hansen ve Rand (2006) yılında yaptıkları çalışmada, 1970-2000 yılları arasında 31 GOÜ için DYY ve GSYH arasındaki ilişkiyi Granger nedenselliği araştırmıştır. Yapılan analiz sonucunda değişkenler arasındaki çift yönlü nedenselliğin varlığını ortaya koymuşlardır. Ayrıca DYY'den GSYH'ye uzun vadeli etkilerin varlığı da çalışma da ortaya konulmuştur. Yapılan çalışma sonuçları ile tez çalışma sonuçları arasında benzerlik bulunmamaktadır.

Apergis vd. (2008), 27 geçiş ekonomisi ülke için 1991-2004 yılları arasındaki verileri kullanarak ekonomik büyüme ve DYY arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre ülkelerin uygulamış oldukları programa göre farklı sonuçlar elde etmenin mümkün olduğunu ortaya koymuşlardır. Örneğin yüksek gelir seviyesi ile karakterize edilen ve başarılı özelleştirme programları uygulayabilen ülkelere DYY ile ekonomik büyüme arasında önemli bir ilişkinin bulunduğu sonucunu ortaya koymuşlardır.

1970-2007 yılları arasında ekonomik büyümenin göstergesi olarak ele alınan GSMH ile DYY arasında ilişki olup olmadığını belirlemeyi amaçlayan Ayaydın (2010) çalışmasında birim kök analizi, Johansen-Juselius Ko-entegrasyon testi ile nedensellik analizi ve varyans ayrıştırmasından oluşan VAR analizi yöntemlerinden yararlanmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda GSMH'den DYY'ye doğru bir nedensellik olmadığı görülmüş; yapılan varyans ayrıştırması sonuçlarıyla DYY'den GSMH'ye doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir.

Lipseý ve Sjöholm (2010) araştırmada, DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Sonuçları ortaya koyabilmek için panel veri yöntemi uygulanmış ve Bangladeř'te DYY2nin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Sektörel etkilerde çalışma kapsamında incelenmiş ve imalat sektörüne yapılan yatırımların büyüme üzerinde daha etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. DYY girişlerindeki yetersizliğin sebebi olarak ise verimsiz kurumların varlığı ile iř ortamının zayıflığı gösterilmiştir.

Georgantopoulos (2011), AB üyesi olan Yunanistan için 1970-2009 arası verileri kullanarak ekonomik kalkınma ve DYY arasındaki nedenselliği test etmişlerdir. Ayrıca veriler arasındaki eşbütünleşme test edilerek ulaşılan sonuçlar uzun dönemli bir ilişkinin varlığına işaret etmiştir. DYY ile GSYH arasında da çift yönlü bir nedenselliğin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. GSYH'den DYY ise tek yönlü bir nedenselliğin olduğu diğer ulaşılan bir sonuç olarak gözükmemektedir.

Nosheen (2013), 1980-2010 yılları arasındaki verileri kullanarak Pakistan için DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki uzun vadeli bir ilişki olup olmadığını araştırmaktadır. Yapılan analiz sonucunda ise değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı ortaya konulmuştur. DYY girişlerinde artış meydana geldiği zaman GSYH'de artış meydana gelme olasılığının daha yüksek olduğunu belirtmiştir.

Alkhasawneh (2013) yaptığı araştırmada, DYY ve GSYH arasındaki ilişkinin varlığını 1970-2010 arasında Katar için araştırmıştır. Yapılan ampirik çalışmanın sonuçlarına göre DYY ile GSYH ilişkisinde çift yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Katar'ın ekonomik büyümesi ile DYY girişleri arasında da güçlü ve pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı yapılan analiz sonucu doğrulanmıştır.

Almfraji vd. (2014), Katar için 1990-2010 yılları arasında ekonomik büyüme ve DYY girişleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Yapılan analiz sonucunda ise DYY ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı ortaya koyulmuştur. Dışardan DYY girişlerinin büyüme üzerinde daha etkili olduğu ve hükümetin DYY girişlerini teşvik etmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Kahveci ve Terzi (2017)'nin yapmış olduğu çalışmada, 1984-2015 dönemlerindeki yıllık veriler ile DYY ile ekonomik büyüme, istihdam, sermaye birikimi değişkenleri arasında uzun ve kısa dönemli ilişkiler ekonometrik analizlere tabi tutulmuştur. Analizler sonucunda DYY GSMH ve GSS değişkenleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. İstihdam ve DYY arasında nedensellik ilişkisine ulaşılmamıştır. Ekonomik büyümenin nedeninin DYY olmadığı, DYY'ın ekonomik büyümenin sonucu olduğu ampirik bulguların değerlendirilmesi sonucunda elde edilmiştir.

Sirag vd. (2018), 1970-2014 arası verileri kullanarak finansal gelişmişlik ve DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Yapılan analiz sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşmenin varlığı ortaya konulmuştur. Ayrıca finansal gelişme DYY'nin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu ortaya koyarken finansal gelişmişliğin ekonomik büyümeye olan katkısının DYY'den daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ek olarak finansal gelişmişliğin DYY girişlerini de olumlu yönde etkilediği ulaşılan sonuçlar arasında yer almaktadır.

Yalcinkaya ve Dastan (2018) yapmış oldukları çalışmada, en büyük 20 ekonomiyi DYY giriş ve çıkışlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Araştırmada ülkeler gelişmiş (12 Ülke) ve gelişmekte olan (8 Ülke) şeklinde iki grupta incelenmiştir. Gelişmiş ülkelerde hem DYY girişlerinin hem de DYY çıkışlarının büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gelişmekte olan ülkeler açısından ise sadece DYY girişlerinin önemli etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılrken DYY çıkışlarının herhangi bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Şaşmaz ve Yayla (2018) yaptıkları çalışmada, 2000-2016 yılları arasında 34 OECD ülkesi için DYY ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Yapılan panel veri analizi sonucunda DYY ile ekonomik kalkınma arasında pozitif bir ilişkinin var olduğunu ortaya koymuşlardır. Kao eşbütünleşme testi ile değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı da ortaya koyulmuştur. Yapılan nedensellik analizi sonucunda DYY'den kişi başı milli gelire doğru tek yönlü bir nedenselliğin varlığı tespit edilmiştir.

Ağır ve Rutbil (2019) alışmasında, Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımların büyüme üzerindeki etkisinin zaman serileri analizi ile incelemiştir. Kurulan ekonometrik model ile büyümenin açıklanması için DYY ve sabit sermaye yatırımları kullanılmıştır. Ulaşılan bulgular neticesinde DYY ve sabit sermaye yatırımlarının kişi başına GSYİH değişkenlerinin eşbütünleşik olmadıkları tespit edilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda ulaşılan sonuç verilerinde DYY'ın ekonomik büyümeyi açıklamakta sınırlı etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Dursun (2021), DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek adına BRICS-T lkeleri için 1995-2019 yılları arasındaki verileri kullanarak panel veri analizi ile sonuçları tahmin etmiştir. Yapılan analiz sonucunda ekonomik büyüme ve DYY arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yıldız (2022) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye için doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik güven arasındaki nedensellik ilişkisinin 2007:01-2022:05 dönemi aylık verileri kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen veriler Vektör Otoregresif Modele (VAR) dayalı Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Ulaşılan alışma sonucu Ekonomik Güven Endeksinin DYY'lerin Granger nedeni olduğunu ve ilişkinin tek yönlü olduğunu ortaya koymuştur.

Nguyen (2022), beş Güney Asya lkesi için 1998-2017 yılları için büyüme oranı, doğrudan yabancı yatırım, ticaret açıklığı ve işsizlik arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Yapılan analizler sonucunda büyüme ve işsizliğin DYY ile aralarında olumlu bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca yapılan analiz sonucunda büyüme oranı, DYY, ticaret açıklığı ve işsizlik arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı ortaya koyulmuştur. X. Yu (2022) da yapmış olduğu çalışmada, doğu Çin'de yapmış olduğu çalışmada DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Analiz sonuçlarına DYY ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşmıştır. Gencer ve Bozkurt (2023), 1998-2021 yılları için Türkiye'de DYY ve GSYH arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Yapılan analiz sonucuna göre DYY'den GSYH'ye bir nedenselliğin olmadığı sonucuna ulaşırlarken GSYH'den DYY'ye doğru %95 güven aralığında bir nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca Türkiye'de GSYH artışına bağlı olarak DYY'nin arttığını da ifade etmişlerdir.

4. BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN BÖLGESEL KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

Bu bölümde elde veriler doğrultusunda gerçekleştirilen analiz yöntemleri ile analiz sonuçlarına ilişkin genel değerlendirmeler yer almaktadır. Çalışmada kullanılan veriler, ekonometrik metodoloji ve analiz sonuçlarına ilişkin bilgiler bu bölümün genel çerçevesini oluşturmaktadır.

1. ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı, doğrudan yabancı yatırımların bölgesel kalkınma üzerindeki etkisini analiz etmektir. Bölgesel kalkınmayı ölçmek amacı ile bağımlı değişken olarak insani gelişme endeksi kullanılmıştır. Ekonomik büyüme, enflasyon, kişi başına düşen rezerv, ihracat, ithalat ve doğrudan yabancı yatırımlar ise bağımsız değişken olarak ele alınmış ve insani gelişme endeksi üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu etkileri analiz etmek için dinamik panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışma, AB 27 ülkeleri ve Türkiye'deki verilere dayanarak 2011-2021 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bu analizler, ekonomik faktörlerin İnsani Gelişme Endeksi üzerindeki etkilerini istatistiksel olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma, ekonomik faktörlerin insan gelişim üzerindeki rolünü anlamak için önemli bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

2. ÇALIŞMADA KULLANILAN VERİLER

Çalışmada AB 27 ülkeleri birlikte Türkiye değerlendirme kapsamına alınmıştır. Analiz kapsamında kullanılan yıl aralığı ise 2011-2021'dir. Çalışmada kullanılan veriler ikincil veridir, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler veri tabanından derlenmiştir.

Değerlendirme kapsamında kullanılan değişkenler aşağıdaki Tablo 12'de listelenmiştir.

Tablo 12. Araştırma Modelinde Kullanılan Değişkenler

Değişken Adı	Değişken Tanımı (Ölçü Birimi)	Verinin Kaynağı
Bağımlı Değişken:		
ige	İnsani Gelişme Endeksi (Endeks)	Birleşmiş Milletler
Bağımsız Değişkenler:		
Büyüme	Ekonomik Büyüme (%)	Dünya Bankası
Enflasyon	Enflasyon (%)	Dünya Bankası
KBrezerv	Kişi Başına Düşen Brüt Rezerv (\$)	Dünya Bankası
logihracat	İhracat Logaritması (\$)	Dünya Bankası
logithalat	İthalat Logaritması (\$)	Dünya Bankası
(logdyy)	Doğrudan Yabancı Yatırımların Logaritması (\$)	Dünya Bankası

Araştırma kapsamında bir bağımlı ve altı adet bağımsız değişken olmak üzere toplamda yedi farklı değişken kullanılmıştır. Değişken adı analiz sürecinde kullanılan tanımlamayı ifade etmektedir.

Tablo 13. Analiz Kapsamında Ele Alınan Ülkeler

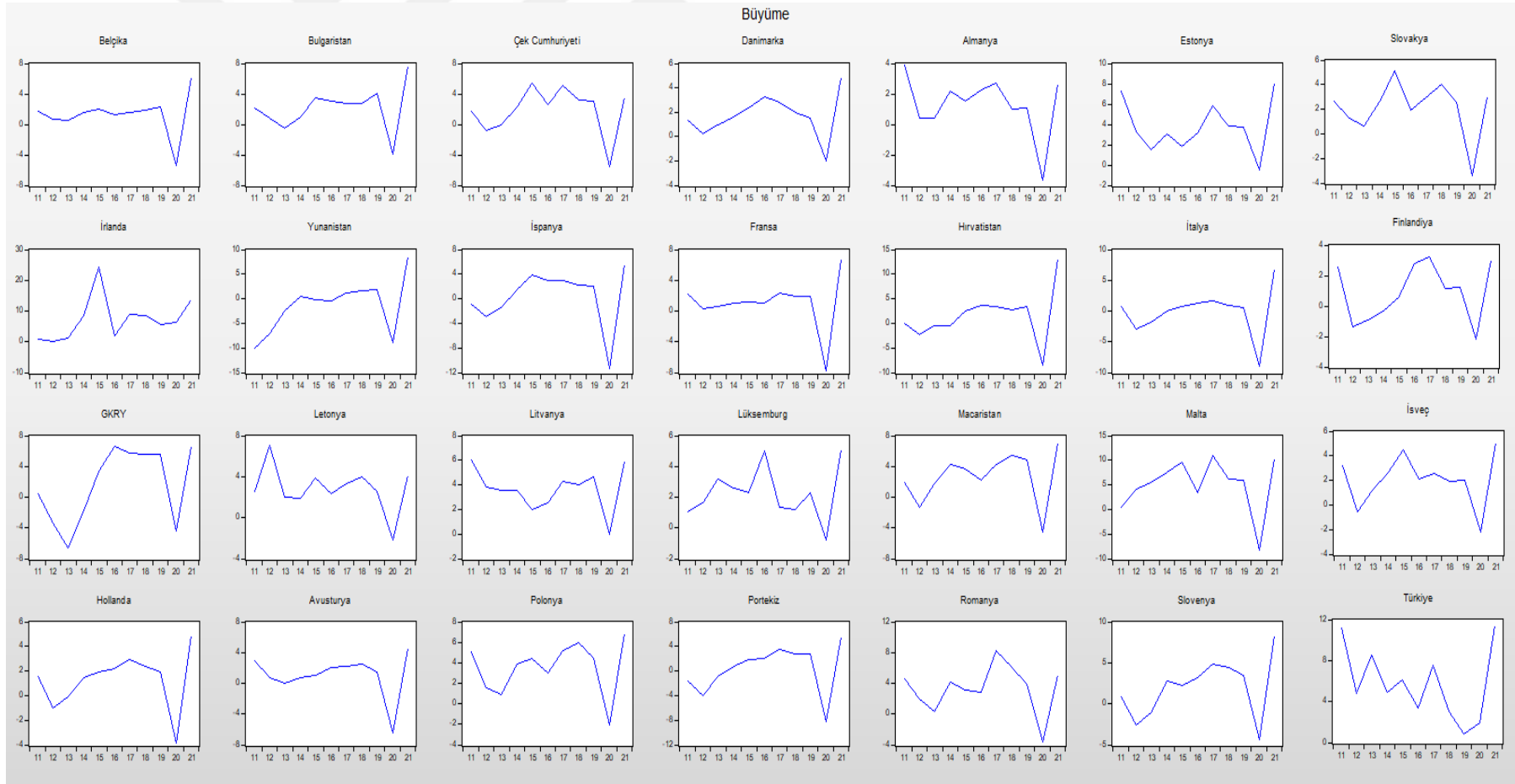
Sıra	Ülke	Sıra	Ülke	Sıra	Ülke
1	Belçika	11	Hırvatistan	21	Polonya
2	Bulgaristan	12	İtalya	22	Portekiz
3	Çek Cumhuriyeti	13	Kıbrıs	23	Romanya
4	Danimarka	14	Letonya	24	Slovenya
5	Almanya	15	Litvanya	25	Slovakya
6	Estonya	16	Lüksemburg	26	Finlandiya
7	İrlanda	17	Macaristan	27	İsveç
8	Yunanistan	18	Malta	28	Türkiye
9	İspanya	19	Hollanda		
10	Fransa	20	Avusturya		

Araştırma kapsamında AB 27 lkeleri ile Türkiye İnceleme kapsamına alınmıştır.

2.1. Araştırmada Kullanılan Verilerin Grafiksl Gösterimi

Bu kısımda araştırma kapsamında kullanılan verilerin (büyüme, dyy, enflasyon, ige, ihracat, ithalat ve rezerv) grafiksl gösterimlerine yer verilecektir.

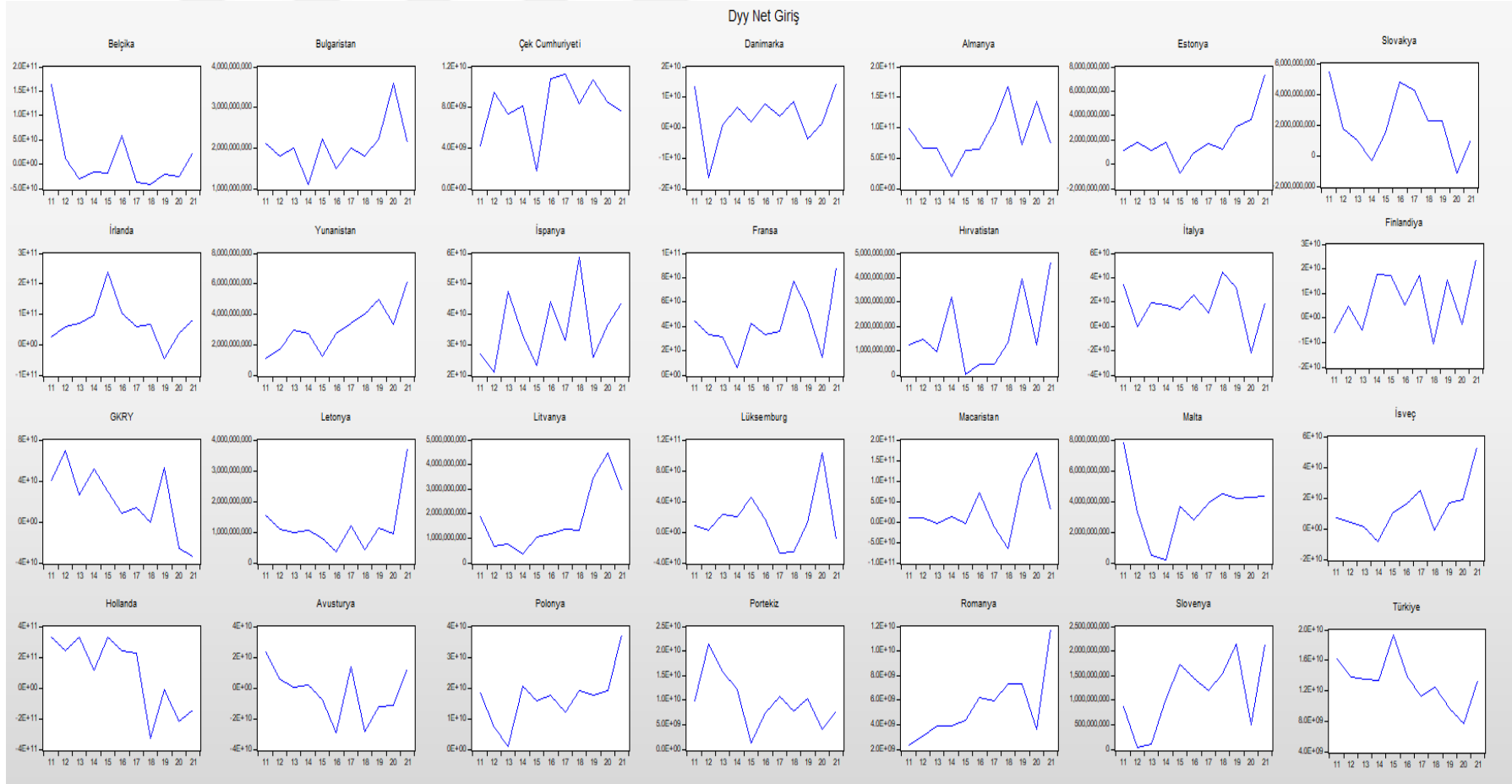

Şekil 23. Büyüme Verilerine Ait Grafikler

Şekil 23 ülkelerin 11 yıllık büyüme verilerini göstermektedir. Grafiklere genel olarak bakıldığında grafik yapılarının birbirine benzer bir seyir izlediğini görmek mümkündür. 2020’den sonra diğer ülkelerin V şeklinde bir toparlanma ortaya koyduğu görülürken Türkiye ve İrlanda’nın bu noktada ayrıştığı görülmektedir.

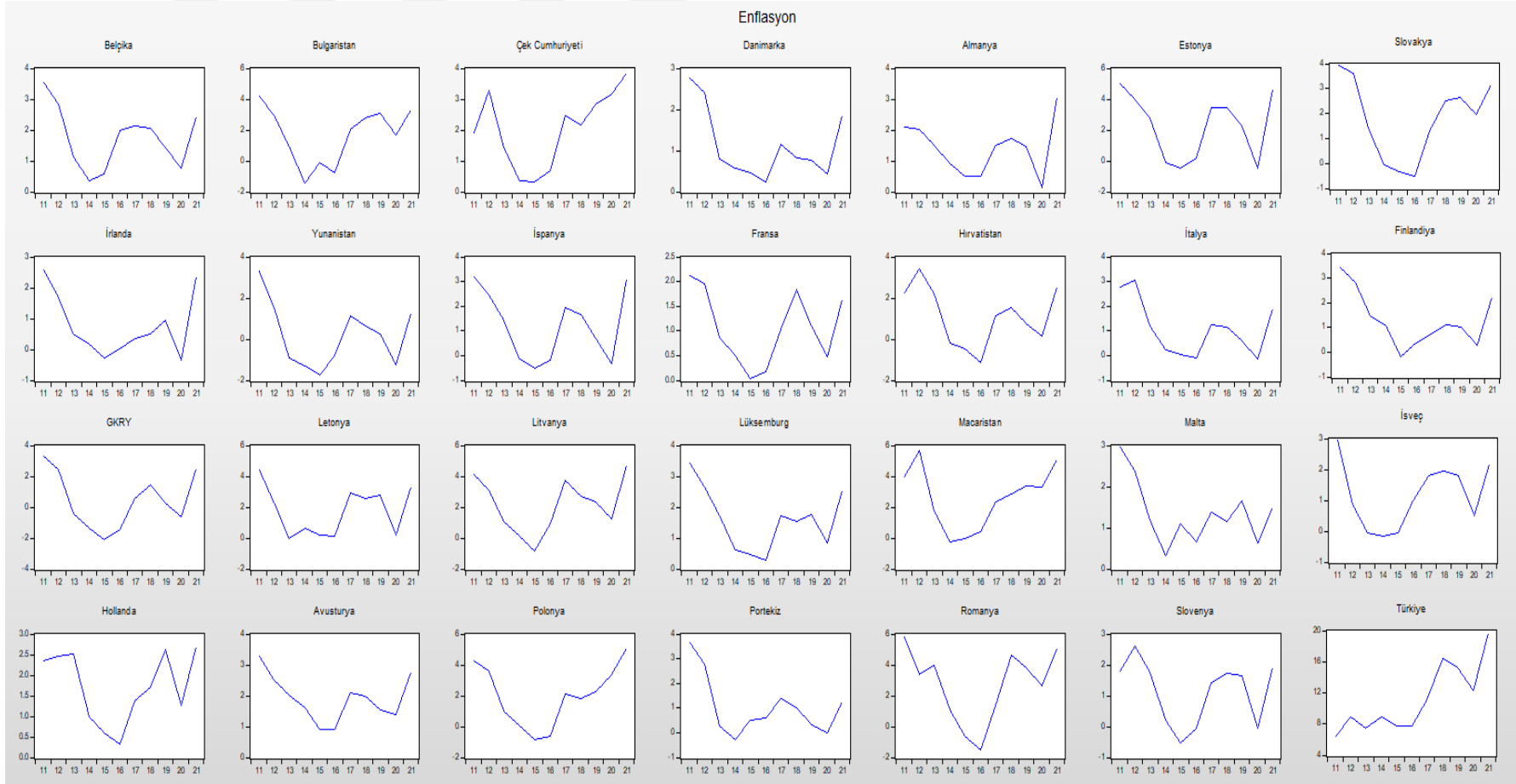

Şekil 24. DYY Verilerine Ait Grafikler

Dyy verilerine bakıldığında dalgalı bir yapının hakim olduğu görülmekle birlikte Türkiye'nin diğ r ülkelerden negatif yönde ayrıştığını söylemek mümkündür. Romanya, Estonya ve Bulgaristan'ın ise diğ r ülkelere göre daha istikrarlı bir yapı ortaya koyduğu söylenbilir. Malta, İsveç, Polonya, Lüksemburg, Macaristan ve Estonya ise diğ r ülkelerden ayrıışmıştır. 2020 sonrası toparlanma sürecine bakıldığında ise V tipi bir toparlanmanın hakim olduğu görülmektedir.

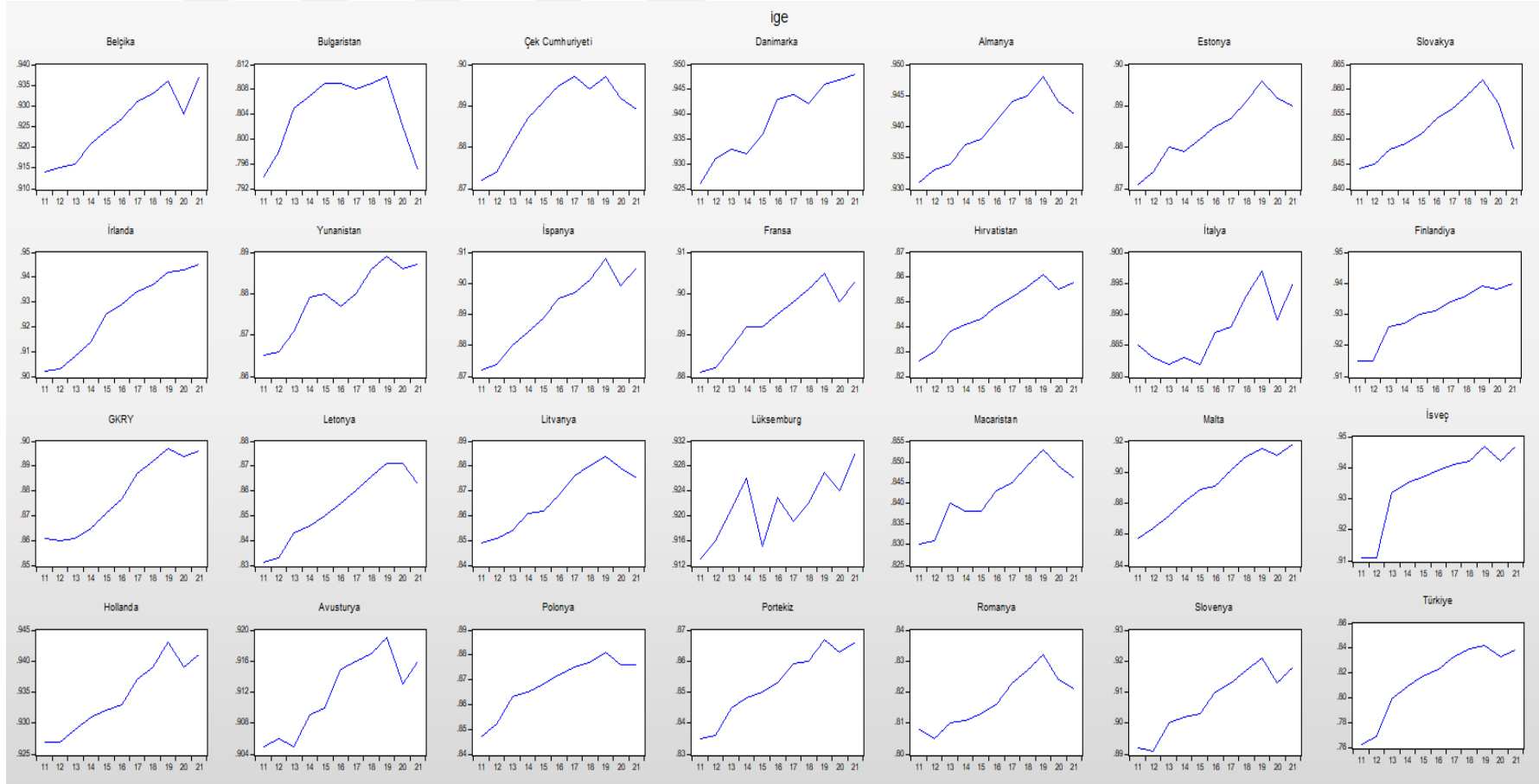

Şekil 25. Enflasyon Verilerine Ait Grafikler

Enflasyon verilerine bakıldığında Türkiye'nin diğer Avrupa ülkelerinden oran olarak farklılaştığı açıkça görülmekle birlikte grafiksel yapı olarak da ayrılmaktadır. Diğer Avrupa ülkeleri 2011'den itibaren enflasyon seyrinde azalan bir seyir izlerken Türkiye bu süreçte artan bir enflasyon oranı yakalamıştır. Ayrıca 2014,2015 ve 2016 yılları çoğu ülke açısından en düşük enflasyon oranlarının görüldüğü yıllar olmuştur.

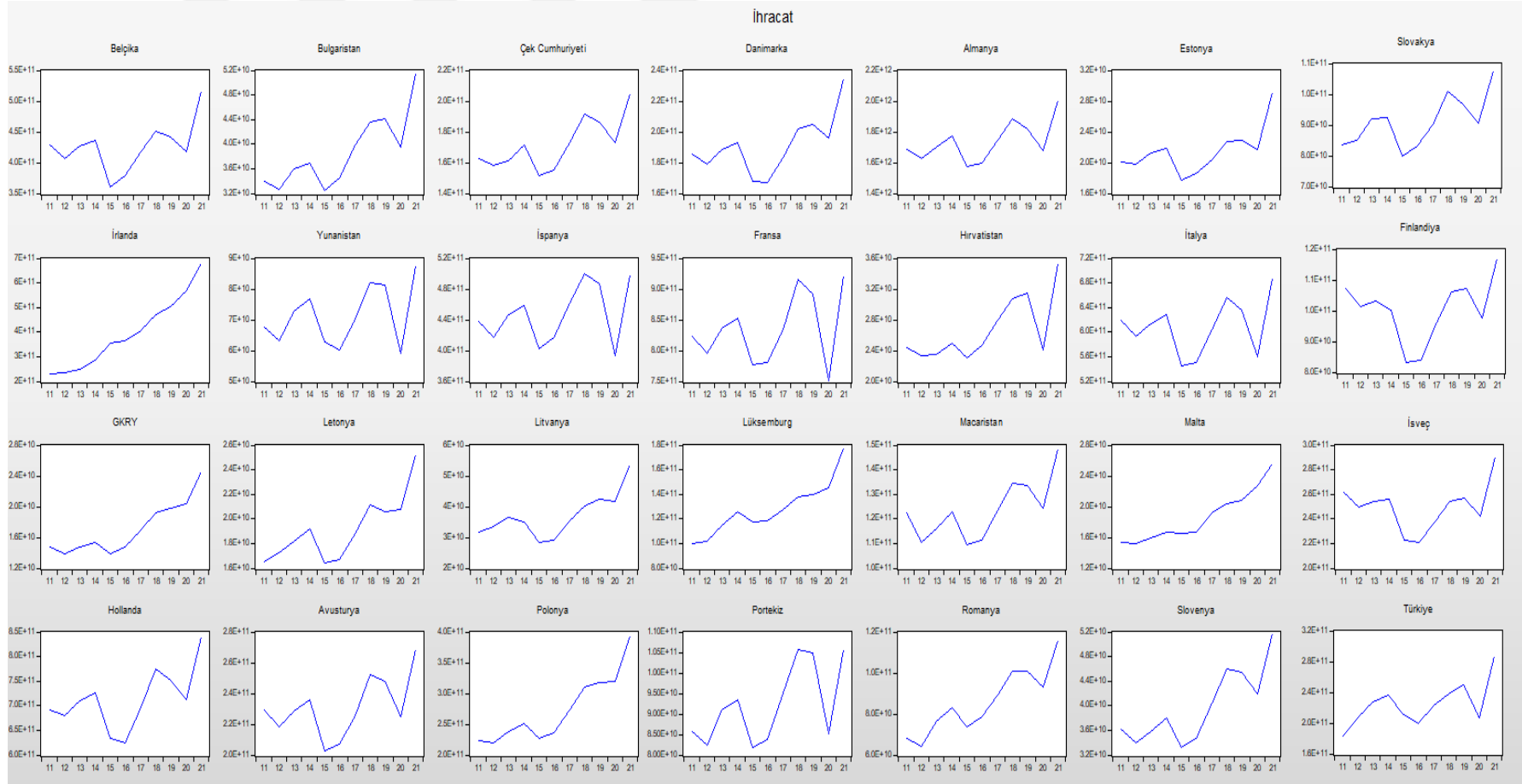

Şekil 26. İge Verilerine Ait Grafikler

İge açısında çoğu ülkenin başarılı bir seyir izlediğini söylemek mümkündür. Son yıllarda ise Slovakya, Romanya, Macaristan, Almanya, Bulgaristan ve İtalya'nın diğerkülkelerden ayrıştığı görölmektedir.

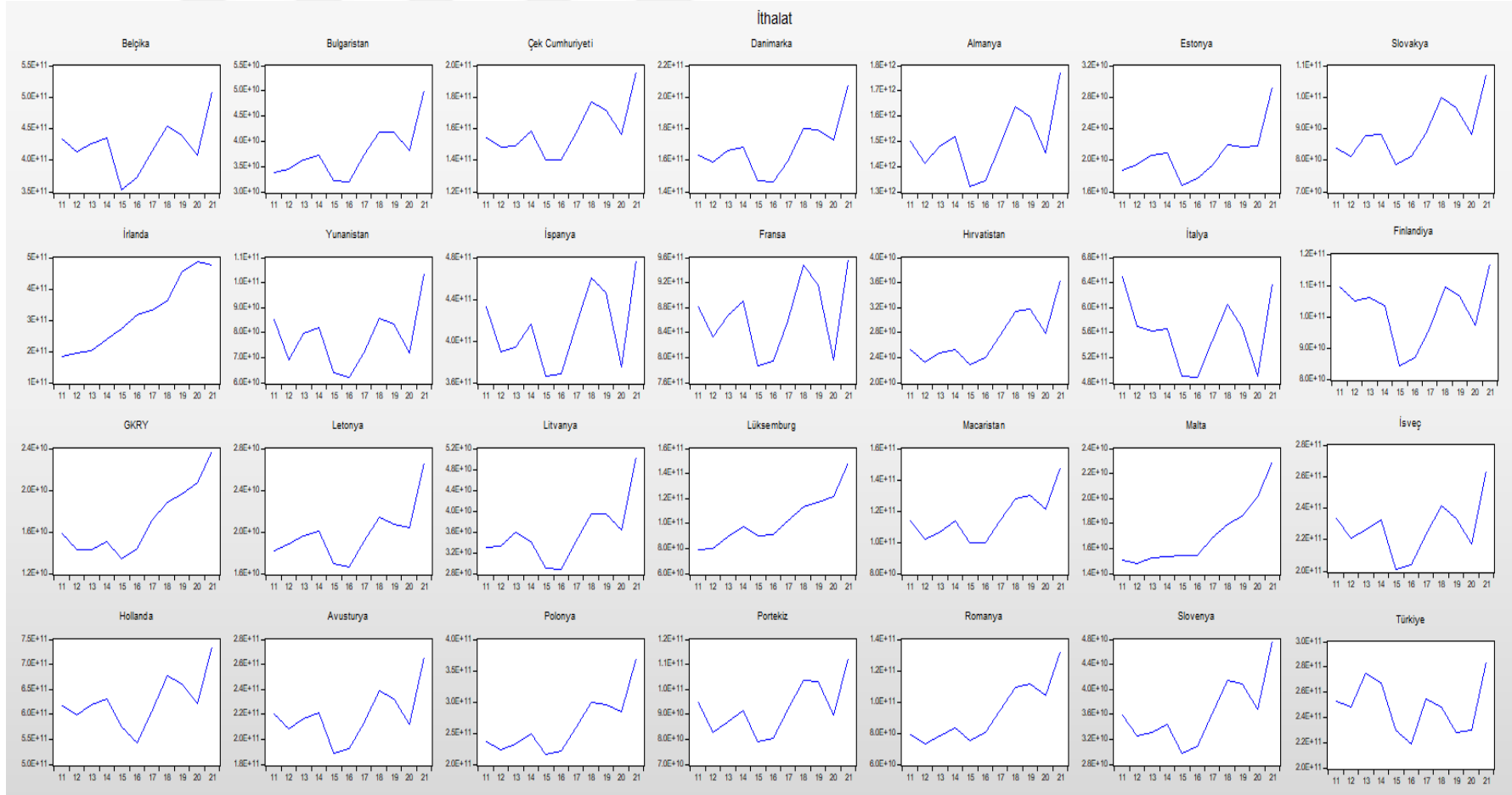

Şekil 27. İhracat Verilerine Ait Grafikler

İhracat verilerine bakıldığında çoğu ülke dalgalı bir seyir izlerken düzenli artış kaydetmeyi başaran ülkeler İrlanda, Kıbrıs, Lüksemburg, Malta ve Polonya olarak gözükmektedir. Bu durum aynı zamanda pandemi dönemi içinde geçerli olup herhangi bir düşüş görülmemiştir. Diğer ülkeler açısından pandemi sonrası toparlanmaya bakıldığında V tipi bir toparlanmanın hakim olduğu görülmektedir.

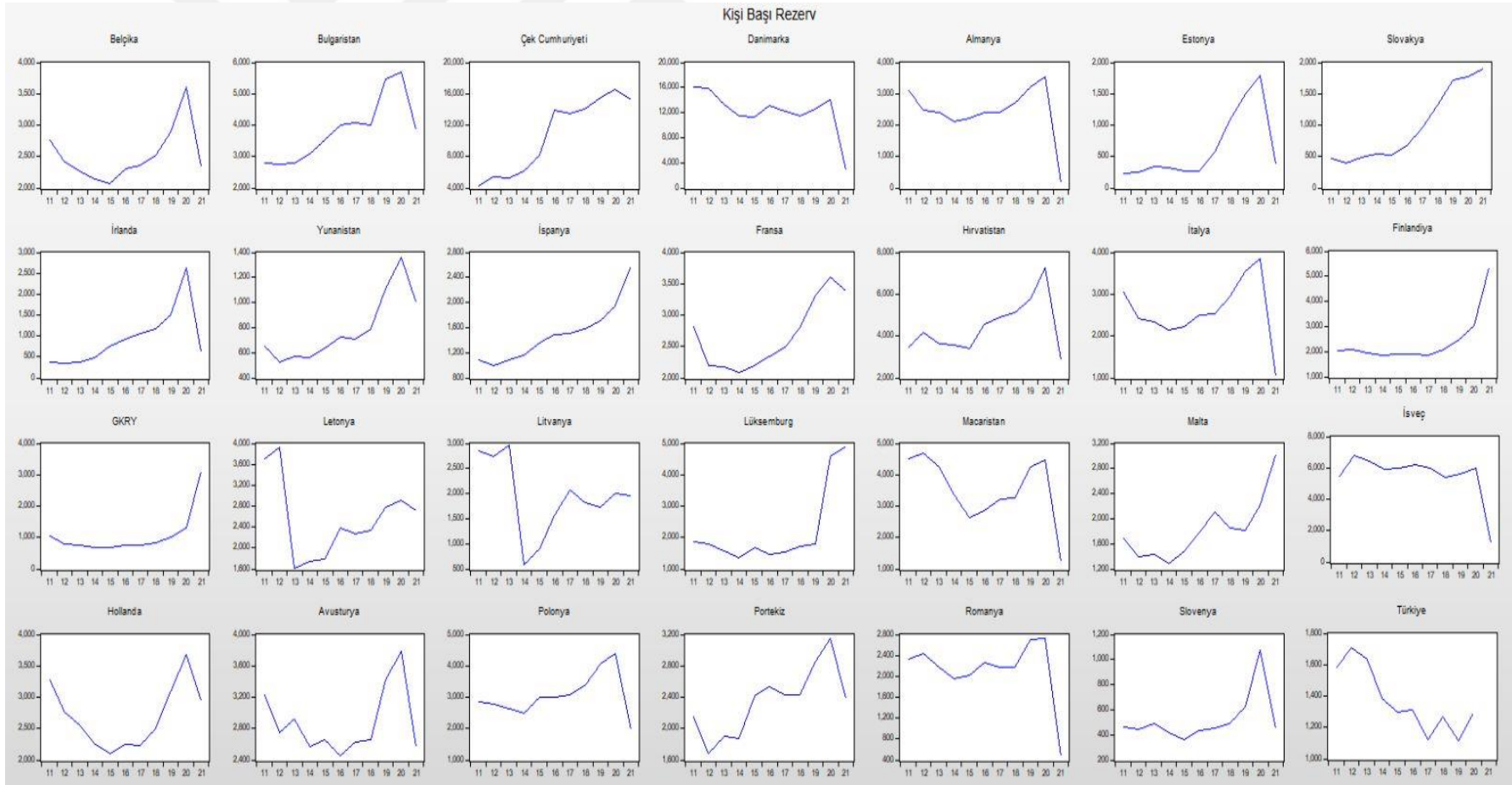

Şekil 28. İthalat Verilerine Ait Grafikler

İthalat verilerinde de yine ihracata benzer bir tablonun oluştuğunu görmek mümkündür. Toparlanma açısından da V tipi bir toparlanma hakimken, diğer ülkelerden ayrılan ülkeler İrlanda, Kıbrıs, Malta ve Lüksemburg olarak gözükmemektedir.

Şekil 29. Kişi Başı Rezerve Ait Grafikler

Kişi başı rezervlere bakıldığında İsveç ve Türkiye diğer ülkelere göre oldukça kötü bir performans sergilemiştir. 2013 ve 2014 yıllarında ise Letonya ve Litvanya'nın kişi başı rezervlerinde diğer ülkelerden farklı olarak keskin bir düşüş gözlemlenmektedir. İrlanda, İspanya, Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan, Estonya ve Slovakya ise kişi başı rezerv açısından diğer ülkelere göre daha başarılı bir seyir izlemiştir.

3. EKONOMETRİK METODOLOJİ

Bu çalışmada, Arellona Bond Dinamik Panel Veri Analizi kullanılarak İnsani Gelişme Endeksi üzerindeki büyüme, enflasyon, kişi başına düşen rezerv, ihracat, ithalat ve doğrudan yabancı yatırım verilerinin etkisi analiz edilmiştir. Çalışmada Stata v.17 istatistik paket programı kullanılarak analizler yapılmıştır.

Belirli bir modelin ekonometrik testler kullanarak değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek için zaman serileri ve kesit zaman (panel) serileri kullanılmaktadır. Zaman serileri, değişkenlerin gün, ay, yıl, mevsim ve yıl gibi zamana göre değişimini içeren veri setlerinden oluşmaktadır. Bunun yanın panel veriler ise ülke, firma, birey veya hane halklarının toplulaştırılmış olarak gösterilen veri setlerine denmektedir (Tatoğlu, 2012, ss. 1–4). Panel veri setleri iki tür olarak karşımıza çıkmaktadır. bunlardan birincisi dengeli panel veri seti ve ikincisi dengesiz panel veri setidir (Güriş, 2012, ss. 3–4). Hedef olarak çekilen verilerde veri setinde kayıp verinin olmaması durumunda panel dengeli ve kayıp veri olması durumunda panel dengesiz veri setine sahip olmaktadır (Gujarati, 2004, s. 640).

Zaman serilerinde kullanılan En Küçük Kareler Yöntemi (EKK) statik olmasından ve parametrelerde aşağıya veya yukarıya doğru sapmalara neden olmasından ötürü dinamik modellerle test edilmesi önem arz etmektedir (Akbaş ve Uğur, 2014, s. 220; Varlık ve Yeşil Balıkcıoğlu, 2021, s. 29). Bu kapsamda modelin test edilmesinde kullanılacak olan değişkenlerin dinamik panel veri analizi yöntemlerinden bir tanesiyle test edilmesi doğru olacaktır. Arellona ve Bond (1991)'un yapmış oldukları çalışmada panel verilerinden dinamik bir modelin “genelleştirilmiş moment yöntemi (GMM)” kullanmışlardır (Özbay ve Oğuztürk, 2020, s. 384).

Arellona-bond tahmincileri kesit sayılarının büyük ve zaman periyotlarının kısa olduğu dönemlerde kullanılmaktadır. Aynı zamanda doğrusal olan bir ilişkinin varlığını kanıtlayabilmektedir. Ek olarak bağımlı değişkenin mevcut değerlerinin geçmiş değerlerine bağımlı olduğu durumlarda kullanılabilmektedir (Roodman, 2009, s. 86). Tüm bu faktörler ışığında dinamik yapıları veri setine de uygun olan Arellona ve Bond (1991) dinamik panel veri tahmincisi modelde kullanılmıştır. Buna göre modelin ekonometrik gösterimi aşağıdaki gibidir.

$$Y_{it} = \sum_{j=1}^p a_{jY_{i,t}} - x_{it}\beta_1 + w_{it}\beta_2 + v_i + \epsilon_{it}$$

Modele bakıldığında v_i i birim için rastgele veya sabit etkiyi tanımlamaktadır. ϵ_{it} ise hata katsayılarının toplamını içermektedir. ϵ_{it} 'nin ortalamasının 0 veya sıfıra yakın olduğu düşünüldüğünde modele herhangi bir etki yapmayacaktır (atıf bul). w_{it} önceden belirlenmiş ortak değişkenlerden oluşan bir vektördür. $\sum_{j=1}^p a_{jY_{i,t}}$ 'ye kadar gecikmeli tahminci olarak tanımlanmaktadır (Ao, 2007, s. 1).

4. ARAŞTIRMA MODELİ VE BEKLENEN ETKİLER

Araştırma kapsamında kullanılacak model aşağıda verilmiştir. Bu modele göre insani gelişmişlik endeksi bağımlı değişken büyüme, enflasyon, kişi başına düşen rezerv, ihracat, ithalat ve doğrudan yabancı yatırım ise bağımsız değişken olarak belirlenmiş olup araştırma modeli aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

$$\begin{aligned} ige = & \alpha + \beta_1 ige_{(t-1)} + \beta_2 \text{Büyüme}_t + \beta_3 \text{Enflasyon}_t + \beta_4 \text{KBrezerv}_t + \beta_5 \text{logihracat}_t \\ & + \beta_6 \text{logithalat}_t + \beta_7 \text{logdyy}_t + \mu_t \end{aligned}$$

İGE, bir ülkenin refah düzeyini, eğitim seviyesini ve yaşam kalitesini ölçen kapsamlı bir endekstir. Bu çalışmanın hedefi, İGE üzerinde etkisi olduğu düşünülen çeşitli faktörleri analiz ederek, bu faktörlerin İGE üzerindeki etkilerini anlamak ve beklenen etkileri test etmektir. Bu kapsamda beklenen etkiler aşağıda verilmiştir.

Beklenen Etki 1: Büyüme oranı, İnsani Gelişme Endeksi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Beklenen Etki 2: Enflasyon oranı, İnsani Gelişme Endeksi üzerinde negatif bir etkiye sahiptir.

Beklenen Etki 3: Kişi başına düşen rezerv, İnsani Gelişme Endeksi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Beklenen Etki 4: İhracat oranı, İnsani Gelişme Endeksi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Beklenen Etki 5: İthalat oranı, İnsani Gelişme Endeksi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Beklenen Etki 6: Doğrudan yabancı yatırımlar, İnsani Gelişme Endeksi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

5. ANALİZ SONUÇLARI

Çalışmanın bu bölümünde yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular sırasıyla tablolar halinde verilecektir. Beklenen etkilerin geçerlilik değerlendirmesi analiz sonuçlarına göre yorumlanacaktır. Sırayla verilere ilişkin korelasyon matrisi ve tanımlayıcı istatistikler verilecektir.

Tablo 14. Korelasyon Matrisi

	İge	Büyüme	Logithalat	Logihracat	KBrezerv	Enflasyon	Logdyy
İge	1						
Büyüme	- 0.0408	1					
Logithalat	0.4246	- 0.0647	1				
Logihracat	0.4589	- 0.0554	0.9976	1			
KBrezerv	0.1959	- 0.0405	0.1548	0.1638	1		
Enflasyon	- 0.3123	0.1999	0.0951	0.0750	- 0.0108	1	
Logdyy	0.3876	0.0495	0.6634	0.6714	- 0.0026	0.0404	1

Tablo 14'e göre değişkenler arasında çok güçlü korelasyon değerlerinin olmadığı görülmekle beraber ithalat ve ihracat arasında güçlü bir korelasyon olduğu görülmektedir.

- "ige" ile diğer değişkenler arasında düşük ila orta derecede² pozitif korelasyonlar gözlemlenmektedir. Enflasyon ile negatif zayıf bir korelasyon (-0.3123) bulunmaktadır,
- "Büyüme" ile diğer değişkenler arasında da genellikle zayıf korelasyonlar görülmektedir. KBrezerv ile zayıf bir negatif korelasyon (-0.0405) mevcuttur.
- "logithalat" ile diğer değişkenler arasında pozitif korelasyonlar gözlemlenirken, özellikle logihracat ile güçlü bir pozitif korelasyon (0.9976) bulunmaktadır.
- "logihracat" ile diğer değişkenler arasında da pozitif korelasyonlar görülmektedir. Özellikle logithalat ile güçlü bir pozitif korelasyon (0.9976) mevcuttur.
- "KBrezerv" ile diğer değişkenler arasında da genellikle zayıf korelasyonlar bulunmaktadır. Enflasyon ile çok zayıf bir negatif korelasyon (-0.0108) mevcuttur.
- "Enflasyon" ile diğer değişkenler arasında da zayıf ila orta derecede korelasyonlar bulunmaktadır. Büyüme ile zayıf bir pozitif korelasyon (0.1999) gözlenirken, KBrezerv ile de çok zayıf bir negatif korelasyon (-0.0108) mevcuttur.
- "logdyy" ile diğer değişkenler arasında genellikle zayıf ila orta derecede korelasyonlar gözlenmektedir. Özellikle logithalat ve logihracat ile pozitif korelasyonlar (0.6634 ve 0.6714) bulunmaktadır.

Değişkenlere ilişkin korelasyon tablosu açıklandıktan sonra Tablo 15'te değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Bu kapsamda her bir değişken için toplam gözlem sayısı, ortalama, standart sapma, en küçük değer ve en büyük değere ilişkin bilgiler tablonun genel çerçevesini oluşturmaktadır.

² Analizde kullanılan korelasyon katsayısı yorum aralıkları Cronk, B. (2020). How to Use SPSS® A Step- By- Step Guide to Analysis isimli çalışmasından alınmıştır.

Tablo 15. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	En Küçük Değer	En Büyük Değer
İge	308	0,885	0,040	0,762	0,948
Büyüme	308	2,185	3,819	-11,325	24,370
Enflasyon	308	1,828	2,414	-2,096	19,596
KBrezerv	308	2940,344	2925,596	156,026	16525,92
Logihracat	308	22,202	1,098	20,278	24,603
Logithalat	308	22,163	1,078	20,253	24,498
Logdy	308	19,815	1,451	15,051	23,044

Değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiklere bakıldığında

- "İge". Ortalama değeri 0.8850909, standart sapması ± 0.0403478 'dir. Minimum değer 0.762, maksimum değer ise 0.948'dir. Bu değişkenin 0.762 ile 0.948 arasında değiştiğini ve küçük bir standart sapmaya sahip olduğu görülmektedir.
- "Büyüme" değişkeni için ortalama değeri 2.185057, standart sapması ± 3.819839 'dur. Minimum değer -11.32544, maksimum değer 24.37045'tir.
- "logithalat" değişkeni için ortalama değeri 22.16375, standart sapması ± 1.07803 'tür. Minimum değer 20.25303, maksimum değer ise 24.49848'dir.
- "logihracat" değişkeni için 308 gözlem bulunmaktadır. Ortalama değeri 22.2022, standart sapması ± 1.098615 'tir. Minimum değer 20.27875, maksimum değer ise 24.60368'dir.
- "KBrezerv" değişkeni için ortalama değeri 2940.344, standart sapması ± 2925.596 'dır. Minimum değer 156.0265, maksimum değer ise 16525.92'dir. Bu değişkene göre ülkeler arasında kişi başı rezerv dağılımı açısından büyük farklar olduğu görülmektedir.
- "Enflasyon" değişkeni ortalama değeri 1.828145, standart sapması ± 2.414695 'tir. Minimum değer -2.096998, maksimum değer 19.59649'dir.
- "logdy" değişkeni için ortalama değeri 19.8157, standart sapması ± 1.451619 'dur. Minimum değer 15.05107, maksimum değer ise 23.0447'dir.

Tablo 16. Arellona Bond Dinamik Panel Test İstatistiği Sonuçları

Değişken	Katsayı	z Değeri	p Değeri
İge			
İge L ₁	0.9605743	6.90	0.000
İge L ₂	0.1118977	0.69	0.492
Büyüme	0.0005887	3.10	0.002
Logihracat	0.0345252	1.24	0.217
Logithalat	- 0.0315033	-1.00	0.318
KBrezerv	-1.08e-06	-1.14	0.256
Enflasyon	0.0004265	0.70	0.486
Logdyy	- 0.0099828	-1.92	0. 055
Cons	0.069537	0.43	0.668
• Varsayım Testleri			
Otokorelasyon Test	Z Değeri		P Değeri
<i>Arellano-Bond testi AR(1) birinci farkta:</i>	-1.95		0.052
<i>Arellano-Bond testi AR(2) birinci farkta:</i>	1.63		0.104
Sargan Test	Z Değeri		P Değeri
<i>Wald chi² = - 875309.16</i>	12.41		0.088

Varsayım testlerine ilişkin sonuçlarına bakıldığında AR(I) sonucunda, z değeri-1.95 ve p değeri 0.052 olarak bulunmuştur. Bu durum, otokorelasyonun istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. AR(2) sonucunda ise z değeri 1.63 ve p değeri 0.104 olarak bulunmuştur. P değeri 0.05'ten büyük olduğu için modelde otokorelasyon sorunu olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sargan test sonucunda, z değeri 12.41 ve p değeri 0.088 olarak bulunmuştur. Sargan testi, enstrümental değişkenlerin uygunluğunu değerlendirmek için uygulanmaktadır. P değeri 0.05'ten daha büyük olduğu için, enstrümental değişkenlerin modeldeki uyumunu sağlamada yetersiz olduğunu söylemek için yeterli kanıt bulunmamaktadır. Sonuç olarak modelde yer alan enstrümental değişkenlerin uygun olduğu görülmektedir.

Wald testi modelin bütün olarak anlamlılığını sınamaktadır. Wald testi sonucuna bakıldığında modelin anlamlı olduğu görülmekle birlikte modelin tutarlılığı noktasında yeterli bilgi sağlamamaktadır. Elde edilen sonuçların tutarlı olduğunu ortaya koyabilmek için enstrümental değişkenlerin geçerliliği ve otokorelasyon sorunun olmadığı kanıtlanmalıdır. Yukarıda AR(2) testi ile otokorelasyon sorunu olmadığı Sargan testi ile enstrümental değişkenlerin geçerli olduğu ortaya konulmuştur.

Tablo 16'ya bakıldığında Büyüme değişkeninin katsayısı 0.0005887 olarak bulunmuştur ve p değeri 0.002'dir. Bu da büyümenin İnsani Gelişme Endeksi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Büyümedeki bir birimlik artışın insani gelişme endeksi üzerinde 0,0005887 katlık bir artış meydana getireceğini göstermektedir. Literatürde (Balci ve Özcan, 2019; Yeter vd., 2021) tarafından yapılan çalışmada benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir.

Logithracat, Logithalat, KBrezerv ve Enflasyon değişkenlerinin ise insani gelişme endeksi üzerindeki etkilerinin anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Logdyy değişkeninin katsayısı -0.0099828 ve p değeri 0.055'tir. P değeri 0.1'den küçük olduğu için %90 güven aralığında logdyy insani gelişme endeksi üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırma kapsamında değerlendirmek üzere toplamda altı farklı beklenen etki belirlenmiş olup aşağıda her bir beklenen etkiye ilişkin genel değerlendirmeler yer almaktadır.

Beklenen Etki 1: Büyüme oranı, İnsani Gelişme Endeksi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Büyüme değişkeni için katsayı 0.0005 ve p değeri 0.002 olarak bulunmuştur. Bu durumda, büyüme değişkeninin İnsani Gelişme Endeksi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkisi olduğu söylenebilir. Sonuç itibarıyla araştırma kapsamında belirlenen beklenen etki 1'in geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Beklenen Etki 2: Enflasyon oranı, İnsani Gelişme Endeksi üzerinde negatif bir etkiye sahiptir.

Değişken katsayısına ve anlamlılık seviyesine bakıldığı zaman enflasyon oranının, insani gelişmişlik endeksi üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Enflasyon ve ige arasındaki etkiyi istatistiksel olarak anlamlılığını gösteren p değerinin(0.486) 0.05'ten büyük olmasından dolayı araştırma kapsamında belirlenen beklenen etki 2'nin geçersiz olduğu görülmektedir.

Beklenen Etki 3: Kişi başına düşen rezerv, İnsani Gelişme Endeksi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Kişi başına düşen rezerv ve ige arasındaki ilişki için yapılan testlere göre kişi başına düşen rezervin, insani gelişmişlik endeksi üzerindeki etkisinin değişken katsayısına ve anlamlılık seviyesine göre anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumda araştırma kapsamında belirlenen beklenen etki 3'ün geçersiz olduğu görülmektedir.

Beklenen Etki 4: İhracat oranı, İnsani Gelişme Endeksi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Değişken katsayısına ve anlamlılık seviyesine bakıldığı zaman ihracatın, insani gelişmişlik endeksi üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumda araştırma kapsamında belirlenen beklenen etki 4'ün geçersiz olduğu görülmektedir.

Beklenen Etki 5: İthalat oranı, İnsani Gelişme Endeksi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Değişken katsayısına ve anlamlılık seviyesine bakıldığı zaman ithalatın, insani gelişmişlik endeksi üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumda araştırma kapsamında belirlenen beklenen etki 5'in geçersiz olduğu görülmektedir.

Beklenen Etki 6: Doğrudan yabancı yatırımlar, İnsani Gelişme Endeksi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Değişken katsayısına ve anlamlılık seviyesine bakıldığı zaman doğrudan yabancı yatırımların, insani gelişmişlik endeksi üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak %90 güven aralığında anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda araştırma kapsamında belirlenen beklenen etki 6'nın geçerli olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

DYY'ler, ÇUŞ'ler tarafında karlılık gibi ekonomik beklentiler amacıyla dış ülkelere yönelen yatırımları ifade etmektedir. Bu açıdan DYY'nin sorunsuz bir şekilde geçişinin sağlanabilmesi için hem transfer eden tarafın beklentilerine cevap verebilmeli hem de DYY'yi alan tarafın bu yatırımları doğru şekilde karşılaması gerekmektedir. Transfer eden taraf açısından temel olarak vergi politikaları ve yatırımın güvende kalması temel öncelik arasında yer almaktadır. Transferi almak isteyen taraf ise bu konuları yönelik olarak yatırımcıyı cezbedecek politikaları hayata geçirmek için çalışmalar yürütmelidir. DYY girişinin tek başına yeterli olmayacağı ve ev sahibi ülke açısından belirli şartları taşımanın gerekliliğini vurgulayan çalışmalarda bulunmaktadır. Örneğin Borensztein vd. (1998a) yaptıkları çalışmada DYY girişlerinin ülkeye fayda sağlaması için ülkede yeterli beşeri sermaye stoğunun bulunması gerektiğini ifade etmiştir.

Küreselleşmenin bir sonucu olarak 1980'li yıllardan sonra DYY'lerde ciddi bir yükseliş başlamıştır. Küreselleşmeye ek olarak gelişmiş ülkelerdeki sermaye bolluğu da bu akışın kuvvetlenmesi noktasında önemli bir role sahiptir. Ekonomi literatüründe doğrudan yabancı yatırımların etkileri ile ilgili olarak yapılmış birçok çalışma mevcuttur. DYY'lerin salt faydasından bahsetmek oldukça yanıltıcı sonuçlara ulaştırabilir. Örneğin H. Li ve Haynes (2012) Çin'de yapmış oldukları çalışmada, DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki ulusal etkisinin doğruluğunu ifade ederken bölgesel anlamda tutarlı ve olumlu bir etkisinin olmadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca DYY politikalarının bölgeye özgü şekilde planlanması gerektiğinin altını çizmişlerdir.

Bu kapsamda yapılan çalışma ile DYY ve bölgesel kalkınmayı ele alan çalışmaların genel bir değerlendirmesi sunulmuştur. Genel olarak bakıldığında zaman bu konuda yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğu ABD tarafından gerçekleştirilmiştir. Devamında ise Çin ve İngiltere gelmektedir. Konu ile ilgili olarak ise çalışma yapılan ülke sayısı 161 olarak tespit edilmiştir. Kurum açısından bakıldığında ise en fazla çalışmanın Dünya Bankası tarafından yapıldığı görülmektedir. Bu sonuçlardan yola çıkarak küreselleşme sürecinin öncü ülkeleri yine bu konulara akademik olarak da ciddi katkılar yapmıştır.

Araştırmanın kısıtlarında, WoS veri tabanında yer alan çekirdek katalog yayınlarından yararlanılmıştır. Çalışma parametrelerinin sınırlandırılması alan dışı yayın ve dergilerin çıkarılması amaçlı yapılmıştır. Çalışma parametrelerinin genişletilmesi ile yapılacak araştırmalar farklı alanları da kapsayarak çok disiplinli bir yapı şeklini alacaktır. Bundan sonraki çalışmalarda SCOPUS gibi farklı veri tabanlarının taranması alan yazının gözlenmesi ve karşılaştırılması bakımından alana katkı sunacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın WoS açısından literatür perspektifi değerlendirildikten sonra ikinci kısmı olan DYY'nin bölgesel kalkınma üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışma 2011-2021 yılları arasındaki veriler üzerinden şekillendirilmiştir. İnsani Gelişme Endeksi üzerinde büyüme, enflasyon, kişi başına düşen rezerv, ihracat, ithalat ve doğrudan yabancı yatırımlar gibi ekonomik faktörlerin etkisi dinamik panel veri analizi ile araştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda bağımsız değişkenler büyüme, enflasyon, kişi başına düşen rezerv, ihracat, ithalat ve doğrudan yabancı yatırımlar, bağımlı değişken ise insani gelişme endeksidir.

Analiz sonuçlarında AR(1)'de otokorelasyon sorunu gözükürken AR(2)'de otokorelasyon sorunun ortadan kalktığı sonucuna ulaşılmıştır. Sargan testi sonuçlarına göre ise kullanılan enstrümental değişkenlerin modele uygun olduğu görülmüştür. Modelin genel olarak anlamlılığını kontrol eden Wald testi ise modelin bütün olarak anlamlı olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Değişkenlere ilişkin anlamlılık düzeyinde ise ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırım İnsani Gelişme Endeksi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Enflasyon, kişi başına düşen rezerv, ithalat ve ihracatın ise İnsani Gelişme Endeksi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma kapsamında belirlenen altı beklenen etkiden *Beklenen Etki 1: "Büyüme oranı, İnsani Gelişme Endeksi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir"* ve *Beklenen Etki 6: "Doğrudan yabancı yatırımlar, İnsani Gelişme Endeksi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir"* kabul edilmiş olup diğer beklenen etkiler reddedilmiştir.

Beklenen Etki 1’de katsayı (0.0005) pozitif olarak tespit edilmiş ve büyüme değişkenin pozitif olduğu durumda insani gelişme endeksinin bu durumdan olumlu etkileneceği sonucuna ulaşılmıştır. Balcı ve Özcan (2019) İslam İşbirliği Teşkilatı üyesi ülkeleri üzerine yaptıkları çalışmada, 2005-17 yılları arasını analize tabi tutmuşlardır. Analiz sonucunda İnsani Gelişme Endeksi ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Yeter vd. (2021) 1990-2019 yılları için yaptıkları çalışmada, ekonomik büyüme ve İnsani Gelişme Endeksi arasında iki yönlü bir ilişkinin varlığına rastlamışlardır. Bu çalışmanın araştırma sonuçlarına bakıldığında benzer bir sonuca ulaşıldığı görülmektedir.

Beklenen Etki 6’nın katsayısına bakıldığında DYY negatif bir katsayıya sahiptir. Bu sonuca göre DYY’nin İnsani Gelişme Endeksi üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. DYY katsayısı negatif (-0.0099828) olarak tespit edilmiş ve DYY değişkenin negatif olduğu durumda İnsani Gelişme Endeksinin bu durumdan olumlu etkileneceği sonucuna ulaşılmıştır. Acar (2016) DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışmasında, Türkiye için 2001-15 yılları arasında yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkinin olmadığına ulaşmıştır. Yine benzer şekilde Yılmaz (2010) araştırmasında, Türkiye özelinde 1991 -2007 yılları arasında yaptığı çalışmada DYY ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir nedensellik olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Alagöz vd. (2008), tarafından yapılan çalışmada ise DYY ve ekonomik büyüme arasında belirgin bir nedensellik ilişkisinin olmadığı fakat bu tür yatırımların ekonomik büyüme üzerinde ılımlı bir etkisi olacağı belirtilmiştir. Bu çalışma sonucuna bakıldığında ise DYY’nin İnsani Gelişme Endeksi üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre DYY girişlerinin İnsani Gelişme Endeksi üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Literatürde yer alan çalışmalara bakıldığında bu çalışmada elde edilen sonuçtan farklı sonuçlara ulaşıldıkları görülmektedir. DYY’nin ekonomik büyümeye pozitif bir katkı sağladığını ve yerel ekonomilerin gelişmesinde önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşan çalışmalar Borensztein vd. (1998); De Mello (1999); Alfaro vd. (2004); Javorcik (2004); Sirag vd. (2018); Şaşmaz ve Yayla (2018); Yalçınkaya ve Dastan (2018); Dursun (2021); Nguyen (2022); Gencer ve Bozkurt (2023) şeklindedir.

DYY'nin İnsani Gelişme Endeksi üzerindeki etkisi bu çalışmada %90 güven aralığında anlamlı ve negatif bir etki bulunmuş olup yukarıda yer alan çalışmalardan ayrıran bir sonuç elde edilmiştir.

Literatüre bakıldığı zaman çalışmanın üçüncü bölümünde de yer aldığı gibi DYY'nin bölgesel kalkınmaya etkisini farklı parametreler özelinde inceleyen birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Bu çalışmalar arasındaki farklılıklar konu ile alakalı olarak ortak bir görüşün bulunmadığı yönündeki görüşleri kuvvetlendirmektedir. Araştırmalarda çoğunlukla olumlu sonuçlara rastlanıyor olsa da incelenen ülke grubu, uygulanan analiz yöntemi ve analiz için seçilen yıl aralığı gibi birçok faktör, farklı sonuçlar elde edilmesine sebep olabilmektedir.

Bu sonuçlara göre büyüme oranlarında belirli bir istikrar yakalandığı takdirde İnsani Gelişme Endeksinin de düzenli olarak gelişme sağlayacağını söylemek yanlış olmayacaktır. DYY de ise meydana gelen artışların insani gelişme endeksi üzerinde negatif bir etkiye sahip olması benzer ekonomik büyüme ile benzer bir yorum yapılmasını engellemektedir. Bu çalışmada DYY genel olarak analize tabi tutulmuş olup sektörlere göre ayrıştırılmamıştır. Sonraki çalışmalarda DYY'nin sektörel girişlerini de dikkate alarak daha kapsamlı bir araştırma ortaya koyulabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, M. (2016). Doğrudan yabancı sermayenin ekonomik büyümeye etkisi:Türkiye örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 92–105.
- Accolley, D. (2003). *The Determinants and Impacts of Foreign Direct Investment in Nigeria* [London Metropolitan University]. <https://doi.org/10.5539/ijbm.v7n24p67>
- Ackert, F. L., & Deaves, R. (2010). *Behavioral Finance Psychology, Decision-Making and Markets* (1st ed.). Cengage Learning.
- Acocella, N. (1992). The Multinational Firm and the Theory of Industrial Organization. In A. Del Monte (Ed.), *Recent Developments in the Theory of Industrial Organization* (pp. 232–251). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-1-349-11771-0_10
- Afetinan, A. (1989). *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat - 4 Mart 1923*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Agarwal, J. P. (1980). Determinants of Foreign Direct Investment: A Survey. *Review of World Economics*, 116, 739–773.
- Ağır, H., ve Rutbil, M. (2019). Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 287–299.
- Aitken, B. J., & Harrison, A. E. (1999). Do Domestic Firms Benefit From Direct Foreign Investment? Evidence From Venezuela. *American Economic Review*, 89(3), 605–618. <https://doi.org/10.1257/aer.89.3.605>
- Akbaş, Y. E., ve Uğur, A. (2014). OECD Ülkelerin Kısa Vadeli Sermaye Akımları ve Ekonomik Büyümenin Cari Açık Üzerindeki Etkisinin Statik ve Dinamik Panel Veri Modelleriyle Tahmini. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 217–232.
- Alagöz, M., Erdoğan, S., ve Topallı, N. (2008). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi 1992-2007. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 79–89.
- Alesina, A., & Dollar, D. (2000). Who Gives Foreign Aid to Whom and Why? Your order details. *Journal of Economic Growth*, 6(1), 33–64.
- Alfaro, L., Chanda, A., Kalemli-Ozcan, S., & Sayek, S. (2004). FDI and Economic Growth: The Role of Local Financial Markets. *Journal of International Economics*, 64(1), 89–112. [https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(03\)00081-3](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(03)00081-3)
- Aliber, R. Z. (1971). *The multinational enterprise in a multiple currency world* (1st ed.). Routledge.
- Alkhasawneh, M. F. (2013). The granger causality relationship between foreign direct investment (FDI) and economic development in the state of Qatar. *Applied Mathematics and Information Sciences*, 7(5), 1767–1771. <https://doi.org/10.12785/amis/070514>

- Almfraji, M. A., Amsafir, Khalid, M., & Yao, L. (2014). Economic Growth and Foreign Direct Investment Inflows : The Case of Qatar. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 109, 1040–1045. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.12.586>
- Altun, Ş. (2007). *Türkiye’de Yabancı Sermayenin Tarihsel Gelişimi*. YASED.
- Ao, X. (2007). *Arellano-Bond Model*. <https://www.hbs.edu/research-computing-services/Shared Documents/Training/arellano-bond.pdf>
- Apergis, N., Lyroudi, K., & Vamvakidis, A. (2008). The Relationship Between Foreign Direct Investment and Economic Growth: Evidence from Transition Countries. *Transition Studies Review*, 15(1), 37–51. <https://doi.org/10.1007/s11300-008-0177-0>
- Arellona, M., & Bond, S. (1991). Some tests specification for panel data: monte carlo evidence and an application to employment equations. *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277–292.
- Asafo-Agyei, G., & Kodongo, O. (2022). Foreign direct investment and economic growth in Sub-Saharan Africa: A nonlinear analysis. *Economic Systems*, 46(4). <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2022.101003>
- Asiedu, E. (2002). On the determinants of foreign direct investment to developing countries: Is Africa different? *World Development*, 30(1), 107–119. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(01\)00100-0](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(01)00100-0)
- Asiedu, E. (2006). Foreign direct investment in Africa: The role of natural resources, market size, government policy, institutions and political instability. *World Economy*, 29(1), 63–77. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2006.00758.x>
- ATASE. (2015). *“Devlet Adamı Atatürk” Paneli Bildiri Kitabı* (Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı (ed.)). Genelkurmay Basımevi.
- Ayaydın, H. (2010). Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 1–13.
- Aytür, M. (1970). *Kalkınma Yarışı ve Türkiye* (1st ed.). Bilgi Yayınevi.
- Azman-Saini, W., Baharumshah, A. Z., & Law, S. H. (2010). Foreign direct investment, economic freedom and economic growth: International evidence. *Economic Modelling*, 27(5), 1079–1089. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2010.04.001>
- Baker, H. K., & Nofsinger, J. R. (2010). Behavioral Finance: An Overview. In *Behavioral Finance: Investors, Corporations, and Markets Edited*. John Wiley And Sons.
- Banga, R. (2007). Drivers of Outward Foreign Direct Investment From Asian Developing Economies. *UNCTAD India*, 195–215.
- Batabyal, A. A., & Nijkamp, P. (2014). Technology, learning, and long-run economic growth in leading and lagging regions. *Economic and Political Weekly*, 49(14),

92–96. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2395438>

- Batmaz, N., ve Tekeli, S. (2009). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Türkiye Örneği*. Ekin Yayın Evi.
- Becker, B. K. (1985). The Crisis of the State and the Region: Regional Planning Questioned. *Environment & Planning D: Society & Space*, 3(2), 141–153. <https://doi.org/10.1068/d030141>
- Blomstrom, M., & Kokko, A. (1998). Multinational corporations and spillovers. *Journal of Economic Surveys*, 12(2). <https://doi.org/10.1111/1467-6419.00056>
- Blomström, M., & Kokko, A. (1996). The impact of foreign investment on host countries: A review of the empirical evidence. *Policy Research Working Paper*, 1745, 1–44.
- Bode, E., & Nunnenkamp, P. (2011). Does Foreign Direct Investment Promote Regional Development In Developed Countries? A Markov Chain Approach For Us States. *Review of World Economics*, 147(2), 351–383. <https://doi.org/10.1007/s10290-010-0086-2>
- Bogdanski, M. (2012). Modern Theories Of Regional Development - A Review Of Some Concepts. *Oeconomia Copernicana*, 3(2), 25–41.
- Borensztein, E., De Gregorio, J., & Lee, J. W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth? *Journal of International Economics*, 45(1), 115–135. [https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(97\)00033-0](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(97)00033-0)
- Bozdağlıoğlu, E. Y., ve Evlimoğlu, U. (2014). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihsel Süreçte Gösterdiği Gelişim: Hukusal ve Ekonomik Yansımaları. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 32–52.
- Brusco, S. (1982). The emilian model: Productive decentralisation and social integration. *Cambridge Journal of Economics*, 6(2), 167–184. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.cje.a035506>
- Buckley, P. J., & Casson, M. (1976). The Future of the Multinational Enterprise. In *The Future of the Multinational Enterprise* (1st ed.). MacMillan Press. https://doi.org/10.1007/978-1-349-21204-0_3
- Bulutoğlu, K. (1970). *100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye*. Gerçek Yayınevi.
- Calvet, A. L. (1981). A Synthesis of Foreign Direct Investment Theories and Theories of the Multinational Firm. *Journal of International Business Studies*, 12(1), 43–59.
- Caves, E. R. (1971). International Corporations : The Industrial Economics of Foreign Investment. *Economica*, 38(149), 1–27.
- Cetin, R., ve Taban, S. (2009). The Impact of Foreign Direct Investment from Major Source Countries on Turkish trade with the European Union. *South East European Journal of Economics and Business*, 4(2), 45–55. <https://doi.org/10.2478/v10033-009-0013-4>

- Chakrabarti, A. (2003). A theory of the spatial distribution of foreign direct investment. *International Review of Economics and Finance*, 12(2), 149–169. [https://doi.org/10.1016/S1059-0560\(02\)00111-9](https://doi.org/10.1016/S1059-0560(02)00111-9)
- Chatterji, M. (2014). Walter Isard and the Role of Regional Science and Peace Science for the Poor Countries. *International Regional Science Review*, 37(1), 96–106. <https://doi.org/10.1177/0160017613484927>
- Chaudhuri, S., & Mukhopadhyay, U. (2014). Foreign Direct Investment in developing Countries a Theoretical Evaluation. In *Finance and Development*. Springer India. https://doi.org/10.1007/978-1-349-27738-4_2
- Cheung, K. Y., & Lin, P. (2004). Spillover effects of FDI on innovation in China: Evidence from the provincial data. *China Economic Review*, 15(1), 25–44. [https://doi.org/10.1016/S1043-951X\(03\)00027-0](https://doi.org/10.1016/S1043-951X(03)00027-0)
- Coase, R. H. (1937). The Nature of the Firm. *Economica*, 4(16), 386–405. [https://doi.org/10.1016/S0039-6109\(16\)37642-3](https://doi.org/10.1016/S0039-6109(16)37642-3)
- Coe, N. M., Hess, M., Yeung, H. W. C., Dicken, P., & Henderson, J. (2004). “Globalizing” regional development: A global production networks perspective. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 29(4), 468–484. <https://doi.org/10.1111/j.0020-2754.2004.00142.x>
- Coe, N. M., Hess, M., Yeung, H. W. chung, Dicken, P., & Henderson, J. (2017). Globalizing’ regional development: A global production networks perspective. In *Economy: Critical Essays in Human Geography* (pp. 199–215). <https://doi.org/10.4324/9781351159203-9>
- Cronk, B. (2020). *How to Use SPSS® A Step-By-Step Guide to Analysis* (11th ed.). Routledge.
- Cui, X., Guo, L., & Bian, Y. (2022). Improving business environments: a new approach to promote trade openness? *Applied Economics*, 1–15. <https://doi.org/10.1080/00036846.2021.2023090>
- Czechinvest. (2021). *Hyundai makes cars for the whole world in Nošovice. What has resulted from one of the biggest Czech investments?* Business and Investment Development Agency.
- De Mello, L. (1999). *Foreign Direct Investment-Led Growth : Evidence from Time Series and Panel data*. 51, 133–151. <https://doi.org/10.1093/oep/51.1.133>
- Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu, (2003).
- DPT. (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*.
- DPT. (1968). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. In *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* (Vol. 23, Issue 1). https://doi.org/10.1501/sbfder_00000000927
- DPT. (1973). *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl*.
- DPT. (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*.
- DPT. (1985). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*.

- DPT. (1990). *Altınce Beş Yıllık Kalkınma Planı*.
- DPT. (1996). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*.
- DPT. (2000a). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu. *SEKİZİNCİ Beş Yıllık Kalkınma Planı*, ANKARA.
- DPT. (2000b). *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*.
- Duanmu, J.-L. (2012). Firm heterogeneity and location choice of Chinese Multinational Enterprises (MNEs). *Journal of World Business*, 47(1), 64–72.
- Dunning, J. (1977). Trade, Location of Economic Activity and the Multinational Enterprise: A Search for an Eclectic Approach. In *Theories and Paradigms of International Business Activity* (pp. 395–418). Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.4337/9781843767053.00007>
- Dunning, J. H. (1988). The Eclectic Paradigm of International Production : A Restatement and Some Possible Extensions. *Journal of International Business Studies*, 19(1), 1–31.
- Dunning, J. H. (2001). The Eclectic (OLI) Paradigm of International Production: Past, Present and Future. *International Journal of the Economics of Business*, 8(2), 173–190. <https://doi.org/10.1080/13571510110051441>
- Dunning, J. H., & Lundan, S. M. (2008). *Multinational Enterprises and the Global Economy, Second Edition*. Edward Elgar Publishing Limited.
- Duran, H. E. (2019). Asymmetries in regional development: Does TFP or capital accumulation matter for spatial inequalities? *Journal of Economic Asymmetries*, 20(April), 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.jeca.2019.e00119>
- Durgan, S. (2016). *Türkiye 'nin doğrudan yabancı yatırım potansiyelinin çekim modeli kullanılarak belirlenmesi* (1954).
- Dursun, S. (2021). Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Brics- T Ülkeleri Üzerine Bir Analiz. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 353–368.
- Eldem, V. (1970). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik* (1st ed.). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Erdilek, A. (2006). Türkiye'nin Osmanlı'dan Günümüze Kadar Uzanan Doğrudan Yabancı Yatırım Ortamına ve Politikalarına Tarihsel Bir Bakış. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 30, 16–35.
- EUROSTAT. (2001). *Economic Portrait Of The European Union*.
- EVDS. (2022). *Yurt Dışında Yerleşik Kişilerin Türkiye'deki Doğrudan Yatırımlarının Ülkelere Göre Dağılımı - Akım (Milyon ABD Doları)*. TCMB.
- Fama, E. F., & French, K. R. (2015). A five-Factor Asset Pricing Model. *Journal of Financial Economics*, 116(1), 1–22. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2014.10.010>

- Flowers, E. B. (1976). Oligopolistic Reactions in European and Canadian Direct Investment in the United States. *Journal of International Business Studies*, 7(2), 43–55.
- Gençer, M. (2017). Sosyal Ağ Analizi Yöntemlerine Bir Bakış. *Yıldız Social Science Review*, 3(2), 19–34.
- Gencer, Y. G., ve Bozkurt, L. (2023). Türkiye ' de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Sayısal Yöntemlerle İncelenmesi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(1), 71–82.
- Georgantopoulos, A. G. (2011). The Causal Links between FDI and Economic Development: Evidence from Greece. *European Journal of Social Sciences*, 27(1), 12–20.
- Ghorbani, M., & Brenner, T. (2021). Prerequisites and initial developments for economic specialization in lagging regions—A study of specialized villages in Iran. *Review of Regional Research -Jahrbuch Fur Regional Wissenchaft*, 41(2), 229–268.
- Globerman, S., & Shapiro, D. (2003). Governance infrastructure and US foreign direct investment. *Journal of International Business Studies*, 34(1), 19–39. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8400001>
- Goldstein, M., Mathieson, D. J., & Lane, T. (1991). Determinants and Systemic Consequences of International Capital Flows. In *Foreign Direct Investment* (pp. 68–69).
- Graham, E. M., & Krugman, P. R. (1991). *Foreign Direct Investment in the United States*. Institute for International Economics.
- Guerrero, C. M. (1997). Regional Development Strategies of a New Regional Government: the Junta de Andalucia, 1984–1992. *Progress in Planning*, 48(2), 67–159. [https://doi.org/10.1016/S0079-6786\(16\)00005-4](https://doi.org/10.1016/S0079-6786(16)00005-4)
- Güner, A. O. (1978). *Türkiye'nin Kalkınması ve İktisadi Devlet Teşekkülleri*. Damla Yayınevi.
- Güriş, S. (2012). Panel Veri ve Panel Veri Modelleri. In *STATA ile Panel Veri Modelleri* (1st ed., pp. 1–37). Der Yayınları.
- Hadjimichalis, C., & Vaiou, D. (1990). Whose flexibility? the politics of informalisation in Southern Europe. *Capital & Class*, 14(3), 79–106. <https://doi.org/10.1177/030981689004200105>
- Hamamcı, E. D. E. (2021). *Bölgesel Kalkınma Politikalarındaki Dönüşüm: Yerel Ekonomik Kalkınma*. Gazi Kitabevi.
- Hansen, H., & Rand, J. (2006). On the Causal Links Between FDI and Growth in Developing Countries. *The World Economy*, 29(1), 21–41.
- Helpman, E., Melitz, M. J., & Yeaple, S. R. (2004). Export Versus FDI With Heterogeneous Firms. *American Economic Review*, 94(1), 300–316. <https://doi.org/10.1257/000282804322970814>

- Herzer, D., Klasen, S., & D, Nowak-Lehmann D., F. (2006). *In Search of FDI-led Growth in Developing Countries*. 154, 0–42.
- Hoover, E. M., & Giarratani, F. (2020). *An Introduction to Regional Economics* (Fourth Edi).
- Hosseini, H. (1994). Foreign Direct Investment Decision, Transaction-cost Economics and Political Uncertainty. *Humanomics*, 10(1), 61–82. <https://doi.org/10.1108/eb018745>
- Hosseini, H. (2005). An Economic Theory of FDI: A Behavioral Economics and Historical Approach. *Journal of Socio-Economics*, 34(4), 528–541. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2005.07.001>
- Hudáková, J., Papcunová, V., Štubňová, M., & Urbaníková, M. (2020). Relationship of labour costs and labour productivity with foreign direct investment in the v4 countries. *Polish Journal of Management Studies*, 22(2), 173–186. <https://doi.org/10.17512/pjms.2020.22.2.12>
- Hung, N. Q. (2004). Product Cycle Mechanism with Foreign Direct Investment, and the Technology Transfer. *North*, 1–20.
- Hymer, S. (1976). *The International Operations of National Firms: A Study of Direct Foreign Investment*. M.I.T Press.
- İlkin, A. (1979). *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi* (3rd ed.). Güryay Matbaası.
- Jana, S., & Dagmar, P. (2014). Foreign Direct Investment and Their Impact on Regional Development. *9th Annual International Scientific Conference on Knowledge for Market Use*, 403–414.
- Javorcik, B. S. (2004). Does Foreign Direct Investment Increase the Productivity of Domestic Firms? In Search of Spillovers Through Backward Linkages. *American Economic Review*, 94(3), 605–627. <https://doi.org/10.1257/0002828041464605>
- Jorgenson, W. D. (1963). Capital Theory and Investment Behavior. *The American Economic Review*, 53(2), 247–259.
- Kahveci, Ş., ve Terzi, H. (2017). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Nedensellik Analizleri ile Testi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 49, 135–154. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.323908>
- Kalirajan, K. (2004). Economic reform and the transmission of growth impulses across Indian states. *International Journal of Social Economics*, 31(5–6), 623–636. <https://doi.org/10.1108/03068290410529434>
- KalkınmaBakanlığı. (2013). *Onuncu Kalkınma Planı*.
- Karakılçık, Y. (2021). *Türkiye’de Bölge Kalkınma Yönetimi*. Seçkin Yayınları.
- Kargı, N. (2009). Bölgesel Kalkınma Yaklaşımlarındaki Gelişmeler ve AB Perspektifi Altında Türkiye’nin Bölgesel Politika Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 1(3), 19–39.

- Karluk, R. (1983). *Türkiye 'de Yabancı Sermaye Yatırımları*. Taştan Matbaası.
- Kepenek, Y., ve Yentürk, N. (1994). *Türkiye Ekonomisi* (6. Basım). Remzi Kitabevi.
- Kindleberger, C. P. (1969). *American Business Abroad: Six Lectures on Direct Investment*. Yale University Press.
- KIRKEP. (2021). *Türkiye 'de Kırsal ve Kentsel Ekonomilerin Entegrasyonu*.
- Kılıç Görmezöz, K. (2007). *Türkiye 'ye Doğrudan Gelen Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkileri*. Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Knickerbocker, F. T. (1973). *Oligopolistic Reaction and Multinational Enterprise*. Harvard University Press.
- Knoke, D., & Yang, S. (2008). *Social network analysis*.
- Kojima, K. (1973). A Macroeconomic Approach to Foreign Direct Investment. *Hitotsubashi Journal of Economics*, 14(1), 1–21.
- Kojima, K. (1975). International Trade and Foreign Investment: Substitutes or Complements. *Hitotsubashi Journal of Economics*, 16(1), 1–12.
- Kojima, K. (1985). Japanese and American Direct Investment in Asia: A Comparative Analysis. In *Hitotsubashi Journal of Economics* (Vol. 26, Issue 1 6).
- Kurtaran, A. (2007). Doğrudan Yabancı Yatırım Kararları ve Belirleyicileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 367–382.
- Kurtoğlu, R. (2017). *Türkiye Ekonomisi (1838-2010)*. Destek Yayınları.
- Kusluvan, S. (1998). A Review Of Theories Of Multinational Enterprises. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 163–180. https://doi.org/10.1142/9789813238459_0002
- Lall, S. (1997). *Attracting Foreign Investment New Trends, Sources and Policies*. Commonwealth Secretariat. <https://doi.org/10.14217/9781848596030-en>.
- Lane, P. R., & Milesi-Ferretti, G. M. (2007). The External Wealth of Nations Mark II: Revised and Extended Estimates of Foreign Assets and Liabilities, 1970-2004. *Journal of International Economics*, 73(2), 223–250. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2007.02.003>
- Lee, Cheng, & Chong. (2016). Markowitz Portfolio Theory and Capital Asset Pricing Model for Kuala Lumpur Stock Exchange: A Case Revisited. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(s3), 59–65. <http://econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/2607/pdf>
- Li, H., & Haynes, K. (2012). Foreign direct investment and China's regional inequality in the era of new regional development strategy. *Regional Science Policy & Practice*, 4(3), 279–300. <https://doi.org/10.1111/j.1757-7802.2012.01073.x>
- Li, Q. (2015). Political Violence and Foreign Direct Investment. *Regional Economic*

Integration, 34(1), 225–249.

- Lipsey, R. E. (2000). Interpreting Developed Countries' Foreign Direct Investment. In *National Bureau Of economic Research*. https://doi.org/10.1007/978-3-642-56601-1_22
- Lipsey, R. E., & Sjöholm, F. (2010). Foreign Direct Investment and Growth in East Asia: Lessons for Indonesia. *Research Institute of Industrial Economics*, 47(1), 35–63. <https://doi.org/10.1080/00074918.2011.556055>
- Lizondo, J. S. (1990). *Foreign Direct Investment* (Issue 90/63).
- Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3–42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)
- Mankiw, N. G. (2010). *Macroeconomics*. Efil Yayinevi.
- Mankiw, N. G. (2018). *Principles of Economics* (8th ed.). Cengage Learning.
- Marandu, E. E., & Ditshweu, T. (2018). An Overview of the Key Theories of Foreign Direct Investment: The Way Forward. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 5(12), 30–39. <https://doi.org/10.14738/assrj.512.5741>
- Markowitz, H. (1952). Portfolio Selection. *The Journal of Finance*, 7(1), 77–91. <https://doi.org/10.2307/2345307>
- Markusen, J. R. (1995). The Boundaries of Multinational Enterprises and the Theory of International Trade. *Journal of Economic Perspectives*, 9(2), 169–189. <https://doi.org/10.1257/jep.9.2.169>
- Mayer, T., & Ries, J. (2001). Revisiting Oligopolistic Reaction: Are FDI Decisions Strategic Complements ? *Journal of Economics & Management Strategy*, 11(3), 453–472.
- Mehta, D. (2015). *Evidences of Efficient Investment Portfolio in Indian Capital Markets- An Analysis Based On Bse And Nse Indices* [Munich University]. <http://ssrn.com/abstract=2655452>
- Miller, R. R. (1993). Determinants of US Manufacturing Investment Abroad. *IMF, March*, 16–18.
- Mold, A. (2008). The Fallout from the Financial Crisis (4): Implications for FDI to Developing Countries by. In *Policy Insights* (Issue 86).
- Moosa, I. A. (2002). *Foreign Direct Investment Theory, Evidence and Practice*. Macmillan Press Ltd.
- Mucuk, M., ve Demirsel, M. T. (2009). Türkiye 'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Performans. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 366–373.
- Mukai, K., & Fujikura, R. (2015). One village one product: evaluations and lessons learnt from OVOP aid projects. In *Development in Practice* (Vol. 25, Issue 3, pp. 389–400). <https://doi.org/10.1080/09614524.2015.1020763>

- Mutlu, S. (1992). Bölge Gelişmesinde Temel Etmenler ve Türkiye’de Durum. *Amme Dergisi*, 25(3), 93–129.
- Narayan, P. K. (2005). The Saving and Investment Nexus For China: Evidence from Cointegration Tests. *Applied Economics*, 37(17), 1979–1990. <https://doi.org/10.1080/00036840500278103>
- Nguyen, A. T. (2022). The Relationship Between Economic Growth, Foreign Direct Investment, Trade Openness, and Unemployment in South Asia. *Asian Academy of Management Journal*, 27(2), 21–40. <https://doi.org/10.21315/aamj2022.27.2.2>
- Nigh, D. (1985). The Effect of Political Events on United States Direct Foreign Investment: A Pooled Time-Series Cross-Sectional Analysis. *Journal of International Business Studies*, 16(1), 1–17.
- Nonnemberg, B. M., & Mendonça, M. J. C. de. (2004). The determinants of foreign direct investment in developing countries. *SSRN*, 1–20.
- Nosheen, M. (2013). Impact of Foreign Direct Investment on Gross Domestic Product. *World Applied Sciences Journal*, 24(10), 1358–1361. <https://doi.org/10.5829/idosi.wasj.2013.24.10.229>
- OECD. (2008). Foreign direct investment statistics Explanatory notes. *OECD*, 1–6.
- Özbay, F., ve Oğuztürk, B. S. (2020). Panel Veri Modellerinde Sapmalara Karşı Alternatif Yaklaşımlar: Statik ve Dinamik Panel Veri Modelleri Üzerine Bir İnceleme. In *İktisadi ve İdari Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II* (1st ed., pp. 375–392). Gece Kitaplığı.
- Özşen, T. (2011). Robot Krallığı Japonya’nın Görünmeyen Yüzü: Dünden Bugüne Japon Kırsal. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 60–93.
- Öztürk, L. (2004). Serbest Bölgelerdeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Dünyadaki Uygulamalara Teoriler Işığında Bir Bakış. *Akdeniz IIBF Dergisi*, 7, 110–128.
- Pak, Y. S., & Park, Y.-R. (2004). Global Ownership Strategy of Japanese Multinational Enterprises: A Test of Internalization Theory. *Managment International Review*, 44(1), 3–21.
- Pham, L. H., & Wongsurawat, W. (2020). FDI determinants: dynamic extreme bounds analysis. *International Journal of Emerging Markets*, 16(6), 1126–1149. <https://doi.org/10.1108/IJOEM-04-2018-0191>
- Pike, A., Rodríguez-Pose, A., & Tomaney, J. (2017). Shifting horizons in local and regional development. In *Regional Studies* (Vol. 51, Issue 1, pp. 46–57). <https://doi.org/10.1080/00343404.2016.1158802>
- Ragazzi, G. (1973). Theories of the Determinants of Direct Foreign Investment. *Staff Paper (IMF)*, 20(2), 471–498. <https://doi.org/10.1080/01603477.1989.11489797>
- Rehman, C. A., Ilyas, M., Mobeen Alam, H., & Akram, M. (2011). The Impact of Infrastructure on Foreign Direct Investment: The Case of Pakistan. *International Journal of Business and Management*, 6(5), 268–276.

<https://doi.org/10.5539/ijbm.v6n5p268>

Resmi Gazete. (1951). *Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu*. Resmi Gazete.

Resmi Gazete. (1954). *Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu*. Resmi Gazete.

Resmi Gazete. (2003). *Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu*. Resmi Gazete.

Rodríguez-Pose, A. (2013). Do Institutions Matter for Regional Development? In *Regional Studies* (Vol. 47, Issue 7, pp. 1034–1047). <https://doi.org/10.1080/00343404.2012.748978>

Romer, P. M. (1986). *Increasing Returns and Long-Run Growth*. 94(5).

Roodman, D. (2009). How to do xtabond2: an introduction to difference and system gmm in stata. *The Stata Journal*, 9(1), 86–136.

Rugman, A. M. (1980). Internalization as a General Theory of Foreign Direct Investment: A Re-Appraisal of the Literature. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 2, 365–379.

Ruiz-Real, J. L., Uribe-Toril, J., Valenciano, J. D. P., & Gázquez-Abad, J. C. (2018). Worldwide Research on Circular Economy and Environment: A Bibliometric Analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(12), 1–14. <https://doi.org/10.3390/ijerph15122699>

Şaşmaz, M. Ü., ve Yayla, Y. E. (2018). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi: Oecd Ülkeleri Örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 359–374.

SBB. (2019). *O Birinci Kalkınma Planı*.

Scott, A. J. (1988). Flexible production systems and regional development: the rise of new industrial spaces in North America and western Europe. *International Journal of Urban and Regional Research*, 12(2), 171–186. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.1988.tb00448.x>

Selik, M. (1973). *100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi*. Gerçek Yayınevi.

Şevket, P. (1984). *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*. Yurt Yayınları.

Şevket, P. (2015). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sinemillioğlu, M. O. (2009). Sürdürülebilir Bölgesel Kalkınma ve Türkiye Süreci. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27), 245–268.

Sirag, A., SidAhmed, S., & Hamisu Sadi, A. (2018). Financial Development , FDI and Economic Growth : Evidence from Sudan. *International Journal of Social Economics*, 45(8), 1236–1249. <https://doi.org/https://doi.org/10.1108/IJSE-10-2017-0476>

Stimson, R. J. (2006). *Regional Economic Development: Analysis and Planning Strategy* (2'nd Editi). Springer.

- Storper, M. (1995). The Resurgence of Regional Economies, Ten Years Later: The Region as a Nexus of Untraded Interdependencies. *European Urban and Regional Studies*, 2(3), 191–221. <https://doi.org/10.1177/096977649500200301>
- Streak, J., & Dinkelman, T. (2000). Article The Empirical Evidence on the Location Determinants of FDI and South Africa's Industrial Development Strategy. *Transformation*, 41, 1–32.
- Tatoğlu, F. Y. (2012). *Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı* (1st ed.). Beta Yayıncılık.
- Tayanç, T. (1973). *Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl*. Milliyet Yayınları.
- TBMM. (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı*.
- TCMB. (2022). *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*.
- Terluin, I. J. (2001). *Rural regions in the EU Terluin , Ida Joke Publication date : Groningen Üniversitesi*.
- Tezel, Y. S. (1982). *Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi*. Yurt Yayınları.
- Tiftikçioğlu, B. Y. (2010). *Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yaşanan Dönüşüm Ve Kalkınma Ajansları*. Derin Yayınları.
- Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2012). *Economic Developmet* (11 th).
- Tsai, P.-L. (1995). Foreign direct investment and income inequality: Further evidence. *World Development*, 23(3), 469–483. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(95\)00136-Z](https://doi.org/10.1016/0305-750X(95)00136-Z)
- Tsaurai, K. (2015). Is the Market Size Hypothesis Relevant for Botswana? Vector Error Correction Framework. *Journal of Governance and Regulation*, 4(1), 334–343. https://doi.org/10.22495/jgr_v4_i4_c2_p6
- Uludağ, R. (1991). *Türkiye’de Yabancı Sermaye Uygulamaları*. Maliye ve Sigorta Yorumları Yayıncılık.
- UNCTAD. (2003). *World Investment Report 2003: FDI policies for development : national and international Perspectives*.
- UNCTAD. (2020). World Investment Report 2020: International production beyond the pandemic. In *United Nations Publications*. <https://doi.org/10.1057/s42214-020-00078-2>
- UNCTAD. (2021). *World Investment Report2021: Investing In Sustainable Recovery*. United Nations Publications. <https://doi.org/10.18356/9789210054638c009>
- Varlık, N., ve Yeşil Balıkçioğlu, E. (2021). Kırılgan Beşlide Gıda Fiyatlarının Efnlasyona Geçiş Etkisi. *Akademik Hassasiyetler*, 8(16), 23–39.
- Vernon, R. (1966). International Investment and International Trade in the Product Cycle Author. *The Quarterly Journal of Economics*, 80(2), 190–207.
- Vernon, R. (1973). *Sovereignty at Bay: The Multinational Spread of U.S. Enterprises* (2nd ed.). Pelican/Penguin Books.

- Vernon, R. (1979). the Product Cycle Hypothesis in a New International Environment. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 41(4), 255–267. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.1979.mp41004002.x>
- Wei, S.-J. (2000). How Taxing is Corruption on International Investors? *The Review Of Economics and Statistics*, 82(1), 1–11.
- Woodcock, C. P., Beamish, P. W., & Makino, S. (1994). Ownership-Based Entry Mode Strategies and International Performance. *Journal of International Business Studies*, 25(2), 253–273.
- Yalcinkaya, O., ve Dastan, M. (2018). The Effects Of Foreign Direct Investment Inwards And Outwards On Economic Growth : Evidence From The Top 20 Largest Economies In The World (1992-2016). *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 5(1), 108–126. <https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2018.788>
- YASED. (2022). *Rakamlarla Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2021 Küresel ve Yerel Trendler*.
- Yerasimos, S. (1987). *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye* (Ç. B. Kuzucu (ed.); 5th ed.). Belge Yayınları.
- Yılmaz, M. (2010), Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:8, Sayı: 1
- Yıldız, M. (2022). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Güven İlişkisi: Türkiye Örneği. 9. *Uluslararası Bilimsel Çalışmalar Kongresi*, 267–274.
- Yılmaz, M. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 241–260.
- Yu, C.-M. J., & Ito, K. (1988). Oligopolistic Reaction and Foreign Direct Investment : The Case of the U.S. Tire and Textiles Industries. *Journal of International Business Studies*, 19(3), 449–460.
- Yu, X. (2022). An Empirical Study on the Relationship between Foreign Direct Investment and Economic Growth in Eastern China—Based on the PVAR Model. *Proceedings of the 2022 7th International Conference on Financial Innovation and Economic Development (ICFIED 2022)*, 648(Icfied), 1744–1747. <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.220307.285>

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Ahmet Ali BOZKURT

EĞİTİM DURUMU

- Önlisans** : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yıldızeli MYO, Bankacılık ve Sigortacılık Programı, 2008-2010, GNO 2,78/4.
- Lisans** : Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, 2010-2013, GNO 2,28/4
- Yüksek Lisans** : Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, 2015-2019, GNO 2,96/4
- Doktora** : Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, 2019- , GNO 3,56/4